CONSTATĂRĬ ISTORICE

CU PRIVIRE LA

VIAŢA AGRARĂ A ROMÎNILOR

DE

N. IORGA
Profesor la Universitatea din Bucureştĭ

BUCUREŞTĬ
Atelierele grafice SOCEC & Comp., Societate anonimă
1908.

CONSTATĂRÍ ISTORICE

CU PRIVIRE LA

VIAȚA AGRARĂ A ROMÎNILOR

DE

N. IORGA
Profesor la Universitatea din Bucureștĭ

BUCUREȘTĬ
Atelierele grafice SOCEC & Comp., Societate anonimă
1908.

(Formează vol. XVIII din „Studiĭ şi documente cu privire la istoria Romînilor".)

CONSTATĂRÎ ISTORICE

CU PRIVIRE LA

VIAȚA AGRARĂ A ROMÎNILOR

ȘI

POLITICA AGRARĂ A ȚERILOR ROMĂNEȘTÎ.

Ultimele dezbaterĭ cu privire la chestia ţerănească, pusă din nou pe tapet prin răscoale de un caracter general, discuţiile provocate de cartea d-luĭ R. Rosetti, „Pămîntul, sătenii şi stăpînii în Moldova“, înfăţişarea materialuluĭ într'o formă comodă prin marea publicaţie a d-luĭ Sturza-Şcheianu, urmată de d. R. Rosetti, — m'aŭ îndemnat a scrie aceste paginĭ.

Ele nu cuprind nicĭ o polemică şi nu sînt îndemnat a crede că polemicile, — de o mare valoare în ce priveşte lămurirea moralităţiĭ unuĭ om saŭ uneĭ categoriĭ de oamenĭ, sînt de o valoare foarte mică cînd e vorba de stabilirea adevărurilor ştiinţifice. În polemică este numaĭ rare orĭ un învins recunoscut, de el şi de alţiĭ, printre luptătorĭ; biruită însă cade, dela început, obiectivitatea, îngrijirea pentru adevărul singur. Şi, după această tristă jertfă, polemica nu maĭ are de cît un interes personal, literar sau moral.

Aceste paginĭ nu sînt însă nicĭ un sistem închis. „Constatărĭ“, ele îngăduia a se înlătura părţĭ ce s'ar dovedi greşite şi a se adăugi informaţiĭ pe care nu le-am avut, puncte de vedere pe care le-am putut lăsa la o parte. Orĭce cetitor competent poate colabora decĭ la dînsele.

După vechiul mieŭ obiceiŭ de a scrie, înlătur orĭce aparat de erudiţie şi orĭce dezvoltărĭ împovărătoare. Am vrut ca liniile generale să nu fie nicĭodată pierdute din vedere. Exemplele nu sînt înmulţite pentru a probà în fond acelaşĭ lucru. Ele nicĭ nu sînt înfăţişate cînd e vorba de

lucrurĭ în general cunoscute saŭ care se pot controla ușor. Și data aceasta, am ținut să fac o *carte,* fie și una așa de mică.

Daŭ la urmă cîteva acte care pot servi de normă. Poate că, maĭ tîrziŭ voiŭ putea publică, în „Studiĭ și documente" un volum întreg de acte într'ales, privitoare la condițiile agrare.

N. Jorga.

Văleniĭ-de-Munte, 26 Decembre 1907.

Vechea viață agrară a Romînilor se poate resuma în această formulă: țerĭ de „drept romănesc“, așezate între regiunĭ semi-feodale în sens apusean și între o lume răsăriteană cu caracterul romano-bizantin. Amîndouă aceste vecinătățĭ aŭ înrîurit asupra condițiilor primitive de traiŭ ale țeranilor noștri. La urmă, în sfîrșit, nouăle ideĭ de organisare raționalistă, venite din Apusul european, aŭ adaus un strat de suprafață la cele de pănă atuncĭ. Cu aceasta regimul vechiŭ se apropie de sfîrșit, iar cel noŭ, început prin Regulamentul Organic, a stabilit norme care se razimă, ce e dreptul, pe trecut, fiindcă nu se putea altfel, dar nu se inspiră de la el.

Pe rînd trebuie cercetate acest fond primitiv, aceste înrîurirĭ venite din vecinĭ, această refacere parțială în sensul ideilor reformeĭ filosofice.

I.

Concepția „dreptuluĭ romănesc“.

Un „drept romănesc“ deosebit de principiile romane și de obiceiurile feudale a fost recunoscut de toțĭ aceia cari aŭ avut Romînĭ, de dincoace sau de dincolo de Dunăre, în stăpînirea lor.

Acest „drept“, care nu e decît un străvechiŭ obiceiŭ, cu îndoite rădăcinĭ tracice — cele maĭ puternice și maĭ adîncĭ — și slave, se poate urmări în deosebite domenii. În acela care cuprinde legăturile omuluĭ cu pămîntul și legăturile dintre oamenĭ determinate de pămînt, el înseamnă cam ur-

mătoarea situație: Pe o *moșie* neîmpărțită, lucrată de fiecare în măsura puterilor și nevoilor, maĭ mult decît a drepturilor sale, locuiesc urmașiĭ unuĭ *moș*, unor *bătrînĭ*, unuĭ întemeietor saŭ colonisator și celor d'intăiŭ vlăstare ale luĭ. Satul saŭ cătunul format din eĭ se privește ca o alcătuire ce nu trebuie, pe cît se poate, să se amestece prin înrudire cu alte sate, apropiate orĭ depărtate, care aŭ alt sînge, alt moș, alțĭ bătrînĭ, altă obîrșie omenească și altă dezvoltare.

Până foarte tărziŭ s'a păstrat ceva din această concepție, simplă și firească. Un scriitor din aniĭ 1840, Mihail Cuciuranu, dînd, în schița „Piatra Corbuluĭ", scene din viața munteluĭ moldovenesc în această epocă, face pe un sătean să vorbească astfel cu privire la întemeiarea și desfășurarea ulterioară a sălașuluĭ din care face parte: „Satul nostru iĭ împărțit în maĭ multe neamurĭ: fieștecare cătun e lăcuit de un neam... Acel sătucean se numește Cătuna Corbuluĭ, și toțĭ cîțĭ lăcuim acolo ne numim Corbuleștĭ; noĭ nu ne amestecăm nicĭ odată în alte neamurĭ, și, dacă vr'un flăcăŭ din altă parte voiește a se însoți cu o fată de-a noastră, el trebuie să se așeze cu noĭ și să-șĭ schimbe numele în Corbulesc.

„Înnainte de 90 de anĭ, tatăl mieŭ îșĭ durâ întăia casă acolo, căcĭ era o poiană frumoasă, lăsată de Dumnezeŭ spre adăpostirea slăbănogilor ce fugiaŭ de călcările păgînilor... A cîștigat nouă feciorĭ, cariĭ, după vreme, toțĭ ni-am durat casele noastre, ne-am căsătorit și ne-am ferit a primi pe alțiĭ între noĭ cu lăcuința [1]."

Între sătenĭ nu eraŭ uniĭ maĭ marĭ decît alțiĭ, și era cu neputință ca, în imprejurărĭ de viață economică primitivă, fără capital economisit și stăpînire a oamenilor prin puterea luĭ, și, pe lîngă aceasta, fără nicĭo cucerire, de același element saŭ de altul străin, să se întemeieze o clasă conducătoare. La început, întemeietorul îndeplinise sarcina de cîrmuire și judecată; pe urmă *juziĭ* aŭ fost, în aceleașĭ

[1] *Propășirea, foaie științifică și literară*, p. 102.

condiții, bătrînĭ, aleşĭ dintre locuitoriĭ satuluĭ. Pentru nevoile de apărare ale locuitorilor uneĭ văĭ întregĭ, unuĭ întreg Ținut prin urmare, se alegea, dintre aceştĭ juzĭ, saŭ dintre oameniĭ recunoscuțĭ ca maĭ vitejĭ, un *Voevod*. Cu vremea, Voevodatul, ca şi *ducatul* corespunzător, de la vechiĭ Germanĭ — şi cum stă în firea lucrurilor chiar —, ajunse pe viață, ba chiar uniĭ Voevozĭ izbutiră a face ca autoritatea, situația aceasta onorabilă şi, în acelaşĭ timp, producătoare — căcĭ Voevodul era răsplătit, măcar de la o vreme, cu *dijma* saŭ alte veniturĭ în natură —, să ajungă ereditare în semința lor.

Astfel de sate fără stăpînĭ, fără concurență între bogațĭ şi săracĭ, fără primejdie, dar fără putință de dezvoltare, acoperiaŭ toate părțile locuite de Romînĭ, toată larga Țară-Românească.

E folositor a se urmări recunoaşterea acestor împrejurărĭ de către deosebițiĭ stăpînitorĭ străinĭ asupra păstorilor şi țeranilor romînĭ şi încercările de a se da, din partea acestora, alte orînduielĭ, însă nu şi pe altă basă — căcĭ ar fi fost prea greŭ pentru surogatele de „State“ ce eraŭ pe atuncĭ — neamuluĭ nostru.

II.

Condițiile de viață ale Romînilor supt regiĭ sîrbeştĭ.

Ştim cum aŭ fost tratate satele româneştĭ — care nu înseamnă însă: sate de Aromînĭ, aceştia trăind maĭ mult în Tesalia, sălaşul lor obişnuit, şi, ca păstorĭ, în vreme de primăvară şi de vară, prin muntele Pinduluĭ saŭ Balcanuluĭ — de către regiĭ sîrbĭ din veacul al XIV-lea. Două hrisoave foarte însemnate, al luĭ Ştefan Miliutin[1], şi al luĭ Ştefan Duşan[2], ne ajută să aflăm condițiile în care trăiaŭ

[1] Analisat de I. Bogdan, în *Convorbirĭ literare,* XXIV, no. 6.

[2] Cercetat până în cele maĭ micĭ amănunte, de Hasdeŭ, în *Archiva Istorică,* III.

satele româneștĭ din Serbia veche de lîngă Pind și felul cum ele eraŭ tratate de puterea regală saŭ „împărătească" a stăpînitorilor sîrbĭ[1].

Satele nu sînt din cele vechĭ, a căror obîrșie să nu se maĭ poată urmări — cum sînt foarte multe, putem zice: cele maĭ multe dintre satele noastre din a stînga Dunăriĭ —, ci sate sălășluite pe pămîntul mănăstirilor care se împărtășesc de privilegiul domnuluĭ țeriĭ. Romîniĭ locuiesc în sate propriu zise — se spune anume: „ceĭ ce aŭ sate" —, în cătune saŭ simple așezărĭ (метохиіе)[2]. Și, anume, uniĭ sînt coloniștĭ maĭ vechĭ, pe locurile lor, iar alțiĭ aŭ căpătat de curînd alte pămînturĭ, alte ogoare ca adaus.

Maĭ mulțĭ Romînĭ la un loc alcătuiesc un *județ* saŭ o *judecie* (соудьство). În fruntea fiecăruĭ cătun stă un cneaz saŭ primicher[3]; săteniĭ se numesc după cneazul de care ascultă (Răduleștĭ, Bărbuleștĭ, etc.) și pămîntul lor tot așa (al Răduleștilor, Bărbuleștilor, etc.). Cneziĭ primesc în dar oĭ, caĭ și chiar, întîmplător, banĭ.

Mănăstirea — stăpînul — are de la eĭ drepturĭ — cedate de suveran, care-șĭ păstrează doar tîrgurile și vămile[4] —, ce variază după situația Romînilor, după vechimea lor pe pămîntul ce lucrează. Ceĭ cari s'aŭ pomenit cu același loc de casă și cu dreptul la aceleașĭ ogoare, daŭ *dijma*, „desetina cea mică", și anume o oaie la cinzecĭ, dijmă sporită în acel sens că se dădea apoĭ o oaie cu miel saŭ, dacă nu se da mielul, două oĭ. Se maĭ primia de călugărĭ un dar, ceia ce e maĭ tărziŭ, dincoace, *poclonul:* două pieĭ de miel de fiece casă; aiurea un cal saŭ, în banĭ, 30 de perperĭ[5]; în unele casurĭ, doĭ berbecĭ primăvara, un miel de casă, o vacă toamna. Apoĭ, tot în rostul dijmeĭ — une orĭ — un *tovar,* o sarcină saŭ povară de griŭ și una de

[1] Cartea luĭ Mlainatz, *Die agrarrechtlichen Verhältnisse des mittelalterlichen Serbiens,* Halle, 1903, nu mi-a fost la îndămînă.

[2] *Arch. ist., l. c.,* p. 85 și urm.

[3] Cf. *protogeriĭ* maĭ tărziŭ la Greciĭ din Împărăția Turcească.

[4] *Arch. ist.,* III, p. 104.

[5] *Ibid.,* pp. 120—1.

vin. Din cînepă şi in, iarăşĭ se răspunde dijma. Această dijmă poartă nume care răspund celor de cîblărit, fumărit, oierit, etc., ce se întîlnesc, de la început încă, la noĭ[1]. Ea se culege de săteni, cari o împart, după socoteala lor, între sine [2]. Ca slujbe, e obiceiul a se căra sare — Romînii din aceste părțĭ, ca şi Arnăuţiĭ, de altfel, eraŭ, o spun documentele ragusane, vestiţĭ cărăuşĭ —, saŭ se fac treĭ zile de coasă pe lanurile mănăstireştĭ, orĭ de lucru la cîmp, la vie[3]. Ceĭ cu meşteşugurĭ, ca fierariĭ, zidariĭ, înlocuiesc dijma şi slujba la cîmp prin zile de lucru în folosul mănăstiriĭ[4]. Cutare „sărac" scarmănă lîna, ca slujbă, saŭ păzeşte caiĭ mănăstiriĭ. saŭ face de străjă la stînele eĭ[5].

Sîrbiĭ, din partea lor, daŭ două zile pe săptămînă, cu pus în stogurĭ, cosit, lucru la vie şi dijma oilor[6]. Sînt situaţiĭ deosebite şi pentru ţeraniĭ liberĭ de odinioară — кластелѣ —, cari sînt daţĭ bisericiĭ — şi pentru Arnăuţĭ.

Fireşte însă că săteniĭ aşezaţĭ saŭ înzestraţĭ cu nouă păminturĭ maĭ de curînd sînt îndatoriţĭ la o muncă maĭ grea, pe lîngă darurĭ şi dijmă, care e aceiaşĭ, — danie a Împăratuluĭ orĭ regeluĭ către sfîntul lăcaș. Dania luĭ Dușan spune despre astfel de Romînĭ: „Neavînd destul pămînt, li se maĭ dădu din pămîntul bisericiĭ, avînd însă a lucra pentru biserică, pe *locul ce-şĭ reservase ea*" — „domeniul" apusean al seniorului — „după cum li este legea, treĭ zile clacă de toamnă şi treĭ zile de vară, şi să îmblătească, şi treĭ zile să cosească fîn, — toate cum li va porunci egumenul, iar în celelalte zile să fie liberĭ de arat şi de cosit şi să nu aibă nicĭo altă muncă"[7].

[1] *Arch. ist.*, III, pp. 114-5.
[2] *Ibid.*, pp. 120—1.
[3] *Conv. lit.*, *l. c.*, p. 490.
[4] *Arch. ist.*, III, pp. 114—5.
[5] *Ibid.*, pp. 120—1.
[6] *Ibid.*, *passim*.
[7] *Ibid.*, pp. 94-5.

III.

Condiţiĭ agrare la Athos, în ţerile „latine“ ale Patrasuluĭ şi Cipruluĭ.

Pentru a înţelege şi maĭ bine, de alminterea, această stare de lucrurĭ, e folositor să se vadă care eraŭ condiţiile agrare, pe acest timp, în lumea bizantină.

La muntele Athos, mănăstirea Chilandaruluĭ avea, în veacul al XIV-lea, arendaşĭ *pronoiarĭ* (de la πρόνοια), supt carĭ trăiaŭ ţeranĭ supușĭ, datorĭ cu slujbe în muncă, ţeranĭ carĭ se numesc, cu un cuvînt care răspunde româneasculuĭ *vecinĭ: pareci*, πάροικοι; alţĭ ţeranĭ însă, trăind pe pămînturile lor se numesc „liberĭ“, ἐλεύθεροι[1].

La Patras, teritoriu vechiŭ bizantin supus unuĭ arhiepiscop latin care se găsia în fruntea unei organisaţiĭ feudale aduse, împreună cu stăpînitoriĭ francĭ din Apus, pămînturile se împart în pămînturĭ libere, *france*, de *comites* — de „juzĭ“ saŭ „cnezĭ“, s'ar zice la noĭ —, κωμήτοῦραι, şi în pămînturĭ care aŭ stăpîn, δεσποτικά, δημόσια, care-şĭ aŭ reşedinţa domnească, numită şi acolo *curte*, κούρτη. Aceştia sunt vecinĭ, *parecĭ*. Chiar pe aceste pămînturĭ dacă stă un cultivator timp de treĭzecĭ de anĭ, el capătă un drept de cultură perpetuă, un usufruct asigurat, aşa-numitul κρατεῖν, rămînînd pentru proprietariŭ numaĭ dreptul teoretic de αὐθεντοτοπία, situaţia juridică de stăpînire, fără ca el să poată îndepărta pe cultivatorul statornic. Între acesta şi proprietariŭ se încheie o învoială un πάκτον, *apatum*, în ceia ce priveşte drepturile celuĭ d'intăiŭ: dacă el dădea și mijloacele de cultură, ţeranul muncitor îșĭ opria jumătate din produs, sistemul de ἡμισυφυτευσία; în casul contrar, partea care se cuvenia proprietaruluĭ era un simplu dar, une orĭ „o oaie şi doĭ porcĭ“. Biserica arhiepiscopală — suzerana ţeriĭ — lua numaĭ o cîtime de ceară şi un dar la schimbarea de proprietate[2].

În al treilea rînd, putem şti bine ce se petrece în insula

[1] Jireček, *Das Fürstentum Bulgarien*, p. 198.

[2] Gerland, *Patras*, p. 85 și urm. Cf. Zachariae von Lingenthal, III.

Cipru, iarăşĭ un vechiŭ pămînt bizantin, ajuns în mîna Francilor, de la un timp a dinastieĭ francese de Lusignan, căreia-ĭ urmară, în veacul al XV-lea, guvernatorĭ veneţienĭ. Şi, aicĭ sînt ţeranĭ liberĭ, zişĭ ελεύθεροι saŭ *francomati,* orĭ franc. *franquomates,* cuvînt format din *franchi* şi *comites,* pronunţate greceşte. Pe la 1500 eraŭ 77.000 de astfel de ţeranĭ, faţă de 47.000 de neliberĭ. Eĭ aveaŭ datoria de a păzi ţermul Măriĭ. Aceştia eraŭ locuitoriĭ ceĭ maĭ bine împărtăşiţĭ ca situaţie şi drepturĭ, şi mulţĭ din ceĭlalţĭ obişnuiaŭ a-şĭ arunca prunciĭ pentru că era datina ca un copil găsit să fie declarat „francomat"[1].

Pe lîngă o categorie de locuitorĭ carĭ se numiaŭ *perperiarĭ,* din causa rostuluĭ lor militar, căcĭ plătiaŭ, în oraşe, un perper pe an pentru a nu fi siliţĭ să se lupte, trăiaŭ în Cipru miĭ de *parecĭ,* cari, purtînd acelaşĭ nume ca şi ţeraniĭ neliberĭ din alte părţĭ, se găsiaŭ încătuşaţĭ în acelaşĭ chip. În veacul al XV-lea, ceĭ aproape 50.000 de parecĭ datoriaŭ o slujbă care se urca la 104 zile pe an şi răspundeaŭ, pe lîngă aceasta, un bir pe cap de 38 de bizanţĭ şi jumătate[2]. Altă dată, se spune că aceştĭ „străinĭ locuitorĭ„ — *forestieri habitatori* — datoresc a treĭsprezecea parte din venitul lor şi două zile de muncă pe săptămînă, ceia ce revine la cele 104 de zile de maĭ sus[3]. Slujba aceasta era numită „angheria pattuale" şi, pe lîngă dînsa, uniĭ maĭ plătiaŭ şi 23 de dinarĭ pe an[4]. Coroana ca şi particulariĭ îşĭ aveaŭ *pareciĭ.*

Aceştia aveaŭ dreptul de a se liberà. Lucrul nu se întîmpla însă dese orĭ. Din potrivă, pareciĭ căzură tot maĭ adînc, până ajunseră a fi socotiţĭ ca şerbĭ, întrebuinţîndu-se chiar pentru dînşiĭ cuvìntul frances *serf;* pentru ca să scape, trebuia ca regele însuşĭ să se învoiască la dezrobire[5].

[1] Mas Latrie, *Histoire de l'île de Chypre,* III, pp. 228, 494, 552.

[2] *Ibid.,* p. 125: „in quibus teneris servire vigore servitutis parichie".

[3] Cf. pp. 520, 540.

[4] *Ibid.*

[5] *Ibid.,* pp. 254, 273, 295-6.

Pe de altă parte, nobilii, de origină francesă, își dădeaŭ toate ostenelile pentru a confunda pe ţeraniĭ liberĭ cu pareciĭ, şi, astfel, de la o bucată de vreme, se ceru şi de la francomaţĭ o *slujbă,* aşa-numită „fattion francomatica“. Supt acest pretext se dădeaŭ în veacul al XVI-lea 36 de zile de muncă pe an, plata fixă de 12 *soldi* şi un dar de doĭ boĭ. Francomaţiĭ carĭ se împotriviaŭ, eraŭ loviţĭ şi supuşĭ chinurilor [1]. Pareciĭ păziaŭ şi maĭ departe la pasurile munţilor. Iar resultatul acesteĭ apărărĭ combinate a fost că parecul cipriot a ajuns unul dintre ceĭ maĭ leneşĭ ţeranĭ din lume [2].

Să adăugim că din toate satele se răspundea Vistieriei regale: dijma — *la dihme* [3].

Din cele arătate până aicĭ se vede că între sistemul bizantin şi dreptul romănesc, chiar corectat de interesele unor stăpînitorĭ balcanicĭ, eraŭ deosebirĭ esenţiale. Dincolo de Dunăre, nu fiinţă altă proprietate agrară decît cea individuală. În al doilea rînd, stăpîniĭ existaŭ acolo din vechĭ timpurĭ şi aveaŭ rosturĭ marĭ. În al treilea, apoĭ, Statul saŭ feudalitatea care-l înlocuia, eraŭ cu mult maĭ puternicĭ şi înrîurirea lor se exercita necontenit asupra condiţiilor de muncă. Pe parecĭ îĭ vom întîlni însă şi la noĭ, ca *vecinĭ.*

Vom vedea, în sfîrşit, că şi la noĭ s'a căutat, din acelaşĭ interes egoist de clasă, confundarea ţerănimiĭ libere cu cea neliberă, fără ca, măcar până târziŭ, Domnul să poată interveni în acest proces cu aceiaşĭ energie ca un guvernator veneţian al Cipruluĭ din veacul al XVI-lea.

[1] *Ibid.*, pp. 540—1: „Sono alcuni di loro patroni che non li pagano, ma ben, in loco di pagamento, li mettono in ceppi et gli danno delle bastonate; et li giusdicenti non hanno autorità contra li feudatari et gentilhuomini. Et, quando l'havessero, non l'essercitariano, per esser, comm'hò detto, interessati, anzi fomentano quanto possono per reprimere quelle tirannie con mandati penali.“

[2] Cf. p. 542: „tutti i detti contadini con le loro donne sono pigri et lenti, che quattro non lavorano per uno dei nostri di Lombardia“.

[3] *Ibid.*, p. 236.

IV.

Regii unguri şi satele româneşti.

Regii unguri, cucerind Ardealul şi comitatele vecine, aŭ găsit pretutindenĭ cnezí, şi de asemenea cnezĭ s'a lovit stăpînirea regală cînd a încercat să-şĭ supuie Oltenia întreagă. În acest Banat al Severinuluĭ, politica ungurească a consistat în recunoaşterea vre-unuĭ Voevod şi în ridicarea unor cnezĭ, supuşĭ şi gata de ajutor, la o situaţie voevodală, păstrîndu-li însă un titlu prea puţin corespunzător demnităţiĭ lor nouă şi puteriĭ lor precumpănitoare. E casul Voevoduluĭ Litovoiŭ şi al cnezilor Ioan şi Farcaş[1]. Aicĭ însă amestecul unguresc, în ceia ce priveşte părţile gorjene şi vîlcene, nu ţinu mult şi nu lăsă urme însemnate.

O astfel de stare de lucrurĭ se întîlneşte, de altminterea, şi în Bosnia, unde, pe urma amesteculuĭ regal unguresc, atît cnezia cît şi voevodatul se ridică foarte mult în ceia ce priveşte însemnătatea lor politică şi rolul lor naţional. Altfel, un Hrvoie, un Sandali, „Mari-Voevozĭ", aŭ o situaţie regală, şi cneziĭ, numiţĭ latineşte „comites", sînt adevăraţĭ baronĭ feudalĭ, cu o situaţie aproape neatîrnată şi cu totul preponderantă.

Dincolo de munte, regalitatea recunoscu pe uniĭ cnezĭ, întărindu-li situaţia, pe toată viaţa saŭ numaĭ în margenile bunuluĭ plac ale stăpîniriĭ[2]. Eĭ fură identificaţĭ cu *villiciĭ, sculteţiĭ* şi *advocaţiĭ* obişnuiţĭ în ţerile germanice saŭ slavo-germane, de şi uniĭ dintr'înşiĭ fură înnălţaţĭ la nobilime. Scutiţĭ de dijmă, bucurîndu-se de monopolul moriĭ[3], eĭ aveaŭ întăiŭ sarcina de a judeca pe sătenĭ, după vechea datină, afară de casurile de hoţie, foc şi omor[4], — odată de competenţa Voevoduluĭ, pe care acum regele-l moştenia. Apoĭ, eĭ trebuiaŭ să strîngă dijma pentru suveranul ţeriĭ.

[1] Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, I, p 73 şi urm.

[2] *Nostro durante placito.*

[3] Hurmuzaki, I[1], p. 528. Cf. Bogdan, în *Analele Academiei Romîne*, XXIV şi XXVI.

[4] *Ibid.*, I[2], pp. 28—9, no. XXI. Cf. *Gesch. des rum Volkes*, I, p. 244 şi urm.

În acelaşĭ timp, dreptul îndătinat de stăpînire al ţeranilor liberĭ asupra pămîntuluĭ moştenit de la străbun, întemeietorul satuluĭ, fu călcat. Aşezămintele bisericeştĭ, ca şi oraşele Saşilor şi unele persoane nobile primiră daniĭ de sate româneştĭ. Aceasta însemna întăiŭ numaĭ cedarea dreptuluĭ regale de dijmă şi judecată; cu vremea însă, aicĭ ca şi în Cipru, şi într'o măsură şi maĭ mare — după încercărĭ ale Arpadienilor, Domnia Angevinilor a stabilit în Ungaria teoria de feudalitate şi servagiŭ a Apusuluĭ — aceştĭ ţeranĭ romînĭ fură aduşĭ în stare de şerbie, de iobăgie, — cuvîntul *iobagio,* de origina militară, ajungînd să însemne, în această confusie voită de noţiunĭ foarte deosebite, acelaşĭ lucru ca şi latinul *servus.*

Ca termin de comparaţie, să semnalăm că în Ungaria propriu zisă, supt Ludovic-cel-Mare ţeraniĭ dădeaŭ, după porunca regeluĭ, *nona,* păstrînd voie de a se strămută[1]. În veacul următor (1437) episcopul de Alba-Iulia, Gheorghe Lepes, sili pe oamenĭ să-ĭ dea dijma în banĭ[2]. Nobiliĭ cătaŭ însă şi aicĭ a-ĭ face şerbĭ[3]. Totuşĭ şi regele Sigismund hotărîse o amendă asupra celor ce ar opri strămutarea[4].

V.

Domniĭ Ţeriĭ-Româneştĭ şi vechea organisare a satelor.

Pe la începutul veaculuĭ al XIV-lea se alcătui Domnia Ţeriĭ-Româneştĭ, cu ideĭ, în parte luate din obiceiul vechiŭ românesc, în parte împrumutate de la Sîrbĭ şi Bulgarĭ, iar, într'o anume epocă măcar, şi din Ungaria.

Până la Vladislav saŭ Vlaicu-Vodă n'avem acte interne. Îndată ce ele apar, rostul lor e să scutească mănăstirĭ saŭ persoane din boierimea de instituţie bulgaro-bizantină de anumite sarcinĭ pe care pămîntul lor le avea faţă de Domnie,

[1] *Magazinul istoric,* III, p. 145.
[2] *Ibid.,* p. 146.
[3] *Ibid.,* pp. 148—9.
[4] *Ibid.,* p. 149.

care moștenise drepturile, de dijmă și judecată în casurĭ grele, ale Voevodatuluĭ primitiv. De la Mircea-Vodă încoace, numărul acestor acte se înmulțește foarte răpede, fără ca înfățișarea lor, redacția lor stilistică, formula lor diplomatică să se schimbe esențial. În casurĭ isolate numaĭ, Domnul dăruiește pămînturĭ care prin cumpărătură aŭ ajuns ale sale. Nu întîlnim măcar darurĭ în acea *pustie,* foarte întinsă, până tîrziŭ, în părțile de la Dunăre, care era, de drept, ca orĭce teren nelocuit și fără stăpîn, a Domnieĭ. Se pare că în această Țară-de-jos a principatuluĭ muntean colonisarea s'a făcut de Domnie de-a dreptul — și nu prin mijlocirea boierilor saŭ mănăstirilor —, aducîndu-se coloniștiĭ de peste Dunăre, unde condițiile, în vremea bulgărească și sîrbească, eraŭ maĭ grele și unde, pe urmă, Turciĭ înlocuiră pe stăpîniĭ slavĭ, carĭ datoriaŭ serviciĭ militare pentru feudele lor ereditare, prin spahiĭ carĭ se aflaŭ în aceiașĭ situație față de stăpînitor. Cumpărărĭ de pămînturĭ de boierĭ cărora, în schimbul unuĭ cal pe an, Domnul li cedează drepturile sale, se întîmpină însă pe la sfîrșitul veacului al XV-lea[1]. Dar nu e vorba de pămînturĭ ale sătenilor, ci de altele individuale, pe care uniĭ rarĭ boierĭ le colonisaseră, pe seama lor și fără act de la Domnie, fiind eĭ ceĭ d'intăiŭ ocupanțĭ aĭ unor locurĭ fără stăpînĭ. Saŭ altfel de pămînturĭ stăpînite individual, boierește, după dreptul noŭ și superior, bizantino-roman, adus de peste Dunăre, resultaŭ din vre-o confiscare pronunțată de Domn în paguba unuia și în folosul unuia.

Nicĭ în Făgăraș, o *nova plantatio,* Domnul nu dăruiește pămînturĭ, trebuind să respecte și acolo, de și într'o măsură maĭ mică, — aicĭ fiind precedentul regal, de expropriere parțială, — vechiul drept țerănesc, de libertate umană și stăpînire teritorială a săteanuluĭ. Boieriĭ capătă acolo domeniĭ de imunitate saŭ, în deplină stăpînire directă, numaĭ părțĭ nelocuite de munte saŭ de pădure. Astfel se întemeiază boierimea de Făgăraș, care pe urmă, firește, a încălcat

[1] *Arch. ist.,* I, p. 37.

tot așa de mult și într'un fel tot așa de firesc ca și cealaltă.

Totuși, încă de la început aflăm la Munteni, pe lîngă boieri și curteni — aceștia din urmă, de sigur: strajă și oameni de serviciu —, cnezi și Rumîni. E o întrebare dacă pe atunci, în vremea lui Mircea, cnezii erau numai țerani liberi trăind supt regimul cnezatului, cum se constată mai tărziu, și o întrebare și mai mare dacă Rumînii pot fi puși în aceiași categorie socială și agrară cu parecii Răsăritului. Părerea cea mai firească e aceia că prin cnezi se înțeleg magistrații satelor, aleși dintre bătrîni, de bună samă în biserică și printr'o procedare electorală pe care o întîlnim mai tîrziu la țeranii din Săliștea Sibiiului, de pildă [1], iar „Rumîn" e cel ce *nu e alt ceva decît Romîn:* omul obișnuit, omul de rînd, fără ca aceasta să însemne și o inferioritate socială, o scădere a întregimii drepturilor umane. Căci n'am avea precedente de o astfel de o înjosire a numelui național la niciun popor; vezi, din potrivă, ce e *homo francus* la Germanii din Galia!

Concesionarul imunității e scutit pe domeniul său de vămi (вам), adecă de dijme, de gloabe, de podvozi și olace, și i se dă asigurarea că nu va fi călcat de judecătorii (сѫдци) Domnului, de cei ce strîng birul — de la o vreme — sau gloabele (бирчии, глобници) [2].

Deci Țara-Romănească a avut la început, cum era și firesc pentru o țară întemeiată fără amestec străin, fără cucerire, fără schimbare a ideilor fundamentale ce trăiau în masa poporului, — numai țerănime pe deplin liberă și stăpînă, în chipul colectiv pe care-l cunoaștem, chip întemeiat pe moștenire, pe pămînturile ce lucra, pe heleșteu și pe pădure. Această țerănime nu se putea cobori într'o stare inferioară prin clasa boierească din veacul al XIV-lea sau al XV-lea, alcătuită din cîțiva dregători numai și neavînd încă banul cumpărărilor și exproprierilor în momente de

[1] *Sate și preoți,* p. 121.
[2] *Arch. ist.,* I, p. 6.

crisă la îndămîna eĭ. A trebuit ca întreg regimul economic să se prefacă şi în locul schimbuluĭ de obiecte să se introducă plata în banĭ prin negustoriĭ şi speculanţiĭ străinĭ din oraşele marĭ ale peninsuleĭ balacnice, maĭ ales, şi, în rîndul întăiŭ, Greciĭ, Armeniĭ, Turciĭ din Constantinopolea împărătească, a trebuit ca asupra ţeranilor liberĭ să apese la un anume moment o sarcină bănească — a *tributuluĭ* către Sultan — pentru ca, într'o mare crisă, proprietatea mică să dea faliment şi clasa boierească, ajunsă acum puternică, să aibă mijlocul de a cumpăra pe banĭ pămînturile acelora cari nu maĭ eraŭ acuma decît birniciĭ Sultanuluĭ, „săraciĭ" Împăratuluĭ păgîn.

Sărăcia adusă de cererea biruluĭ în banĭ putea ajunge aşa de mare, încît pe la 1680 un străin care ştia bine ţara, putea să scrie: „Boĭ nu sînt. Cîte doĭ oamenĭ, şi adesea bărbatul şi nevasta, trag carul în care se aduc lemne de vîndut saŭ pentru casă. Am văzut şi un om, de-o parte, şi de alta, un boŭ, trăgînd carul[1]".

Aceste lucrurĭ le vom urmări, de altfel, îndată în amănunte.

VI.

Domniĭ Moldoveĭ şi satele moldoveneştĭ.

În Moldova, Voevodul maramurăşean trecut în această nouă vale pentru a întemeia o a doua „Ţară-Românească", numită după apa Moldoveĭ, aducea cu dînsul obiceiurĭ maramurăşene, înrîurite în mare măsură de regimul noŭ unguresc, regim de feudalitate, pe de o parte, regim de Stat modern începător, de alta. Astfel înţelegeaŭ legăturile dintre pămînt şi oamenĭ, boierĭ şi Voevod, Domniĭ şi tovarăşiĭ de cucerire, de strămutare şi aciuare, maĭ bine, aĭ luĭ Bogdan-Vodă cel d'întăiŭ.

În faţa lor: Voevodul, „Domn al ţeriĭ moldoveneştĭ", şi vitejiĭ — *equites* — din suita luĭ, *vitejĭ,* cu cari el şi cîrmu-

[1] Engel, p. 116 saŭ *Mag. ist.,* V, p. 65.

ieşte o bucată de vreme, amintind concursul lor şi în formula documentelor, — se află, maĭ rare orĭ decît în Ţara-Românească de la Dunăre, sate şi moşiĭ locuite de ţeranĭ coborîtorĭ din acelaşĭ moş şi avînd în fruntea lor juzĭ. Aicĭ, afară de unele părţĭ bacăuane saŭ putnene, unde judele e înlocuit printr'un *birăŭ*, — în coloniile ungureştĭ venite din Secuime şi chiar, probabil, în satele româneştĭ vecine, — aşezămintele vechĭ nu sînt înrîurite de nimic străin. N'a fost în Moldova o încercare, ca aceia săvîrşită în Oltenia, la jumătatea veaculuĭ al XIII-lea, de a face din uniĭ cnezĭ Voevozĭ şi de a înnălţa situaţia cnezilor în genere, făcîndu-ĭ să atîrne însă de regele unguresc şi să-ĭ ajute sarcina de stăpînire şi exploatare.

Din această situaţie de forţe şi de antagonisme în ceia ce priveşte dreptul, datinele, tendinţele, resultă următoarele fenomene nouă.

De şi n'avem ştire despre eĭ, şi Moldova a trebuit să aibă Voevozĭ localĭ, de văĭ, înnainte de coborîrea Maramurăşenilor, cari nu eraŭ în măsură să deprindă Ţinuturile dintre munte, Siretiŭ, Prut şi Nistru cu o viaţă absolut nouă. Aceştia aŭ dispărut răpede — un întunerec de nepătruns acopere însă cele d'intăiŭ timpurĭ ale principatuluĭ Moldoveĭ — şi drepturile lor: de judecată criminală, de osîndă capitală saŭ de gloabă maĭ mare, pe de o parte, şi de dijmă, pe de alta, trecură la Domn, întocmaĭ ca în Ţara-Românească. Domnul însă cedă aceste drepturĭ, în scurt timp, *vitejilor*. Mănăstirile, maĭ nouă şi maĭ puţin însemnate decît ale Muntenilor, vin numaĭ în al doilea rînd şi ceva maĭ tîrziŭ, adăugîndu-se şi faptul că evlavia maramurăşeană era simţitor maĭ mică decît a Domnilor muntenĭ, formaţĭ la şcoala şi după exemplul cucernicilor Împăraţĭ şi regĭ aĭ Balcanilor.

Actul de danie e, de fapt, în multe casurĭ, numaĭ unul de imunitate — această imunitate, obişnuită şi la Tatarĭ, vechiĭ suzeranĭ aĭ ţeriĭ, se zicea, în slavona documentelor, şi cu un termin împrumutat de la eĭ, *tarcan*. El

nu dădea *viteazuluĭ* decît drepturile regale, drepturĭ feudale asupra unuia saŭ maĭ multor sate, care se desfăceaŭ prin aceasta, afară de anumite drepturĭ necesare ale stăpînitoruluĭ, din domeniul de Stat și treceaŭ în domeniul particular. *Judele* rămînea în unele casurĭ, și actul domnesc zice atuncĭ: „unde este jude (гдє єст) cutare“; și atuncĭ acest jude saŭ cneaz — cuvîntul *cneaz* se întîlnește și el de cîteva orĭ — e într'o situaţie scăzută faţă de aceia pe care o avuse la început. Precum cneazul din Ungaria ajunge tot maĭ mult omul Regeluĭ saŭ al nobililor înfeudaţĭ de acesta, *judele* moldovenesc se coboară tot maĭ mult până la starea unuĭ dregător, unuĭ ureadnic al stăpînuluĭ, „viteazul“ de odinioară, ajuns, după moda muntenească, „băsărăbească“, uu *boier*. În alte locurĭ însă, aceștĭ stăpînitorĭ noĭ, cari pot vorbi în oarecare măsură de dreptul de cucerire, nu cruţă așa de mult trecutul, și, astfel, în loc de a se pomeni judele „ce este“, se vorbește numaĭ, pentru a se lămuri întinderea teritoriuluĭ făcut *imun* de către Domnie, — de „judele ce a fost“, și, une orĭ acest jude avînd un nume de la care derivă al satuluĭ, se vede că e vorba de însușĭ întemeietorul depărtat. În astfel de sate, ureadnicul saŭ *vătămanul* boieresc se instalează de la început, în locul ocupat odată de jude.

Cînd documentul de danie, adecă de imunitate, spune că să dă cuiva o *judecie* saŭ „amîndouă judeciile“, aceasta nu înseamnă alt ceva decît că scutirea se întinde asupra unuĭ întreg teritoriu, judecat de un astfel de jude, saŭ asupra amînduror părţilor dintr'un sat, care, avînd, în ceia ce privește locuitoriĭ, *altă* spiţă a neamuluĭ, aŭ și juzĭ deosebiţĭ, represintînd fiecare alt *moș* și începător al seminţieĭ.

Juziĭ moldovenĭ dispărură în curînd cu totul, și pe la 1550 nicĭ nu maĭ era urmă de dînșiĭ; pretutindenĭ omul boieresc li luase locul. Dacă maĭ tărziŭ se maĭ vorbește — supt Petru Șchiopul — de un bir „cnezesc“, el pare să fie în legătură, nu cu vechiĭ cnezĭ, ci cu aceĭ „nemeșĭ“ — zișĭ maĭ pe urmă, după nomenclatura turcească, *mazilĭ* (depușĭ),

— neamurĭ de boierĭ fără dregătorie, cari figurează în socotelile acestuĭ Domn, ca o categorie fiscată deosebită [1]. În Țara-Romănească iarăşĭ, veacul al XVI-lea nu înfățişează *juzĭ; județele* sînt acum Ținuturĭ ale Domnieĭ, iar țeraniĭ liberĭ, dacă se zic *cnezĭ,* cuvîntul nu se maĭ traduce în romăneşte prin *juzĭ,* ci prin *judecĭ.* Prin Buzăŭ aflăm şi o „cale a judecilor", foarte veche [2]. Vechiul aşezămînt se păstrează doar cu acel rost primitiv, la Țiganĭ, cari, veniți la noĭ prin veacurile al XIII-lea şi al XIV-lea, cînd trăiam numaĭ cu Voevozĭ şi juzĭ, aŭ păstrat aceste rînduielĭ, in viața lor rătăcitoare pănă astăzĭ — şi în actele citate ale regilor sîrbĭ eĭ poartă un nume romănesc, cu rotacism, „Țingarĭ" [3]. Statul unguresc a recunoscut pe „Voevoziĭ Țiganilor", cu cari cetatea Braşovuluĭ avea, de pildă, legăturĭ oficiale, şi la noĭ boieriĭ ca şi Domnia se îndreptaŭ către juziĭ țigăneştĭ aşa cum s'ar fi îndreptat către pîrcălabiĭ saŭ vătămaniĭ Romînilor din sate, saŭ către juziĭ şi şoltuziĭ locuitorilor din oraşe.

Pentru a încheia cu această veche instituție, Aromîniĭ aŭ avut *celnicĭ,* conducătorĭ de cete, în păstorie, cărăuşie saŭ războiŭ. Dar Romîniĭ din Bosnia, luptătorĭ de graniță, haiducĭ adesea în teritoriile disputate, se întîlnesc şi la sfîrşitul veacului al XVI-lea, cînd Imperialiĭ tratează cu dînşiĭ, stînd supt *cnezĭ,* cari-şĭ zic une orĭ, cu un cuvînt turcesc noŭ, care corespunde celuĭ slav de celnicĭ: harambaşĭ [4].

Întorcîndu-ne în Moldova cea maĭ veche, se maĭ întîmpla însă ca Domnul, care era stăpîn pe toate terenurile nelocuite saŭ neluate în stăpînire, să dăruiască din această pustie fără marginĭ unuia dintre tovarăşiĭ săĭ de luptă, sfetniciĭ şi ajutătoriĭ săĭ. Acesta căpăta pămîntul, încă sălbatec şi necurățit, între anume dealurĭ orĭ

[1] Cf. Bogdan, *Cneziĭ,* p. 24 şi Hurmuzaki, XI, pp. 219—20.
[2] *Studiĭ şi doc.,* XVI, Hîrtiĭ Olănescu.
[3] *Arch. ist.,* III, p. 120.
[4] *Gesch. des rum. Volkes,* I, pp. 15—23. V. aicĭ, la urmă, apendicele II.

munţĭ şi anume rîurĭ saŭ liniĭ de demarcaţie naturală. Acest pămînt n'avea nicĭo valoare pentru dînsul până ce nu era *lăzuit* prin munca oamenilor, până ce nu era făcut potrivit pentru păşunat saŭ pentru lucrat ogoare prin munca oamenilor. Trebuia, prin urmare, ca, în orĭce chip, să se atragă aicĭ coloniştĭ. Şi aceştĭ coloniştĭ se alegeaŭ dintre vecinĭ şi se şi numiaŭ „vecinĭ", — ca şi la Muntenĭ în veacurile XVI-XVII — fiind astfel într'o situaţie care se asămăna cu a *parecilor* bizantinĭ. Ceia ce deosebia pe aceştĭ ţeranĭ aşezaţĭ prin „învoială"[1] era îndatorirea de a lucra cîteva zile pe săptămînă saŭ pe an pentru stăpîn şi *pe pămînturile acestuia, reservate pentru dînsul*. Aceştia, prin urmare, datoriaŭ *claca*. Şi prin îndatorirea la clacă orĭ prin lipsa acesteĭ îndatorirĭ se statornicia marea deosebire între vechiĭ ţeranĭ băştinaşĭ, trăind pe pămînturile pe care comunitatea le avea din veac, şi între ţeraniĭ ceĭ noĭ, carĭ, ca şi coloniĭ apusenĭ din veacul de mijloc, veniaŭ să se aşeze pe pămîntul stăpînuluĭ. Eĭ primiaŭ astfel un regim de învoielĭ, ce putea să fie cît de greŭ şi, orĭcum, presupunea un număr de zile de lucru pe acel pămînt pe care stăpînul, conducătorul munciĭ pentru cultură care se desfăşura în pustie, îl păstra pentru el însuşĭ, pentru exploatarea directă, şi numaĭ în folosul săŭ, de braţe ispitite saŭ cîştigate de aiurea — de la Muntenĭ, Ruşĭ, Polonĭ, Ungurĭ, „Sîrbĭ" şi alţiĭ, — pentru o asemenea muncă aproape servilă.

E caracteristic, în această privinţă, următorul loc într'un document din veacul al XVI-lea: „Orĭcine va veni într'acel loc, în Lunca Mare, să-ĭ fie vecin luĭ Bucioc" — vestitul boier, socrul luĭ Vasile-Vodă Lupu —, „iar care ar veni din alte ţerĭ, Ungur, Muntean, Sîrb saŭ Grec, să aibă pe cincĭ anĭ slobozie de dările şi corvezile domneştĭ"[2]. Exista, decĭ, o foarte însemnată deosebire între colonul *romîn din Moldova chiar*, care, ajungea, aşezîndu-se pe moşia fără sătenĭ a boieruluĭ, *vecin*, ca parecul bizantin, şi între co-

[1] Cf. pactum, apatum, apaut, πάκτον. V. maĭ sus.
[2] Rosetti, p. 259, nota 1.

lonul *străin, din altă țară,* imigratul, care se bucura de drepturile *slobozieĭ.* Acesta se găsia într'o condiție cu totul superioară și în folosul *luĭ*, nu al *domnuluĭ de pămînt,* stăpînul țeriĭ renunța pe un număr de anĭ, deosebit în fiecare cas, la drepturile regale pe care le avea orĭunde nu acordase vre-un privilegiu de imunitate.

„Vecinătatea" moldovenească e veche. Rușiĭ, pe carĭ, în urma năvălirilor lor prădalnice — asemenea cu năvălirile pe care Munteniĭ le făceaŭ dincolo de Dunăre pentru a căpăta țeriĭ locuitorĭ noĭ — iĭ dobîndiaŭ, cu sutele și miile, Domnĭ moldoveneștĭ ca un Ștefan-cel-Mare, un Bogdan Orbul. un Petru Rareș, eraŭ așezațĭ pe moșiile Domnuluĭ saŭ ale boierilor ca *vecinĭ.* De asemenea și Secuiĭ carĭ, atrașĭ de frumusețile și foloasele Moldoveĭ și Țeriĭ-Româneștĭ, treceaŭ granița la noĭ, în veacul al XV-lea, cînd eraŭ prieteniĭ politicĭ și colaboratoriĭ militarĭ statornicĭ aĭ Domnilor noștri și carĭ, pe urmă, se plîngeaŭ că nu sînt lăsațĭ a rătăci în voie, tocmindu-se unde vor și pe cît timp vor, ci sînt îndatorițĭ a sta pe o anume moșie și a îndeplini, prin claca cerută de la dînșiĭ, lucrul servil. înjositor după părerea lor[1]. Moldova fiind o țară în mare parte nelocuită saŭ fără locuitorĭ destuĭ pentru o adevărată viață economică, se înțelege foarte lesne că numărul „vecinilor" a fost tot maĭ mare față de acela al locuitorilor vechĭ, stăpînĭ de pămînt, îndatorițĭ numaĭ la dijmă și la primirea judecățiĭ superioare, față de Domn saŭ față de boierul căruia-ĭ fuseseră cedațĭ supt acest raport, din satele vechĭ de la Miază-Noapte și Răsărit, relativ destul de puține.

VII.

Urmările întemeieriĭ Domnieĭ moldoveneștĭ. Emigrărĭ în Polonia și întemeiarea de sate româneștĭ acolo.

Din stabilirea Domnieĭ în părțile Moldoveĭ, apoĭ ale Bistrițeĭ, ale Suceveĭ, Siretiuluĭ, Prutuluĭ și Nistruluĭ, trebui

[1] Hurmuzaki, II², pp. 344—5, an. 1493.

să resulte în chip firesc o îngreuiere a locuitorilor celor vechĭ, cari *acum* nu se puteaŭ mișca așa de slobod ca pe vremea vechilor Voevozĭ ipoteticĭ, cari eraŭ mult maĭ slabĭ decît stăpînitoriĭ de pămînt ceĭ vechĭ. Multe firĭ viteze și trufașe, deprinse cu neatîrnarea, trebuiră să se creadă umilite și jignite. Din *acest* motiv, și nu din acela a uneĭ prea marĭ sporirĭ a locuitorilor pe un pămînt prea îngust — căcĭ și acuma putința uneĭ muncĭ răsplătitoare se deschidea în toate părțile, în Ținuturĭ care'n mare parte eraŭ locuite în chip neîndestulător, — trebui să resulte o *emigrare* a elementelor maĭ îndrăznețe, maĭ sigure de sine și maĭ întreprinzătoare.

Astfel de elemente trecură maĭ ales în regatul unit al Poloniei și Litvaniei, și anume cu deosebire în acele părțĭ unde poporația, pe urma îndelungatelor războaie și a strașnicelor năvălirĭ tătăreștĭ, era încă destul de rară. Regiĭ polonĭ ajungînd stăpînĭ pe teritoriile care alcătuiseră odinioară regatul Rusieĭ Roșiĭ, căutară, nu numaĭ să dea un rost economic real orașelor, atrăgînd în ele tîrgovețĭ, burghesĭ germanĭ din regiunile Europeĭ centrale, dar, în același timp, eĭ voiră să facă a înflori pustia prin sate nouă. Pentru aceasta se îndreptară către aventurieriĭ romînĭ din Moldova, cari începuseră a roi peste hotarele lor.

Eĭ recunoscură ca șefĭ de emigranțĭ pe anumițĭ oamenĭ ascultațĭ, harnicĭ și sigurĭ, pe cari-ĭ privirä ca juzĭ saŭ cnezĭ, întemeietorĭ de sălașurĭ nouă. Aceste sate de întemeiere românească, avînd în ele elemente împrumutate din Moldova sau altele alipite la ele și confundate cu dînsele, eraŭ, neapărat, creațiunĭ de *drept românesc,* și nu de drept feudal saŭ romano-bizantin, care, acesta din urmă, ar și fi fost imposibil prin asemenea locurĭ. Decĭ nu putea fi vorba de șerbie față de un domn saŭ față de Coroană, de stăpînirea sătenilor printr'un dregător numit, care să fie ales chiar din oamenĭ străinĭ satuluĭ, de statornicirea unor plățĭ, dijme saŭ îndatorirĭ care să privească individual pe fiecare țeran, de recunoașterea obiceiurilor din țara cea nouă polonă. Din potrivă, dreptul românesc, admis din do-

rința de a căpăta coloniști noĭ, cuprindea în sine libertatea absolută a țeranilor, cîrmuirea lor de dregătorĭ propriĭ din mijlocul lor, *juziĭ* întemeietorĭ, cărora li se îngădui a-șĭ lăsa urmașĭ din acelașĭ sînge, răspunderea numaĭ a uneĭ *dijme* față de Coroană, înlesnirea aceleĭ dijme între locuitorĭ, răsplătirea judeluĭ prin cîteva — foarte puține — zile de lucru, de *clacă* pe pămîntul de prisos ce ieșia din socotirea în lungime a lanurilor țăreneștĭ, și, în sfîrșit, renunțarea regalitățiĭ la orĭce fel de drepturĭ care pretutindenĭ aiurea eraŭ ale eĭ.

Astfel, și nu în alt chip — decĭ ca un drept romănesc, potrivit cu împrejurările domnitoare în Statul polon și adus acolo prin nevoile de păstrare a neatîrnăriĭ, care se iviră la ceĭ maĭ neastîmpărațĭ și nesuferitorĭ de orĭce control și încălcare din locuitoriĭ soluluĭ moldovenesc, trebuie să se înțeleagă acele „coloniĭ romăneștĭ“ din Polonia, care se întemeiară maĭ ales de la 1500 înnainte și cu privire la care avem multe mărturiĭ, cu toate că din ele nu resultă alte date decît acestea și, doar, păstrarea datineĭ romăneștĭ a *colaculuĭ* pentru ceĭ ce pîriaŭ pe vinovațĭ saŭ a organisăriĭ militare speciale, cu arc și săgeată, a neamuluĭ nostru[1].

VIII.

Crisa financiară din veacul al XVI-lea și „vînzarea“ pămînturilor țăreneștĭ.

Astfel trăiră principatele noastre supt raportul agrar, cu un drept *vechiŭ* țărănesc de natură maĭ mult colectivă — țeranul care curățise o parte de pădure, o stăpînià însă individual — și cu un drept *noŭ* boieresc, de natură pronunțat individuală, ca în sistemul romano-bizantin, și, în sfîrșit, cu o renunțare din partea Statuluĭ, representat prin Domn, la toate rosturile luĭ de intervenție prin judecată, dijmuire și globire, — până tărziŭ, către sfîrșitul veacuļuĭ al XVI-lea.

[1] Materialul, din Stadnicki, e analisat în Rosetti, *o. c.*

De la o vreme însă, atît Ţara-Românească, cît şi Moldova, eraŭ supuse plăţiĭ unuĭ bir pentru tributul faţă de Poarta Otomană, şi eraŭ datoare să-l răspundă în banĭ, cari se trimeteaŭ pe „carele domneştĭ“, închişĭ în „pungĭ“ cuprinzînd fiecare o anume sumă bine statornicită şi asigurată prin pecetea Vistierieĭ pusă de-asupra eĭ. În ţerile noastre însă, baniĭ veniaŭ prin negustoriĭ străinĭ, din Ardeal şi Polonia, care luaŭ de la noĭ maĭ mulţĭ banĭ decît dădeaŭ şi îmbogăţiaŭ prin plata vămilor şi altor drepturĭ, maĭ ales Vistieria domnească şi gospodăria unor boierĭ maĭ puternicĭ, iar numaĭ în măsură foarte mică rostul economic al sătenilor. Aşa fiind, bogăţia naţională neputînd produce banĭ, era nevoie ca baniĭ să se capete din străinătate pe cale de împrumut.

Pentru îndeplinirea acesteĭ sarcinĭ veniaŭ la noĭ cămătarĭ răsăritenĭ, de-a dreptul, saŭ prin agenţiĭ lor, cămătarĭ cari, nu numaĭ că „înlesniaŭ“ — spre cel maĭ mare folos tot al lor, pe Domnĭ, împovăraţĭ de la o vreme cu toate datoriile neplătite ale înnaintaşilor lor, mazilĭ saŭ fugarĭ, dar făceaŭ şi alte speculaţiĭ, din care folosia boierimea, care vindea ceară, miere, grîne, lemne. Astfel această clasă stăpînitoare, care, după o dezvoltare de măcar două veacurĭ, ajunsese în adevăr a represinta o clasă socială şi economică, alcătuită din destule elemente naţionale şi unele străine, dispunea de un numerar care s'ar fi căutat adesea în zădar prin căsuţele ţeranilor.

Însă aceştia aveaŭ datoria de a-şĭ plăti, la soroace cunoscute, birul. Şi, pe lîngă acele soroace cunoscute, se adauseră şi altele, extraordinare, cînd birul, în loc să fie numaĭ anual, se înnmulţi, în urma îngrămădiriĭ datoriilor unor Domnĭ ce se schimbaŭ răpede, şi apăsă groaznic pe spinarea săteanuluĭ liber, care păgubi maĭ mult decît orĭcine pe urma acesteĭ anarhiĭ financiare resultate din bunul plac fără scrupule şi fără căinţă al oligarhieĭ lacome a Osmanilor.

Decĭ, siliţĭ de cererea, făcută prin cele maĭ straşnice

mijloace une orĭ, a biruluĭ împărătesc și a sumelor prin care trebuiaŭ să se acopere alte pretenții, de aprovisionare a Constantinopoleĭ saŭ de pregătire a uneĭ oștirĭ, din partea Împărățieĭ, cu care nu încăpea nicĭo discuție, țeraniĭ începură a se gîndi la vînzarea proprietățiĭ lor. Știm însă că această proprietate n'avea nimic delimitat și individualisat în adevăr, așa încît un *cnez,* un țeran coborîtor din întemeietorul unuĭ sat și creatorul uneĭ moșiĭ, vindea maĭ mult dreptul săŭ de întrebuințare, în proporțiĭ cam nedifinite, a averiĭ în pămînt pe care o lăsase strămoșul din care el se cobora. Totușĭ boierul vecin era bucuros să cumpere și atîta.

Dar prin vînzarea moșieĭ țeranul liber, care dădea până atuncĭ numaĭ dijma, trecea firește în situația celuĭ colonisat pe pămînt străin, a *vecinuluĭ.* În puterea luĭ, hotărîtoare acum față de slăbiciunea Domnilor de proveniență constantinopolitană, cari se schimbaŭ așa de răpede, boierul avea mijloacele trebuitoare pentru a lărgi și precisà dreptul căpătat în acest fel. El știa foarte bine că nu există o autoritate centrală destul de puternică pentru a-ĭ lămuri confusiile voite și a-ĭ înlătura usurpările, adesea orĭ nerușinate. Prin astfel de „cumpărărĭ", făcute cu un preț anormal, dictat de nevoie, el îșĭ pregătia anexarea pe încetul a moșieĭ țeranilor liberĭ la domeniul săŭ particular, locuit de vecinĭ clăcașĭ, domeniu pe care-l cîștigase pe o cale sau pe alta.

Fără îndoială că vînzările se întîmpină maĭ multe, din ce în ce maĭ multe, simptomatic și desastros de multe în Țara-Românească, patria clasică a miciĭ proprietățĭ țerăneștĭ, abia încolțită până atuncĭ de domniĭ de pămînt. În schimb, Moldova, unde acelașĭ proces de concentrare latifundiară se face 'n împrejurărĭ cu totul deosebite, se caracterisează prin confusia, înceată un timp, cutezătoare de la o vreme — ca în Ciprul veacululĭ al XVI-lea — între țeranul *liber,* dator până atuncĭ numaĭ cu *dijmă,* și țeranul *neliber, colonul, vecinul,* care maĭ datorià și *claca,* în

condiţiile speciale ale „pactuluĭ" săŭ cu stăpînul, condiţiĭ dominate de o anume datină.

Decĭ, în cel d'intăiŭ cas, sintem năvăliţĭ de zapisele micilor proprietarĭ ruinaţĭ, ale ţeranilor aduşĭ la aman printr'o mare crisă financiară determinată de nevoile crescînde ale Împărăţieĭ turceştĭ, care ajungea tot maĭ luxoasă. Statul, înfăţişat prin Domn, trebuie să se mulţămească a consacra prin hrisoave această schimbare pe care n'o poate împiedeca şi al căreĭ rost, ruinător într'un viitor maĭ îndepărtat şi fatal pentru gospodăria naţională, nu-l poate înţelege. Precum, înnainte, el era gata să întărească indiferent orĭce schimbare saŭ inovaţie în proprietatea individuală, astfel iscălia acuma osînda de moarte a neatîrnăriĭ economice şi, decĭ, a însemnătăţiĭ politice ţăraneştĭ.

În Moldova însă nu e aşa. Aicĭ ţeranul, înrîurit maĭ de mult şi într'un grad maĭ puternic de o cultură maĭ caracterisată, are maĭ multă înlesnire în căpătarea banilor, cu carĭ a început a se deprinde. Lovitura nu cade aicĭ cu răpeziciunea ucigătoare a unuĭ trăsnet. Avem a face maĭ ales cu o înceată decădere, în care nu se află nimic din solemnitatea catastrofelor tragice. Omul liber, plugarul cu viaţa proprie se încovoaie pe încetul supt o sarcină care nu-l striveşte de-odată. Şi marea proprietate nu intervine determinant şi brusc, pecetluind ruina celeĭlalte forme de stăpînire a pămîntuluĭ, ci ea *amestecă* lucrurile tot maĭ mult, în sensul uneĭ confusiĭ folositoare pentru dînsa, fără ca ţeranul, îngustat tot maĭ tare, să opuie vre-o împotrivire. Bucuros să scape de datorie, de urmărire, de împlinire, de răspundere socială şi de prigonire administrativă, gata să părăsească rolul, greŭ de susţinut, al unuĭ element neatîrnat în viaţa Statuluĭ, vitreg fără vina luĭ, el se lasă îngenunchiat, înjugat, înlănţuit, şoptind, în locul blestemuluĭ ce-am aştepta, maĭ curînd o rugăciune de uşurare. Mîndru de libertatea sa în vremile fără Domnie, sprijinitor vajnic şi neobosit al Domnieĭ luptătoare, el era numaĭ un susţinător scîrbit şi adînc dezgustat al Domnieĭ vasale, ce atîrna de orĭce voie şi de orĭce volnicie a Turcilor.

În sfîrşit, Domnul moldovenesc însuşĭ — ca şi, de altminterea, cel muntean — era bucuros de o schimbare prin care el căpăta, în locul miilor de sate sărăcite care puteaŭ fi strînse numaĭ cu greŭ pentru răspunderea nenumăratelor şi adesea neprevăzutelor sarcinĭ fiscale, un număr mărgenit de marĭ case boiereştĭ care garantaŭ o execuţie uşoară a biruluĭ şi dăjdiilor, şi dădeaŭ chiar putinţa unor împrumuturĭ bine venite în momentele de crisă maĭ grozavă saŭ de cererĭ maĭ năprasnice.

IX.

Cele d'intăiŭ vînzărĭ de moşiĭ ţărăneştĭ.

Cel d'intăiŭ cas de vînzare a părţiĭ, a unuĭ „vecin", adecă numaĭ a „delniţeĭ" unuĭ om ce ajunge astfel vecin la Muntenĭ, e din vremea luĭ Alexandru Mircea, din 1572[1]. — Omul încetează de a fi *cnez*, decĭ de a se bucura de judecata specială a unuĭ consătean maĭ bătrîn, tradiţionalul „cnez" saŭ „jude"; el e supus de acum înnainte judecătoruluĭ boieresc, care se zice aicĭ *pîrcălab*. Ca şi alţĭ „vecinĭ", el dă dijma boieruluĭ, care din neam în neam — după generalisarea acesteĭ datine — se bucură de imunitate. Faţă de fisc însă el se găseşte ca şi înnainte: are a răspunde birul şi sarcinile în legătură cu dînsul, cum, de altminterea, şi maĭ din vechĭ, o scutire de orice sarcinĭ ale pămîntuluĭ boieresc nu aducea după sine şi aceia de bir, care era o capitaţie, cu un caracter general şi absolut personal.

Cel d'intăiŭ cas de „vecin" în Moldova — fără act formal de vînzare; decĭ e vorba de un vechiŭ vecin-colon, de un parec, din capul loculuĭ — e din 1585. Altele, rare însă, urmează apoĭ, maĭ ales de la scurta Domnie moldovenească a luĭ Mihaĭ Viteazul, care, nu trebuie să uităm însă, represintă, supt maĭ mult decît un raport, datinĭ care nu sînt cele caracteristice ale Moldoveĭ[2].

[1] Xenopol, *Domnia luĭ Cuza-Vodă*, I, p. 417 şi nota 1; *Gesch. des osm. Reiches*, II, p. 84, nota 2. V. şi Apendice I.
[2] Cf. Rosetti, p. 259, nota 1; *Arch. ist.*, I[1], p. 77.

X.

Vînzarea muncii ţeranului fără moşie.

Se ştie că, în marea şi îndrăzneaţa schimbare politică începută cu anul 1594, de Mihai Viteazul şi Aron-Vodă, principatele noastre pierdură, prin tratatele încheiate atunci (1595) cu Ardealul ambiţiosului şi lacomului de stăpînire Sigismund Báthory, dreptul de a-şi păstra, în mai multe domenii, obiceiurile lor străvechi. Şi Ţara-Românească şi Moldova erau privite ca unite cu „Crăia" Ardealului şi, deci, ele trebuiau să schimbe vechea datină răzimată pe liberul drept românesc, îngustat de curînd printr'o criză financiară nenorocită, cu norma feodală ardelenească, moştenită de la regatul de odinioară al Ungariei. Această schimbare era dorinţa trufaşului prinţ de dincolo de munţi, şi ea corespundea şi dorinţei boierilor, mai ales a boierilor munteni, mai mulţi şi mai puternici, mai tari faţă de Domnie acuma.

Se întîmpla atunci, ba chiar în cele mai multe împrejurări, ca ţeranul care, strîns de birari şi de adunătorii provisiilor pentru oştile împărăteşti, îşi vînduse „delniţa", încă nehotărnicită şi cu greu de hotărnicit, ca ţeranul acesta, neavînd pe moşie situaţia lui de mai înnainte, şi ştiind că locuri nelucrate aşteaptă oriunde pe muncitor, să fie aplecat a-şi părăsi *baştina* de odinioară. Nimeni nu putea să-l oprească de la aceasta. O înnoire mare, revoluţionară fusese aceia de a se trece părţi din moştenirea comună a neamului ce locuia un sat în seama unui străin, întrebîndu-se ori chiar, presupunem, foarte adesea neîntrebîndu-se vecinii de ogor, fraţii de sînge. Nu se putea introduce, în condiţii normale, şi învoirea de a lega pe om de pămînt pentru hatîrul boierului.

Paguba ce resulta dintr'o asemenea strămutare pentru acest boier cumpărător se înţelege lesne, cînd se gîndeşte cineva cît de ieften era pe atunci pămîntul şi cît de scumpă munca omenească. Boierimea, ajunsă stăpînitoare de moşii multe —, cele 300 ale Buzeştilor sînt un exemplu —, salută

cu nespusă bucurie clausa din tratatul cu Sigismund care prevedea că țeranimea lor nu va maĭ avea dreptul să-șĭ părăsească ogoarele unde lucra de obiceiŭ, clausă care privia, neapărat, numaĭ pe aceĭ cari-șĭ vînduseră drepturile de cultivare, căcĭ ceĭlalțĭ n'aveaŭ de ce să fie ispitițĭ la o astfel de strămutare[1].

Fără îndoială că această măsură extraordinară n'avu maĭ multă trăinicie decît atîtea alte înnoirĭ și reforme ale luĭ Mihaĭ. Boieriĭ însă nu uitară actul intern — pierdut astăzĭ — ce izvorîse din acest tratat, împotriva obiceiuluĭ țeriĭ, care nu îngăduia astfel de decrete. La orĭce prilej potrivit, eĭ invocară în favoarea lor „legătura luĭ Mihaĭ-Vodă", care e pomenită astfel și în maĭ multe documente de la începutul veaculuĭ al XVII-lea.

Ba chiar, cînd Radu Mihnea, urmașul luĭ Mihaĭ în Țara-Romănească, ajunse a stăpîni în Moldova, el aduse în această țară noul curent agrar muntenesc. Dese orĭ el va fi hotărît și aicĭ în sensul „legăturiĭ" pomenite. Ceva maĭ tărziŭ, ginerele săŭ Miron Barnovschi, primind din partea mănăstirilor, mazililor, „feciorilor de boiarĭ de țară" și „giupăneselor sărace" plîngerea că mulțĭ dintre *vecinii* lor pleacă în lume și scad astfel venitul pămînturilor dăruite de Domnĭ și de boierĭ, chemă înnapoĭ, printr'un așezămînt, pe care-l cunoaștem în original chiar, pe astfel de oamenĭ uitațĭ de datorie și călcătorĭ aĭ dreptățiĭ[2].

De cele maĭ multe orĭ însă, boierul muntean, în loc să recurgă la o măsură de o valoare îndoielnică, găsia maĭ bine să se folosească de nouăle greutățĭ băneștĭ ale săteanuluĭ, pe care și acum îl urmăria fiscul, pentru a-ĭ cumpăra *persoana*. După un astfel de act, *cnezul*, „vecinul" ajungea *Rumînul* „de moșie", omul adecă, al aceluĭ ce-l căpătase cu banĭ imediat cheltuițĭ, în nevoia-ĭ ce nu îngăduia iertare; pierduse orĭce altă însușire acum și nu maĭ era altceva decît

[1] V. Hurmuzaki, III, p. 475: „Coloni et iobagiones qui ex bonis et iuribus eorundem [boerorum] possessionariis in bona aliena clam se contulerint, illico restituantur." Tot așa și în Moldova: p. 479.

[2] *Arch. ist.*, I[1], pp. 175—6.

Rumîn, — atîta vreme cît nu-l liberà, nu-l ierta stăpînul său. Acum nu maï avea nevoie să chibzuiască, să se lupte, — ca și *vecinul* din Moldova și țeranul odată liber, de acolo, pe care-l încălcase pe nesimțite, fără plată de banï și fără iscălire de zapis, boierul; ieșise cu totul din organismul general și superior al Statuluï și intrase pe de-a'ntregul, și el și urmașiï săï, în organismul particular și inferior al domeniilor boierești.

Pe aceștï Rumînï, un călugăr catolic de pe la 1680-90, bun cunoscător al țeriï, îï caracterisează astfel: „țeranï vînduțï, pe cari-ï stăpînesc boieriï din neam în neam, și *pe bărbațï* îï vînd, îï cumpără, după cum li se pare maï bine“ [1]. Ceia ce arată desăvîrșit că vînzarea era fictivă și, maï la urma urmeï, numaï un mijloc de a ținea pe țeraniï ajunșï „vecinï“ pe moșie, care fără dînșiï nu maï avea nicï-un preț, e mărturisirea, așa de explicită și de prețioasă, a contemporanuluï, că vînzarea personală privia pe bărbațï numaï, și niciodată pe femeï. În adevăr *nu există un singur act în care să se vîndă saŭ schimbe femeile Rumînilor*, și cunosc unul singur în care să se întîmpine, incidental, cuvîntul *Rumînă* [2]. Formula de răscumpărare zice și ea: „eï și cu toțï *fecoriï* lor și cu totŭ neamulŭ lorŭ“.

Țeraniï rămașï liberï eraŭ *megiașiï*.

Același călugăr catolic din vremea luï Șerban Cantacuzino [3] îï definește așa: „megiașï adecă țeranï liberï, cari aŭ moșiile lor, maï marï saŭ maï micï“ [4].

Cît privește Moldova, în multe locurï stăpînul *rădea cisla*, ștergea decï de la bir pe *vecinul* săŭ; Statul nu maï urmăria astfel pe fugariï de la cislă pentru a-ï aduce

[1] „Sunt Rumani, id est rustici venditi, quos iure hereditario domini nobiles possident, et *virilem sexum vendunt*, emunt, prout eis melius videtur“; Engel, p. 115 saŭ *Mag. ist.*, V, p. 59.

[2] *Gesch. des rum. Volkes*, II, p. 87; cf. *Mag. ist.*, II, p. 296.

[3] Engel, p. 115 saŭ *Mag. ist.*, V, p. 58.

[4] „Sunt megiasci, id est liberi agrestes, qui suas proprias possessiones, secundum plus et minus, habent.

innapoĭ la locul unde eraŭ repartisaţĭ cu impositul — cum se vede pe la 1620; dar el e dator să dea boieruluĭ înnapoĭ pe *vecinul* luĭ răzleţit pe altă moşie[1], şi numaĭ printr'o „lege“ deosebită, printr'un privilegiu special, putea vecinul să se „mute“ pe alt ogor.

Vecinătatea era indelebilă ca şi *ruminia,* şi chiar vecinul care lua o fată de „moșan“, de răzăş, de şi stăpînià pămîntul liber al acestuia nu căpătă prin aceasta o schimbare a condiţieĭ luĭ *personale*[2].

Puţine sate de munte, unde pămîntul n'avea preţ, unele sate de hotar, care îndepliniaŭ şi funcţiunĭ militare — în Moldova, prin Chigheciŭ, prin Cîmpulung, prin Vrancea, prin marginea plăieşească, în Ţara-Românească regiunĭ din Mehedinţĭ, Buzăŭ şi Teleorman, maĭ ales —, saŭ unele sate locuite de ţeranĭ priviţĭ ca ostaşĭ aĭ ţeriĭ — Curteniĭ moldovenĭ şi Roşiĭ, *slujitoriĭ* muntenĭ, — acestea maĭ păstrară încă libertatea, aşa de frumoasă în teorie, dar aşa de împovărătoare şi primejdioasă acum, în practică. Locuitoriĭ din ele trăiaŭ neîmpărţiţĭ ca pe vremurĭ, lucrînd fiecare în margenea puterilor şi nevoilor sale, iar, ca normă, potrivit cu gradul săŭ de descendenţă din moşul întemeietor. Proprietatea mare, individualisată, boierească, îĭ strîngea de aproape în unele părţĭ, dar adesea nu-şĭ dădea niciŏ osteneală să-ĭ cotropească. Asemenea ţeranĭ, plinĭ de mîndrie până azĭ şi conştienţĭ de o maĭ nobilă obîrşie şi de o demnitate care n'a slăbit cu vremea, se numesc în Moldova *răzăşĭ,* iar în Ţara-Românească *moşnenĭ,* cuvînt care înseamnă acelaşĭ lucru cu *moştenĭ,* decĭ moştenitorĭ, vechĭ băştinaşĭ şi urmaşĭ aĭ moşuluĭ din vremurĭ.

XI.

Schimbările din veacul al XVIII-lea.

Veacul al XVIII-lea apucă această stare de lucrurĭ. *Rumînul* saŭ *vecinul,* legaţĭ de pămînt, — de „jirebie“ în

[1] Rosetti, p. 265, nota 1; p. 266, nota.

[2] Rosetti, p. 264, nota.

Moldova, de „delniţă“ la Munteni, — cari represintaŭ majoritatea locuitorilor din amîndouă principatele, datoriă, pe lîngă *dijma* „din zece una“, de la sămănăturĭ, de la fînaţe, de la stupĭ, şi o *clacă*. Aceasta era, în de obşte, mică, dar se deosebia după Ţinuturĭ, după natura pămîntuluĭ, felul aşezăriĭ şi obiceiul loculuĭ. Poruncĭ domneştĭ în această privinţă nu se pomeniaŭ, şi doar dacă pravilele de pe la jumătatea veaculuĭ al XVII-lea înrîuriră întru cîtva datinele în sens unificator, înviind vechĭ norme bizantine. Astfel se ştia în Moldova pe la 1670 că *veciniĭ* mănăstireştĭ — a căror situaţie era ceva maĭ grea, — datoresc călugărilor o clacă de două zile pe lună, decĭ douăzecĭ şi patru pe an[1]. Un act din 25 Novembre 1741 fixează „nartul“ celuĭ „ce o şădea pe moşiile altora“, la 6 zile pe an[2]. Pentru Ţara-Românească astfel de hotărîrĭ lipsesc însă cu desăvîrşire. Şi lucrul se înţelege uşor cînd ne gîndim că acolo claca nu era un fenomen aşa de vechiŭ, de recunoscut şi legitim ca în Moldova, veche ţară de *vecinătate*.

Dar acest veac al XVIII-lea se arătă maĭ împovărător, în ce priveşte sarcinile faţă de Poartă, decît celelalte toate. Pompa uneĭ micĭ Curţĭ după moda Stambuluiuĭ, pompă susţinută de nişte Domnĭ străinĭ orĭ înstrăinaţĭ, ca loc de plecare măcar, Domnĭ cari n'aveaŭ în ţară moşiile şi veniturile lor particulare, de moştenire, adăuga şi ea la această îngreuiare a biruluĭ, dăjdiilor şi angariilor.

Se încercă, sub Brîncoveanu maĭ întăiŭ, iar în Moldova supt ginerele acestuia, Constantin-Vodă Duca, a se impune boierimiĭ ce se lăfăia în cel maĭ mare bine ce avuse vre-odată şi în cea maĭ largă scutire de care se împărtăşise, o maĭ însemnată participare la sarcinile ţeriĭ, introducîndu-se un văcărit, o dijmă pe dobitoace, care nu ocolia pe nime[3]. Se dovedi însă răpede că această creştere, oricît de însemnată ar fi fost, nu ajungea.

[1] Rosetti, p. 261, nota 2.
[2] Rosetti, p. 319, nota 1.
[3] V. Giurescu şi Dobrescu, *Doc. privit. la Constantin Brîncoveanu* Bucureştĭ, 1907; Prefaţa, p. XLI.

Atuncĭ, după cîteva măsurĭ pregătitoare se luă, de Constantin Mavrocordat, în Țara-Romănească, ca şi în Moldova (1746, 1749), marea hotărîre solemnă, aprobată şi de boierimea şi clerul, strînse la Mitropoliile din Bucureştĭ şi Iaşĭ, de a înlătura vecinătatea şi şerbia, care eraŭ, de sigur nedrepte, neumane, contrare principiilor de care se inspira acest veac al filosofieĭ de Stat, dar, înnainte de toate, dăunătoare interesuluĭ fiscal, care primà totul. Astfel boieriĭ, cari de la o vreme vorbiaŭ de vecinĭ şi Rumînĭ ca de nişte robĭ şi, după ce, în Moldova, făcuseră confusie între ţeraniĭ liberĭ şi ceĭ colonisaţĭ, priviaŭ pe aceştĭ ţeranĭ ajunşĭ în genere neliberĭ ca pe nişte simpli Ţiganĭ, vînzîndu-ĭ personal, împărţind familiile, puindu-ĭ în foĭ de zestre *(nepăstrate* însă), trebuiră să se învoiască, în schimbul creăriĭ claseĭ *scutelnicilor* şi *posluşnicilor*, contribuabilĭ cedaţĭ lor exclusiv, la acest act de omenie şi de interes public, în acelaşĭ timp[1]. Pe cînd însă „vecinătatea" moldovenească fu înlăturată, pur şi simplu, ca una ce n'avea *acte în sprijin,* Rumîniĭ muntenĭ, pentru a fi liberĭ *„fără moşie"* dădură zece leĭ de cap[2]. E drept însă că astfel fură *scutiţĭ de clacă.*

Numele chiar al vecinilor şi Rumînilor dispăru pe încetul, şi săteniĭ contopiţĭ, — deşi fără dreptate — în aceiaşĭ categorie, liberă de acum, dar nicĭ scutită de sarcinĭ, nicĭ asigurată pentru viitor — se numiră, fără deosebire, *ţeranĭ.* În acelaşĭ timp, se recunoştea proprietarilor situaţia legală de stăpînĭ de moşie — o îndrumare către noţiunea uneĭ proprietăţĭ înţelese şi definite în sens apusean.

Mavrocordat, „liberatorul" statornicise munca de 24 de zile pentru ţeraniĭ moldovenĭ scăpaţĭ de „vecinătate". Prin hotărîrĭ parţiale, întîmplătoare, pentru cîte o singură moşie

[1] Actele în *Mag. ist.,* II. V. însă Rosetti, p. 316 şi urm. Se afirmă încă odată că „veciniĭ", ca şi „lăturalniciĭ", ceĭ sosiţĭ de curînd, „numaĭ partea bărbătească slujesc, scoţînd la lucru numaĭ un om dintr'o casă, măcar cîţĭ fecĭorĭ va avea omul..., iar partea femeiască nu slujeşte."

[2] *Mag. ist.,* II, p. 285.

și un singur stăpîn, iar de la Grigore Alexandru-Vodă Ghica, întroducătorul legiuirii pe calea de decrete, prin *ponturĭ*, — se statornici de acum înnainte, maĭ mult decît odată, „nartul“, suma îndatoririlor țeranuluĭ față de acest stăpîn al său.

Oameniĭ din noŭ așezațĭ cu casa pe o moșie eraŭ, bine înțeles, maĭ avantagiațĭ decît ceĭlalțĭ, și supt Scarlat Ghica-Vodă ca Domn moldovean — ca și în Țara-Romănească, la 1746, ceĭ întorșĭ din pribegie — eĭ lucraŭ numaĭ treĭ zile vara și treĭ iarna, putînd da, în schimb, după o veche măsură, suma de șese potronicĭ[1].

Multiplicitatea acestor fixărĭ vine din repețitele încercărĭ ale uneĭ boierimĭ, tot maĭ egoiste, de a căpăta dela Domnĭ condițiĭ maĭ prielnice. Și, pentru că Moldova era în legăturĭ maĭ strînse cu Europa, prin Austria, fiindcă ea avea dela 1775 exemplul Bucovineĭ luate de Austriecĭ, în care aceștia introduseseră un regim aproape ca acela al șerbieĭ apusene, aicĭ pămîntul ajungea să aibă maĭ multă valoare, dînd roade maĭ îmbielșugate, care se puteaŭ exporta, și aicĭ lăcomia boierească vînă maĭ îndărătnic și nemilos munca țeranuluĭ, prin care se făcea toată această bogăție.

Dijma — care pentru stupĭ era, pe la 1750, o „quinquagesimă“ (1/50) numaĭ[2], iar, în toate timpurile, pentru celelalte izvoare de bogăție rurală, „de a zecea“, se culegea pe cîmp și fără nicĭun drept de alegere pentru proprietar. Orînduiala munteană din 1785 spune explicit că ea va fi „de rînd, și din bun, și din prost, și la vremea cea orînduită să aibă a veni isprăvnicelul negreșit a-șĭ strînge dijma, iar să nu întîrzie, așteptînd locuitoriĭ cu bucatele lor peste cîmp[3]“.

Cea maĭ veche *clacă* în Moldova fusese, după tradiție, — ca și cea, constatată documentar, a oamenilor venițĭ de

[1] Rosetti, p. 321, nota 2; *Mag. ist.*, II, p. 271.
[2] Rossetti, *l. c.*
[3] Sturdza Șcheianu, I, pp. 73, 76.

curînd, — numaĭ de şese zile: treĭ vara, treĭ iarna[1]. La Muntenĭ ea fusese desființată formal la 1746, dar, țeraniĭ rămîind fără moşiĭ în puterea actuluĭ de dezrobire, eĭ fură siliţĭ a o primi iarăşĭ. E drept însă că un Domn moldovean, Mihaĭ Suțu, cuteză să orînduiască, în aniĭ criseĭ Revoluţieĭ francese, la 1794, că stăpîniĭ la cari *vor veni din noŭ* lucrătorĭ, vor lua de acum înnainte numaĭ dijma, fără a maĭ putea pretinde o singură zi de clacă.

„Nartul" obişnuit ajunse a se unifica în amîndouă țerile şi a fi supt Grigore Alexandru Ghica în Moldova şi supt Alexandru Ipsilanti, în Ţara-Romănească, în Domniile lor coexistente, pronunţat şi din bielşug reformatoare, după tratatul din Chiuciuc-Cainargi (1774), de *12* zile pe an, — îndoit ca în trecut. Apoĭ în zădar stăruiră boieriĭ la toate forurile pentru înmulţirea acestor zile de lucru silit, care eraŭ urîte maĭ ales în Ţara-Romănească, unde constituiaŭ un urît abus — de către sătenĭ. Mihaĭ Kogălniceanu pomeneşte o hotărîre a luĭ Ghica însuşĭ, dată, în Moldova, cu cîteva zile înnaintea de uciderea luĭ, la 30 Septembre 1777, hotărîre prin care se maĭ adaugă *cincĭ* zile şi se impune, dar în genere, sătenilor a da ajutor la dresul iazurilor, morilor şi acareturilor, precum şi să facă podvozĭ, cărăturĭ, însă numaĭ cu măsură[2].

Trebuie să se spuie însă că se admitea, pe la 1780, şi „deosebitul aşezămînt cu stăpînul moşieĭ".

Maĭ tîrziŭ boieriĭ moldovenĭ smulseră, la 1805, luĭ Vodă Alexandru Moruzi, pe lîngă alte concesiĭ, aceia a 24 de zile de clacă, pe care o ceruseră şi Munteniĭ la 1774[3], — dar actul domnesc, supus Porţiĭ, nu fu întărit de aceasta, statornică apărătoare a „săracelor raiele", din truda cărora se hrănia.

E bine să se observe însă că niciodată n'a fost vorba la noĭ de altă clacă decît de a *căsaşilor*, a şefilor de

[1] Sturdza Şcheianu, II, p. 10.

[2] Cf., în *Propăşirea, Treĭ zile din istoria Moldoveĭ*, şi Rosetti, pp. 334—5.

[3] *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. Iorga, pp. 541—2.

familie, pe cînd toţĭ ceĭlalţĭ membri, chiar şi holteiĭ, neînsuraţĭ şi fără casă, cari şi la bir eraŭ împovăraţĭ maĭ puţin, nu eraŭ datorĭ cu niciŭ muncă silită şi niciŭ slujbă. Astfel gospodăria ţeranuluĭ avea totdeauna forţe la îndămînă, şi, femeile neavînd să lucreze la ogor decît în măsura nevoilor caseĭ, şi, anume, pe ogorul dat pentru întreţinerea acesteia, ele rămîneaŭ slobode pentru lucrurile îndelungate şi migăloase ale ţesăturilor şi înfloriturilor artistice şi, maĭ puţin stoarse de muncă decît astăzĭ, aceste femeĭ frumoase şi mîndre, dădeaŭ cîmpuluĭ românesc generaţiĭ voinice.

În sfîrşit răzăşiĭ moldovenĭ, cari primiau şi eĭ pe lanurile lor înguste un număr de sătenĭ fără pămînt, aveaŭ dreptul la slujbe întocmaĭ ca şi boieriĭ.

Prin aceasta se smulgea însă acestora un număr de oamenĭ de cari eĭ aveaŭ nevoie în exploatarea agricolă tot maĭ puternică a moşiilor lor, şi de aceia-ĭ vedem pe boierĭ cerînd, la 1805, ca răzăşiĭ să aibă dreptul numaĭ la o despăgubire în banĭ.

Ca în cele maĭ vechĭ timpurĭ, stăpînul avea dreptul „regal“ de a ţinea *moara* şi *cîrciuma*, drept maĭ rar la început, cînd cîrciumele eraŭ foarte puţine, iar, în locul grîuluĭ saŭ porumbuluĭ cărat la moară, se consuma adesea cel măcinat în casă, la rîşniţă; totuşĭ morile oltene sînt pomenite şi în privilegiul unguresc din veacul al XIII-lea pentru aceste regiunĭ. Adesea ţeranĭ smulgeaŭ însă dreptul de a-şĭ vinde în măsură destul de mare, maĭ ales la Muntenĭ, vinul din viile lor[1].

În sfîrşit, Ţara-Românească avea datina unor *pocloane* care nu sînt cuprinse în niciun *pont*. Un act domnesc din 1784, înlăturîndu-le, le numeşte: „jărăbiĭ, torturĭ şi alte lucrurĭ“ [1]. Cum se vede, ele se luaŭ maĭ ales din munca de ţesătoare a gospodineĭ de ţară.

[1] V. vol. XIV din „Studiĭ şi documente“.

[2] Sturdza Şcheianu, I, p. 75.

În schimb, Statul, întemeiat, în această epocă fanariotă, altfel foarte „europeană", pe un fiscalism neiertător și, totușĭ, pe o filantropie adesea orĭ mincinoasă saŭ împiedecată în acțiunea eĭ, străjuia neadormit asupra *drepturilor țeranuluĭ,* în același timp cînd iĭ impunea, luĭ ca și proprietaruluĭ, priviți de o potrivă ca supușĭ aĭ Statuluĭ, normele agricole priincioase acestuia.

De la început, se recunoaște țeranuluĭ dreptul de „*a se hrăni*" pe moșie, el și toțĭ aĭ luĭ, până la întrebuințarea ultimuluĭ petec de pămînt. Dacă nicĭ întregimea moșieĭ n'ajunge, se caută, de dregătoriĭ săteștĭ, recunoscuțĭ și supraveghiațĭ acuma de acest noŭ factor decisiv, Statul, care a înlocuit patriarhala, blajina și părtenitoare pentru boierĭ Domnie de țară, iocurĭ pe alte moșiĭ. Ponturile luĭ Suțu din 1794, citate și maĭ sus, mărturisesc explicit că, în cas de neajungere a pămîntuluĭ, vornicelul satuluĭ raportează ispravnicilor, spuind că nu e „îndestulă moșia aceia unde șed ca să are îndestul și să-șĭ facă fînaț", și ispravnicul iĭ poruncește „să caute pe alte moșiĭ care se megieșesc". Stăpînul, neîntrebat în această privință, al moșiilor acelora, e foarte mulțămit, pentru că el nu lucrează moșia cu năimițĭ, nicĭ, firește, cu mașinĭ, care nu eraŭ pe atuncĭ, și venitul săŭ constă numaĭ în dijma și claca oamenilor „ce se hrănesc" pe pămîntul luĭ.

Ispravnicul, care îndeplinește, astfel, și funcția unuĭ înnalt dregător agricol, maĭ poartă grija — după aceleașĭ „ponturĭ" —, „la vremea coaseĭ", „de a li se da de către stăpînul moșieĭ iarbă de o parte, ca să-șĭ cosească fîn", supt aceiașĭ condiție a dijmeĭ, de care țerănimea noastră nu s'a supărat niciodată. Stăpînul „îndărătnic" va fi silit a da fînațul, „orĭ de ce stare va fi". Și firește că, în schimb, locuitoriĭ nu-șĭ vor lua singurĭ astfel de locurĭ, „fără știrea ispravnicilor și a stăpînilor moșiilor"[1].

În ceia ce privește dreptul de a întrebuința *pădurea,* care era odată a satuluĭ întreg și care trecuse, prin vîn-

[1] *Ibid.*, pp. 46-7.

zărî saŭ prin usurpare, la stăpîn, prin 1780 uniĭ dintre stăpîniĭ muntenĭ îngăduiaŭ ţeranilor să taie lemne fără plată, pe cînd alţiĭ cereaŭ în schimb o clacă de treĭ zile; ceva maĭ tărziŭ, în Moldova, se dădea „zeciuală de la fieştecare feliŭ de lemn..., afară de lemnele de foc, ce nu aŭ să iea nimic“ [1].

În sfîrşit se prevede une orĭ că nu se vor cere sătenilor banĭ de pod la trecerea apelor, aşa-numita *brudină*, străvechiŭ aşezămînt, al căruĭ nume s'a păstrat şi pănă astăzĭ în Ardeal, prin locurile unde rîurile marĭ se trec în orîce vreme cu podul îmblător, cu hurduzăul.

Acum iată în ce chip Statul *reglementează* viaţa satuluĭ şi chiar producţia moşiilor. „Ponturile“ din 1784, muntene, daŭ drept sătenilor a face apel de la judecata oamenilor boiereştĭ la ispravnic şi, neapărat, în ultima instanţă, chiar la Domn. Un ordin din 1790, iarăşĭ în Ţara-Romănească, pune în vedere ispravnicilor „a sili pe locuitoriĭ toţĭ de obşte să iasă cu plugurile lor a face arăturĭ de bucate“ [2], — cu toate că era vreme de războiŭ. La 1794, pentru Moldova, Suţu prevede ca vorniceiĭ să puie pe ţeranĭ „să are unul lîngă altul, iar nu răşchirat“; un „mazil zapciŭ“ pentru fiecare ocol are dreptul să îndemne pe locuitorĭ „să are şi să samene cît de mult“, făcînd chiar „izvod de cîte chile grîŭ, orz, mălaiŭ saŭ orîce fel de pîne aŭ sămănat fieştecare sat“. Vornicul, ca funcţionar, şi „treĭ-patru fruntaşĭ“ vor hotărî cu privire la pripasurĭ, stabilind preţul de ispăşire. Ispravniciĭ, din partea lor, poruncesc a se îngrădi ţarinile, stogurile, ariile, numesc jitariĭ de pază, chiar cu sila, aŭ în sama lor orîce *împlinire* şi sînt datorĭ a raporta abusurile, de orîce natură, ale „stăpînilor“ şi „cumpărătorilor“ saŭ arendaşilor [3].

„Imaşul unuĭ sat“ trebuie hotărnicit de către „imaşul altuĭ sat“; imaşul era întrebuinţat, cum se vede din actul moldove-

[1] Suţu; 1793; *ibid.*, p. 48.
[2] *Ibid.*, pp. 73, 77-8.
[3] *Ibid.*, p. 46 şi urm.

nesc de pretenție boierească de la 1805 și din marele privilegiu acordat de Ion Sandu Sturza oligarchieĭ, în sfîrșit biruitoare, pentru tot felul de vite, marĭ și micĭ.

Până și acest proiect agrar din 1805 al boierilor moldovenĭ prevede impunerea de către funcționarĭ a felulŭĭ de lucru, oprindu-se „împrăștiate arăturĭ"; el recunoaște și dreptul ispravnicilor de a face loc țeranilor rămașĭ fără pămînt pe moșia vecină.

XII.

Nemulțămirile țeranilor cu starea lor în veacul al XVIII-lea. Emigrărĭ.

Cum se vede, luată în totalitatea eĭ, situația țeranuluĭ nostru nu era neprielnică în această vreme, cînd un Stat care stătea maĭ presus de clase și avea chiar bănuielĭ și năcaz pe tagma boierească, pîrîtoare de Domnĭ, neastîmpărată, uneltitoare de schimbărĭ și tulburătoare de țară atîta vreme, purta grija producțieĭ agricole și supraveghea, îndreptîndu-ĭ, poruncindu-li și pedepsind chiar, pe aceĭ cari participaŭ la dînsa.

Totușĭ țeraniĭ în multe locurĭ aveaŭ grele cuvinte de nemulțămire. În veacul al XVII-lea mulțĭ dintre dînșiĭ își părăsiseră țara — maĭ ales în Țara-Romănească, prin Ținuturile dunărene[1] —, pentru a scăpa de rușinea și de sarcinile „rumînieĭ". Supt spahiul stăpînitor de pămînturĭ în ceia ce fusese odată Serbia și Bulgaria, el era maĭ bine tratat decît supt boierul săŭ, creștin și romîn; Turcul nu cerea decît dijma, fără a maĭ voi și claca și fără a năvăli pe om cu tot felul de pofte și pretențiĭ de prea multe „pocloane", — totușĭ se obișnuia ca eĭ să primească „ceva de la vite, legume, pomĭ, miere"[2] —, fără a-l „certa" chiar așa de des și de crud. Deci mulțĭ dintre Rumînĭ treceaŭ apa hotaruluĭ, și uniĭ dintre eĭ se bucuraŭ chiar, ca străinĭ de

[1] V. și Apendicele I.

[2] Jireček, *Fürstenthum Bulgarien*, p. 196.

curînd așezați, de privilegiĭ speciale. Fără ca satele romănești de pe malul stîng al Dunăriĭ să-șĭ aibă, toate, începutul atuncĭ, — căcĭ din cele maĭ vechĭ timpurĭ aŭ fost Romînĭ de o parte și alta a mareluĭ rîŭ cîntat și slăvit de dînșiĭ, — o mare parte din emigrație trebuie fixată în această epocă. Numaĭ arare orĭ ajungeaŭ boieriĭ să capete înnapoĭ pe desertoriĭ uneĭ brazde, din care acuma răsăriaŭ pentru dînșiĭ atîtea sarcinĭ și neajunsurĭ.

Țeranul din veacul al XVIII-lea nu maĭ era așa de mult în mînile, ceia ce însemna adese orĭ: în ghiarele, stăpînuluĭ săŭ. Statul îl scăpase în largă măsură, și Statul îl ocrotia la nevoie, dar acesta se făcea bine plătit pentru aceste serviciĭ sociale — și, el fiind dator cu plățĭ neașteptate, și grele, învechite, împovărate cu camete multe și împleticite către „Împărăția“ atot puternică, dese orĭ se dădea porunca de a se strînge birul cu cea maĭ mare asprime. Și aceasta însemna, cu firea *ciocoilor* strîngătorĭ, caznele neomenoase de care răsună paginile indignate ale străinilor saŭ cartea, plină de pocăință, a unuĭ boier ca Dinu Golescu, și el, în tinereța luĭ de ispravnic, una din căpeteniile bandeĭ cîinoase a zapciilor, de cari gemeaŭ satele. Astfel se porni un *al doilea* curent de emigrare spre moșiile de peste Dunăre ale spahiilor, curent care îmbogăți cu locuitorĭ satele întemeiate maĭ de mult în raiele saŭ pe lîngă Mecin, Hîrșova, Silistra, Turtucaia, Rusciuc chiar, Nicopole, și maĭ ales pe lîngă Vidin, saŭ aduse chiar crearea de sate nouă în aceleașĭ Ținuturĭ, în care, pănăastăzĭ, rasa noastră se păstrează cu caracterul eĭ deosebit.

XIII.

Pofte boiereștĭ de proprietate deplină.

Din ce în ce însă, boierimea, terorisată, o bucată de vreme, de aceĭ Domnĭ fanarioțĭ cari, sigurĭ de situația lor la Poartă, aruncaŭ la temniță ca Nicolae Mavrocordat, tăiaŭ capetele ca bătrînul Moruzi saŭ despoiaŭ și surguniaŭ ca Nicolae Mavrogheni, începe să se trezească la luptă.

Acest fenomen se petrece de pe la 1770 înnainte, cînd aceştĭ dregătorĭ de Curte, purtătorĭ de titlurĭ şi stăpînĭ de moşie află, în dorinţa lor de a se preface în oligarhie stăpînitoare, sprijinul, întăiŭ depărtat, apoĭ adus la îndămînă, prin aşezarea de consulĭ la Iaşĭ şi Bucureştĭ, al Rusieĭ. Domnul e de acum înnainte, de obiceiŭ, al Sultanuluĭ, iar boierimea se tîrăşte la picioarele Puteriĭ protectoare, aşteptînd de la dînsa, nu numaĭ decoraţiĭ, ci şi o revoluţie politică prin care ţara să se dea pe mînile eĭ. Se ştie că la 1821, în anul Revoluţieĭ greceştĭ, boieriĭ îndrăzniră a cere desfiinţarea Domnieĭ, măcar pentru cîtva timp, şi aşezarea în loc a unuĭ „decemvirat“ oligarhic, cules numaĭ din rîndurile protipendadeĭ.

Odată cu această innălţare a situaţieĭ lor politice, eĭ voiaŭ să capete şi o mare prefacere în condiţiile agrare. Precum doriaŭ Statul numaĭ pentru dînşiĭ, astfel boieriĭ rîvniaŭ numaĭ pentru eĭ cîmpul,— cel maĭ insemnat, aproape singurul izvor de bogăţie. De o parte, căutaŭ să stingherească, să inlăture, dacă se poate, pe Domn, de alta, să îngusteze şi să încovoaie tot maĭ mult pe ţeranĭ. Înţelegeaŭ să fie de acum înnainte, nu *stăpînĭ*, cum li ziceaŭ pănă acum „ponturile“, ce formaŭ tradiţia legală, dar *proprietarĭ* adevăraţĭ şi deplinĭ, ca şi nemeşiĭ din Ardeal, baroniĭ din Bucovina, stăpîniĭ de şerbĭ din satele Rusieĭ.

La 1805 acest curent oligarhic se manifestă îndrăzneţ prin cererea pe care o îndreaptă către bunul, îngăduitorul Alexandru-Vodă Moruzi din Moldova, totalitatea boierilor din principatul săŭ. Eĭ încep afirmînd că, faţă de preţurile cele nouă şi de valoarea crescută a pămîntuluĭ, vechile condiţiĭ nu se maĭ pot păstra, fiind prea lesnicioase pentru ţeranĭ şi aducînd prea puţin folos stăpînilor de moşiĭ. *„Numaĭ fînaţul“*, spun eĭ, „este vrednic de *îndoită slujbă* decît aceia ce se arată pentru dînşiĭ că aŭ să lucreze într'un an.“ Nu se gîndiaŭ, în setea lor de cîştig, că eĭ, boieriĭ romînĭ, nu puteaŭ invoca nicĭun principiu pentru o legislaţie agrară nouă, în folosul lor, cărĭ eĭ nu eraŭ doar, *peste tot,*

vechĭ proprietarĭ deplinĭ, cari, din bunătate și mărinimie, saŭ, din rea înțelegere a gospodărieĭ, să fi făcut unor oamenĭ fără dreptur̆i concesiĭ pe care ar fi orĭcînd în drept a le retrage, ci, din potrivă, eraŭ *maĭ ales* vechĭ beneficiarĭ simpli aĭ drepturilor domneştĭ, de dijmă, darurĭ și judecată, cari, folosindu-se de o criză fiscală ruinătoare, luaseră, cu acte formale saŭ pe tăcutele, o stăpînire ce rămînea veșnic împovărată de dreptul de folosință al sătenilor, — vînzătorul țeran însușĭ neavînd o adevărată stăpînire.

„Dijma", spun eĭ, fără a încerca să inoveze în această privință, „să se iea din toate a zecea". Pentru stupĭ se va datori, ca și maĭ înnainte, numaĭ *quinquagesima*. Dar acum dijma se va întinde, nu numaĭ asupra sămănăturilor și fînuluĭ, ci și asupra legumelor, afară de ceia ce se cultivă în grădinĭ, pentru casă. E drept însă că și acum se prevede strîngerea dijmeĭ în condițiĭ care nu pot da naștere la o șicană saŭ nu pot îngădui o răzbunare în dauna săteanuluĭ. „Nimenea să nu cuteze a rădica de pe țarină rodurile sămănăturilor sale maĭ înnainte de a veni stăpînul moșieĭ saŭ vechilul săŭ să măsoare dijma". Dar aceștia sînt datorĭ a veni „în vreme cuviincioasă", căcĭ, altfel, nu este dator „locuitorul" a aștepta.

Neapărat că se pomenesc drepturile regaliene ale stăpînuluĭ, insistînd asupra monopoluluĭ vînzăriĭ vinuluĭ și a rachiuluĭ.

Cît privește claca, aicĭ se încearcă schimbarea cea maĭ mare, datorită îndemnuluĭ ce găsiaŭ acum boieriĭ de a face cît maĭ mult griŭ și porumb, care se cereaŭ straşnic pe acea vreme a războaielor europene provocate de Revoluția francesă și urmate de Napoleon. Pretenția boierilor nu e maĭ mică decît să aibă „zeciuiala slujbelor zilelor anuluĭ", decĭ 36 de zile de clacă. Și aceasta nu li ajunge, ci, pentru a doua oară — după actul luĭ Grigore Ghica din 1766, — se fixează în muncă valoarea uneĭ zile. Socoteala de total e următoarea; fiecare plug de căsaș să are și grăpeze, în primăvară saŭ în toamnă, după voia stăpînuluĭ, 80 de prăjinĭ. Căsașul să facă prașila în întindere de 15

prăjinĭ fălceștĭ, din cele statornicite de Domnie[1]. Să se care de pe același număr de prăjinĭ. Secerea să se întindă asupra a 30 de prăjinĭ, și grîul cules de pe ele să fie cărat la curte. Se va cosi și face stog o falce de fîn pe an. Clăcĭ propriu zise se vor face patru pe an. Chiar pe moșiile care n'aŭ pădurĭ și nu pot da, prin urmare, ceva în schimb, se vor căra două care cu lemne boieruluĭ, și, numaĭ cînd depărtarea până la pădure va fi prea mare, această slujbă nu se va face, dar ea va fi înlocuită cu alta. În sfîrșit, după cea din urmă hotărîre a luĭ Grigore Alexandru Ghica, țeraniĭ vor trebui să ajute la facerea morilor și dresul de iazurĭ, la îngrăditul țarineĭ și coșerelor.

Încă într'un punct, tot așa de esențial, se dă, în același timp, asalt prielniceĭ datinĭ patriarcale. Stăpînul „nu se îndatorește a da osebit imaș pentru an, pentru oĭ, fără *tocmeală* și *învoire*". Pentru prisosul de vacĭ, se va face „învoială", și se hotărește prețul, 10 parale pe an pentru o pășune de vită mare. Pămîntul începe a fi foarte scump, și boierul, care se face a se crede proprietarul absolut și ereditar al luĭ, înțelege a-l da numaĭ în cea maĭ mică măsură și 'n schimbul unor avantagiĭ reale și însemnate. În loc să maĭ recunoască dreptul săteanuluĭ de a lua fînaț și imaș pe moșia strămoșească, — pe care nicĭ el n'ar fi avut drept s'o vîndă, nicĭ boierul chemarea s'o cumpere, și s'o usurpe încă maĭ puțin, — petiționariĭ din 1805 oferă a da un teren bine fixat, care variază 'n întindere, după cum se află în locurĭ maĭ „largĭ" saŭ maĭ „înguste": între Nistru și Prut, între Prut și Siretiŭ, între Siretiŭ și munte, și după cum cel ce primește e fruntaș, adecă avînd 16 vite, mijlocaș, cu 12, codaș cu 6, — de o parte, 8, 6, 3 fălcĭ, de alta, 6, 4, 2, iar în regiunea muntoasă, 3, 2, 1. Cine vrea maĭ mult, dă „prețul obișnuit", adecă prețul *nelegiuit,* ce se impunea acum prin îngăduința unuĭ stăpînitor slab. Și stăpînul cu aspirațiĭ de proprietar nu se mulțămește cu atît; el îșĭ reservă dreptul de a hotări că locul săŭ e „neîndestulător", și atuncĭ fixează drep-

[1] Prăjinĭ gospod.

tul de folosință al țeranilor, deocamdată pentru fînaț, la treĭ părțĭ, prefăcînd astfel cea de a patra, pentru toate casurile, în domeniul săŭ particular, slobod de orice servitute și cu totul intangibil, fără ca vre-o lege, vre-un decret, vre-un element al datineĭ să-ĭ îngăduie aceasta[1].

Nimic de felul acesta nu se întîlnește la Muntenĭ, cari, ce e dreptul, aveaŭ și maĭ puțin prilej de a vinde, așa încît la eĭ renta pămîntuluĭ, care *se crea* acuma în Moldova, nu se întîlnește. Faptul că aicĭ boieriĭ rămîn la vechile obiceiurĭ maĭ blînde, singurele legiuite, e și cea maĭ sigură dovadă că hotărîrea domnească din 1805 n'a fost întărită — cum s'a și afirmat, de alminterea, pe urmă, de generalul Chiselev[2], — de Poartă, care n'avuse niciodată, și n'avea nicĭ acum, slăbiciune pentru boierĭ.

Din potrivă, boieriĭ moldovenĭ, îndemnațĭ de exemplul pe care-l aveaŭ în Bucovina și Basarabia — unde proprietatea, feudală saŭ absolută, fusese recunoscută pentru boierime din chiar clipa anexăriĭ către Austria și Rusia — urmară și maĭ departe cu pretențiile lor. Dacă, la 1821, partida oligarhică nu izbuti cu cererea eĭ de supremație politică, ea zădărnici însă, supt noul Domn de țară Ioan Sandu Sturdza, planurile egalitare — fie și numaĭ în cercul boierimiĭ, marĭ și micĭ, — ale luĭ Iordachi Drăghicĭ, și, după

[1] Are un deosebit interes în privința ideilor curente despre proprietate anaforaua redactată, se pare, de Andronachi Donicĭ, prin care se răspundea, la 1817, Domnuluĭ, cu prilejul unor plîngerĭ ale Vrîncenilor cari se declaraŭ țeranĭ liberĭ (*Magazinul istoric*, II, p. 250 și urm.).

Răzimîndu-se pe Cantemir, pe Engel și pe Dimitrie Filipide, anaforaua afirmă că Domnul n'a fost nicĭ cînd stăpînul pămîntuluĭ pe care să-l fi putut da orĭcuĭ, ci existaŭ, la întemeiarea Principatelor, „moșinașĭ locuitorĭ“ cu „baștinĭ strămoșeștĭ și prea-strămoșeștĭ“. Se recunoaște dreptul Domnuluĭ numaĭ asupra „pustiuluĭ“, braniștilor și locurilor pe care s'aŭ făcut, —pe care *el* a făcut adesea, tîrgurile.

[2] Sturdza Șcheianu, I. p. 112.

împăcarea Turcieĭ cu Rusia, după convenția de la Akkerman, după întoarcerea consuluĭ la Iașĭ și în ajunul unuĭ noŭ războiŭ de cucerire al Țaruluĭ, eĭ smulseră bătrînuluĭ Domn descurajat și îngrozit actul din 1827, vestitul act prin care, după o luptă care ținuse maĭ bine de o sută de anĭ, Statul abdica în sfîrșit înaintea boierimiĭ.

Principiul de căpetenie al acestuĭ privilegiu, dictat de cel maĭ vinovat interes exclusiv de clasă, e proprietatea absolută a boieruluĭ, fără amestecarea ocîrmuiriĭ saŭ orĭcuĭ altuia, „îndulcindu-se din ale sale din neam în neam." Decĭ porțile intervențieĭ Statuluĭ, larg deschise în tot cursul veaculuĭ al XVIII-lea, eraŭ acum zăvorite cu furie. Nicĭo dare nu atinge pămîntul boieresc. Toate slujbele cele marĭ sînt ale boierilor. Cîrciumele sînt ale proprietaruluĭ și acesta poate așeza în „orîndă" pe cine vrea, adecă pe orĭce Evreŭ pribeag. Treĭzecĭ de anĭ de stăpînire ajungĭ pentru a se hotărî proprietatea de vecĭ. Confiscarea — așa de deasă în trecut — e oprită acum. Sechestrele, foarte obișnuite, se ingreuiază foarte mult, și s'ar fi desființat poate dacă aceia cari le cereaŭ maĭ des, n'ar fi fost Agentul austriac și consulul Rusieĭ. Moștenirea moșieĭ se face fără taxă de succesie și fără taxă de timbru. Concurența străinilor e înlăturată prin clausa că: „Moșiĭ de vecĭ aceĭ de altă nație nu vor putea cumpăra nicĭ într'un chip". Ca în Rusia și în evul mediu apusean, se hotărește o procedură judecătorească deosebită față de boierĭ. Pe cînd în veacul „Fanarioților" eĭ putuseră fi ridicațĭ de acasă orĭcînd, pentru nepresintare la judecată saŭ împotrivire, de orĭce „zapciĭ", acuma Divanul singur, și nu Domnul, cu de la sine putere, poate hotărî o astfel de măsură jignitoare. Și, dacă este ca un boier să fie închis, el va sta păzit *acasă la dînsul.*

Acestor boierĭ, așa de bine ocrotițĭ și asigurațĭ, li se ținea țerănimea la îndămînă, întocmaĭ ca și vitele de muncă Actul din 1827 zice limpede că „lăcuitoriĭ... nu pot avea voie a se ridica fără voia stăpînuluĭ", iar, dacă vor face-o, vor fi „adușĭ la urmă și certațĭ", — ceia ce înseamnă: bătuțĭ.

Boierimea moldovenească se închisese într'o minunată cetate de privilegiĭ. Nicĭ Ruşiĭ cari trecură Prutul cîteva lunĭ după aceasta, nu se învoiră a li păstra în totalitate această situaţie, aşa de deplin asigurată.

XIV.
Măsurile Regulamentuluĭ Organic.

Potrivit cu prescripţiile convenţieĭ de la Akkerman, comisiunĭ de boierĭ, *numaĭ* de boierĭ, cunoscuţĭ şi sigurĭ, se alcătuiră pentru a pregăti o Constituţie, o „orînduială obştească", un Regulament Organic, încă înnainte de intrarea oştirilor ruseştĭ în principate. La aşezarea Cîrmuiriĭ cele nouă prin generalĭ plenipotenţiarĭ şi Divanurĭ pe care ce d'intăiŭ le presidaŭ, lucrările căpătară un caracter maĭ serios şi merseră mult maĭ iute. După cercetărĭ temeinice, care ţinură multă vreme, dînd resultate care formaŭ o arhivă întreagă, după îndelungate discuţiĭ la Iaşĭ şi Bucureştĭ, în comitetele de redactare, — se jertfiră 20 de proiecte —, după o revisie la Petersburg, după presintarea obiecţiilor şi dorinţelor generaluluĭ Chiselev, cel din urmă şi cel maĭ însemnat dintre generaliĭ presidenţĭ, după o ultimă lucrare de poleire şi unificare, Constituţia ruso-boierească era gata [1].

Ea cuprindea rămăşiţe ale datineĭ, inovaţiĭ folositoare claseĭ boiereştĭ, care vedea uneltirile eĭ statornice, credinţa eĭ faţă de Rusia răsplătite în sfîrşit, măcar în oarecare măsură, şi cuprindea, în sfîrşit, norme administrative ruseştĭ, prelucrate după cele ale Apusuluĭ, din care se scosese doar sufletul. Întinsa lucrare era împărţită în capitole fireştĭ, corespunzătoare deosebitelor ramurĭ ale vieţiĭ de Stat. Unul din aceste capitole privia condiţiile agrare, şi el era, de bună samă, şi cel maĭ însemnat.

Partea cea maĭ nouă şi maĭ îndrăzneaţă din clausele actuluĭ din 1805 era primită în Regulamentul Organic, ba

[1] Sturdza Şcheianu, I, pp. 157-8. În Rusia, supt Alexandru al II-lea — *ibid.*, II, p. 418 —, se făcu o anchetă care ţinu treĭ anĭ de zile.

încă într'o formă şi cu o precisare şi maĭ prielnică pentru boierime. Aceasta căpătă dreptul de proprietate, fără vreun fel de restricţie, asupra uneĭ treimĭ din moşia de până atuncĭ, şi principiul definiriĭ în muncĭ a zileĭ de clacă era introdus după actul din 1805, şi în această legislaţie fundamentală care oferia atîtea chizeşiĭ de trăinicie.

La dijmă, Moldoveniĭ prevăd că boierul are dreptul a-şĭ alege, din fîn, claia care-ĭ convine[1]. Claca e, cum doria boierimea în 1805, simţitor crescută, deşi se părăseşte principiul, admis la început de Moldovenĭ, al „zeciueliĭ zilelor anuluĭ"[2]. Evaluarea în muncĭ se face într'un chip foarte împovărător, aşa în cît ţeraniĭ aveaŭ dreptul să spuie maĭ tîrziŭ că li s'a hotărît „ziua cît luna", fără a se maĭ pomeni ce se cerea dela dînşiĭ „peste lege"[3]. Pe cînd dorinţa generală, maĭ ales la Muntenĭ, era să nu maĭ fie claca — împotriva acesteia ţeraniĭ din unele părţĭ s'aŭ şi răsculat[4], — Regulamentul stabilia, pentru Moldova, că ziua de arătură în moină e egală cu facerea a 15 prăjinĭ fălceştĭ (în ţelină de 12 numaĭ), fixà la12 prăjinĭ datoria pentru prăşit şi secere şi cerea ca o zi la fîn să dea neapărat treĭ clăĭ; căratul era pus în zile deosebite. Cositul însemna jumătate de falce de iarbă. Pădurile eraŭ socotite aparte.

În schimb, săteanul căpăta locul de casă şi un fînaţ, o păşune în proporţie cu numărul vitelor sale precum şi un loc de arătură corespunzător celor de fînaţ şi păşune. Astfel săteanul moldovean cu cincĭ vite avea de acum înnainte o falce şi jumătate păşune, o falce şi jumătate arătură[5]. În Muntenia se întîlneşte această stabilire: loc de casă, islaz loc de jumătate de pogon, treĭ pogoane de fînaţ şi tot atîta de arătură.

Locuitorul nu era legat de pămînt, cum voiseră uniĭ

[1] *Ibid.,* p. 95.
[2] *Ibid.,* p. 120.
[3] II, pp. 10, 18 şi urm..
[4] *Ibid.,* I, p. 209.
[5] *Ibid.,* p. 121. Această înttndere de arăturĭ o va avea şi *ceĭ fără vite.*

maĭ înnainte. Aveaŭ putinţa de a se strămuta, cu o îndoită condiţie, destul de grea într'o vreme cînd oamenii de la ţară nu prea aveaŭ banĭ la îndămînă şi cînd, nu creditul, dar camăta însăşĭ eraŭ excepţiĭ rare: pentru a fi slobozĭ şi a putea porni în lume, ţeranul trebuie, alegîndu-şĭ ultimul an de catagrafie, să-şĭ plătească birul pe un an şi să răspundă şi proprietaruluĭ, ca despăgubire, o sumă echivalentă cu valoarea munciĭ la care era îndatorit astfel pe un timp de un an. Atîta n'ajungea încă; boieriĭ moldovenĭ strecurară clausa că eĭ pot să *depărteze,* de la o catagrafie la alta, ca şi cum ar fi vorba de nişte vagabonzĭ oarecari, „pe săteniĭ cari ar fi de prisos peste analoghia moşieĭ sale", — lăsîndu-li-se, fireşte, tot lor sarcina de a hotărî dacă moşia e prea îngustă pentru a da hrană şi acestor oamenĭ. Astfel, pămînturile date sătenilor eraŭ ereditare, înlăturîndu-se, cu totul, datoria de a se împroprietări necontenit, ca din vechiŭ, generaţiile nouă [1].

Pentru „prisosurile" ce ar avea stăpînul, ajuns acum proprietar legal, pe pămîntul reservat sieşĭ, se vor face tocmelĭ, ca acelea prevăzute la 1805, dar, pentru că arbitrariul boieresc ar fi putut merge prea departe în redactarea lor nemiloasă, se prevede, în Moldova, că ele nu vor avea valoarea dacă ispravniciĭ nu le vor cunoaşte şi întări. De altfel, Chiselev, spirit raţionalist frances, care se mîndrià, măcar cu aceia că Regulamentul Organic, de şi însemna o îngustare a pămîntuluĭ ţerănesc, e o lege „simplă şi lămurită" [2], socotia că urmele medievale ale clăciĭ, şi dijmeĭ chiar vor peri şi că ţeranul — ajuns proletar cu totul, adăugim noĭ — va avea în curînd cu proprietarul de pămînt latifundiar numaĭ „învoielĭ libere", „fermages de gré à gré".

Ca măsură de poliţie se prevedea acea, foarte însemnată, dar impracticabilă, că ţeranul nu va putea fi silit a lucra pe ogorul proprietaruluĭ atîta timp cît munca-ĭ e de nevoie pe propriul săŭ ogor.

[1] *Ibid.*, p. 95.
[2] *Ibid.*, p. 128. Cf. Rosetti, p. 144 şi urm.

Cit priveşte pădurea, Regulamentul Organic cuprinde că „voia la pădure“ va fi şi de aicĭ înnainte, „precum se urmează acum“. Un punct care ar fi meritat, de sigur, o precisare maĭ bună. De fapt, cum se vede din regulamentul muntenesc al averilor mănăstireştĭ, redactat la 1845, păşunea rămînea slobodă pe „miriştĭ, livezĭ şi bălţĭ“.

XV.

Adăugirile şi îndreptările aduse Regulamentuluĭ Organic.

O astfel de lege nu mulţămia pe deplin pe proprietarĭ, cari, ca Vodă Ştirbeĭ, continuatorul politicii luĭ Chiselev, pe care, ce e dreptul, însuşĭ o inspirase de atîtea orĭ, urmăriaŭ stabilirea singuriĭ legăturĭ a „învoielilor libere“ şi resumaŭ crezul lor în aceste cuvinte pe care le putea crede numaĭ cine nu cunoştea adevăratele împrejurărĭ ale ţeriĭ: „Proprietarul stăpîn absolut pe pămînt, ţeranul stăpîn absolut pe persoană şi lucru“. Eĭ stăruiaŭ în părerea, care a fost exprimată apoĭ în dezbaterile comisieĭ de proprietate din 1848, că drepturile lor vin din cucerirea luĭ „Radu Negru“, pe care istoriografia timpuluĭ îl presinta ca întemeietor al principatuluĭ muntean; pentru dînşiĭ claca nu era decît o chirie, din vechiŭ îndătinată, pe care ţeranul venetic o plătia boieruluĭ, proprietar din capul loculuĭ[1].

Ceia ce-ĭ maĭ nemulţămia în Regulamentul Organic, pe lîngă principiul servituţiĭ faţă de ţeranĭ, din care eĭ ar fi voit să facă, precum spunea Ştirbeĭ, numaĭ un „provisorat“, era şi necontenitul amestec al administraţieĭ, fără care, de altfel, nu s'ar fi putut ţinea nicĭ atîta o lege aşa de complicată şi gingaşă. Unul din eĭ, care vrea maĭ curînd măsura cea maĭ radicală de prefacere decît menţinerea uneĭ stărĭ de lucrurĭ aşa de dăunătoare pentru gospodăria naţională şi aşa de jignitoare pentru mîndria boierească, Petru Opran, scrie într'o broşură [2]: „Cînd se va privi neînsemnatul folos

[1] *Ibid.*, p. 470.

[2] *Cestia proprietăţiĭ de moşiĭ în principatulŭ România*, Paris, 1858; pp. 44-5.

ce se trage chiar astăzi după pogoanele legiuite, lesne se va convinge ver̆icine că restul de pămînt cu dreptul de absolutism lesne iĭ va oferi, în scurt timp, maĭ mare folos decît trupul întreg al moșieĭ și că această avere va fi tot de odată sigură pe viitor". Și aiurea[1]: „Trebuie să mă aplec la cel maĭ mic scriitoraș al sub-administrațieĭ spre a mi se împlini dreptul fixat de lege... Convins fiind că nu vom putea dobîndi niciodată absolutismul asupra totaluluĭ moșieĭ, precum mulțĭ nădăjduiesc și că, chiar dobîndit fiind, nu vom putea fi sigurĭ pe o avere ce nu se stăpînià cu asemenea întindere până acum; căcĭ, așa, nemulțămirea și dezbinarea între aceste două clase vor maĭ crește, în loc de a se împuțina, din care nu va izvorî nicĭun bine, ci, din potrivă, nenorocirĭ nenumărate și peirea țeriĭ". Și, într'o comparație foarte potrivită, el asămăna moșia sa, cu locuitorĭ și lucrătorĭ pe cari neapărat trebuie să-ĭ ție și să-ĭ lase a se hrăni, cu proprietatea uneĭ case, „din care numaĭ o parte ar fi în dreptul stăpînuluĭ eĭ de a o închiria după plac, iar cealaltă parte ar sluji pentru trebuința sărăcimiĭ, cu o chirie hotărîtă de Guvern" [2].

Iar la 1848 un proprietar se plîngea astfel: „Eŭ șed cu hrisovul moșieĭ în casă și el stăpînește moșia mea".

În sfîrșit țeranul avea ca ideal căpătarea unuĭ loc de casă și grădină, ba chiar a unuĭ ogor în propriu, cu plată saŭ și fără plată, iar, pentru ce ar fi să maĭ poată lua, sistemul dijmeĭ pure. În comisia din 1848, unul zice: „Să ni dațĭ o părticică de pămînt care să ni fie de ajuns pentru hrana noastră și a vitelor noastre și, după acea părticică de pămînt, cuĭ iĭ va trebui maĭ mult pămînt ca să muncească, îl va cere de la stăpînul pămîntuluĭ, și-ĭ va da din zece una". Astfel, „după ce se va împărți și clăcașuluĭ cîte o părticică, apoĭ este sfîntă proprietatea" [3]. Și se găsiaŭ uniĭ din clasa stăpînitoare cari dădeaŭ un răspuns ca aceasta:

[1] Pp. 59-60.
[2] Sturdza-Șcheianu, pp. 44-5.
[3] *Ibid.*, p. 477.

„Părticica voastră o cunoaşteţi: o aveţi tocmaĭ de la Radu-Vodă, şi aţĭ stăpînit-o pănă la 1812. Atuncĭ noĭ, boierii ceĭ marĭ şi micĭ, împreună cu Carageà-Vodă", — prin Condica de legĭ a acestuia care consfinţia datina — „ne-am unit, v'am luat-o, v'am dat-o, iar v'am luat-o". Cu rea credinţă, boieriĭ făcură să nu se publice în ediţia din 1847 a Regulamentuluĭ clausa care îndatorià pe proprietariĭ vecinĭ să dea pămînt acelor ce nu l-ar putea găsi în cuprinsul moşieĭ pe care-şĭ aveaŭ casa[1]. Cîte unul dintre ţeranĭ însă ar fi vrut „vechea stăpînire, cu desăvîrşire, afară de veniturile cîrciumelor, venitul rachiuluĭ, al vinuluĭ, etc." [2]. Ceva maĭ tărziŭ, se găsiaŭ printre ţeranĭ de aceia cari vorbiaŭ şi despre „drepturile părinţilor lor", fără să alunece însă dincolo de oferta împăcinitoare a uneĭ despăgubirĭ[3].

Plîngerile cele maĭ obişnuite priviaŭ urmăririle sălbatece ale clăcii, pe care oameniĭ n'o dădeaŭ bucuros, nicĭ la timp, - de aicĭ şi vorba: „munca de clacă", muncă silită şi rea —, din partea ispràvniceilor, ajutaţĭ une orĭ şi de organele Cîrmuiriĭ. Unul din delegaţiĭ săteni de la 1848 pomeneşte, înfiorîndu-se de mînie, despre închiderea recalcitranţilor prin „beciurĭ şi coşare", fără foc, udaţĭ cu apă, care înghiaţă pe trupurile lor, în zilele aspre de iarnă[4]. Saŭ ele privesc caracterul silit, imperativ al uneĭ tocmelĭ care se făcea între unul care putea totul şi cellalt, care nu era în stare să afle nicĭun sprijin, în sărăcia şi lipsa luĭ de drepturĭ.

Totuşĭ ţeraniĭ din Moldova se împăcaŭ maĭ lesne cu noua stare de lucrurĭ. Acolo, proprietariĭ stăteaŭ la ţară şi îngrijiaŭ de aproape de toate cele, fără să uite pe ţeranĭ. „Prisosurile" le dădeaŭ maĭ uşor, cerînd în schimb o cîtime de lucru care nu era exagerată. La 1851 eraŭ încă, într'o comună de o sută de familiĭ, zece ţeranĭ cu patru boĭ, şi

[1] *Ibid.,* p. 519.
[2] Cf. *ibid.,* p. 483.
[3] *Ibid.,* II, p. 35.
[4] *Ibid.,* I, p. 483.

totuşî se credea că această stare de „sărăcie“ cere o grabnică îndreptare. Străinii se amestecaŭ numaî ca orîndarî aî cîrciumelor, şi un proiect de lege propus de Costachi Sturza la 1844, votat de Adunare, dar neexecutat, pentru că nu-l întări Domnul, căuta să-î înlăture şi pe aceştia, hotărînd că „orînzile de prin sate şi *dijmurile* să fie oprite pe viitorime a se da la Jidovî, cari să nu se îngăduie a avea şedere, nicî locuinţă prin sate“, pe care le vor părăsi în treî lunî. Se prevedea şi ieşirea Evreilor din tîrgurî [1]. Dar voia, contrară, a Domnuluî birui, şi, în tîrgurî ca şi în unele sate, se putură vedea şi maî departe „beşicile de rachiŭ întinse pe tărăbile unor şoproane“, făcînd, prin „omorîtorul venin“, „în cea maî mare parte meseria speculanţilor jidanî“ şi storcînd „sănătatea şi averea ţeranuluî nostru“ —, scrie un contemporan, şi unul din ceî maî competenţî şi maî iubitorî de buna stare a sătenilor, Ioan Ionescu, agronomul [2].

Cu toate acestea, legătura dintre ţeranî şi boierî se păstră şi maî departe bună, în Moldova, am zice: aproape frăţească, prin necontenita colaborare spornică în acelaşî lucru al pămîntuluî, cu proprietariî trăind la ţară. „Ţeranul e aşa de legat de proprietar“, afirmă un cercetător critic, încît influenţa guvernuluî nu e nimic comparată cu a luî“ [3].

În Ţara-Românească era *altfel.* O gospodărie modernă a cîmpuluî nu se putuse întemeia acolo. Boieriî făceaŭ maî mult „politică“ şi stăteaŭ maî bucuroşî în casele lor bucureştene de pe Podul Mogoşoaiî decît în şubredele locuinţî de vară, lipsite de orîce confort şi de orîce podoabă, fără mobile, tablourî, cărţî, pe care le numiaŭ cu un cuvînt din vocabulariul migraţiunilor turceştî: „conace“, adecă simple popasurî. Ceî maî mulţî eraŭ bucuroşî a-şî găsi, printre Grecî, Sîrbî, Bulgarî, un arendaş care să-î scape de orîce altă grijă decît a luxuluî, petrecerilor şi intrigilor politice.

1 *Ibid.,* 271-2, 276-7
2 În *Propăşirea,* p. 116.
3 Sturdza-Şcheianu, I, p. 600.

Țeranii însă-și cunoșteaŭ dreptul de a lua eĭ în lucru moșia, în casul cînd proprietarul ar fi împiedecat de a o face. E caracteristică în această privință hotărîrea moldovenească de la 20 Februar 1803, care prevede ca, „pentru moșiile ce se vînd în arendă, protimisul la cumpărare să se dea“ — ca din vechiŭ — „locuitorilor ca șed pe dînsele“; numaĭ cît aceștia trebuie să-șĭ presinte cererea până la Sf. Gheorghe, ca să nu se întîmple abusurile *țerăneștĭ* de până acum; căcĭ „locuitorii iĭ privia [pe arendașĭ] stăpînind un an saŭ și doĭ din anii ce avea să stăpînească, și apoĭ cerea protimisis,... scoțîndu-ĭ din moșie, fără de vreme“. Și Domnul specifică, la sfîrșit, că e vorba de o arendare din partea obștiĭ întregĭ: „Nu găsim cu cale ca să se dea numaĭ la doĭ saŭ treĭ, fiindcă aceĭ asupresc pe ceĭ maĭ săracĭ“ [1].

Arendașiĭ ceĭ mulțĭ din principatul muntean n'aveaŭ pentru pămînt și pentru om grija proprietarilor pe cari eraŭ chemațĭ a-ĭ înlocui. Alexandru Ghica-Vodă recunoaște aceasta în termenĭ aspri, la 1841: „Multe din aceste năpăstuitoare învoirĭ găsesc înlesnitoare mijloace arendașiĭ a le săvîrși... Arendașiĭ cari, lacomĭ fiind și găsind mijloace îndemănatece și apăsătoare, năpăstuiesc pe locuitorĭ, căcĭ proprietariĭ, cunoscînd adevărat folosul lor, vor îmbrățișa și vor avea pe locuitorĭ în cea maĭ bună stare, neavînd trebuință a alerga la mijloace nepravilnice“ [2].

XVI.

Măsurĭ de administrație luate în aceiașĭ epocă pentru ajutarea țeranilor.

Pe încetul, prin măsurĭ maĭ mărunte, se încercă îndreptarea relelor, maĭ ales în Țara-Românească, unde și contractele de arendare ale Statuluĭ, care luase asupră-șĭ ave

[1] *Ibid.*, p. 49 și urm.
[2] *Ibid.*, pp. 344—5.

rile mănăstireștĭ și avea și proprietatea vechilor teritoriĭ de raiele la Dunăre, duc maĭ departe, în sensul cel bun, dezvoltarea condițiilor agrare. Astfel se impune arendașuluĭ, la 1845, a nu subarendâ altora decît sătenilor: „Nu va putea arendașul a da la nicĭun om străin măcar o palmă de loc din pămîntul ce va prisosi peste legiuitele pogoane, până, maĭ întîiŭ, nu va îndestula pe locuitoriĭ șezătorĭ pe acea moșie, după cererile ce din vreme aceștia îĭ vor face". Tot odată se opri întemeiarea unor împrejurărĭ care să fie în stare a impune aceleașĭ prețurĭ pentru o regiune întreagă. Regulamentul pentru averile mănăstirești decide atuncĭ că „nicĭun stăpîn de moșie învecinată cu vre una mănăstirească nu va putea să fie arendaș al acelei moșiĭ"[1]. Arendașuluĭ i se impune îngrijirea bună a bisericiĭ satuluĭ[2]. În domeniul Giurgiuluĭ, Statul hotărăște arendașuluĭ în ce condițiĭ va da sătenilor pămînturile de „prisos"[3], luîndu-se dijma simplă, *orĭ chiar dublă*, dar, în ceia ce privește claca, numaĭ „o zi cu mînile de pogonul de prisos". După rînduiala din 1845, arendașul lua însă, din fînaț, nu dijma, ci a cincea parte. Se vor da fiecăruĭ sătean locurile ce le-a avut până acum, zice un contract maĭ noŭ. În anume contracte, pentru a se împiedeca darea în pripă, chiar asupra lucruluĭ, a unor pămînturĭ rele, se specifică facerea învoielilor „cu treĭ lunĭ înnaintea începeriĭ lucruluĭ de primăvară, însemnîndu-se din vreme și locurile ce li se vor da". Pe acelașĭ domeniu al Giurgiuluĭ, se poruncește a se ridica dijma fără zăbavă, „la adevărata vreme a dijmuiriĭ, adecă îndată ce va culege fiecare felurime de rod, neputînd a zăbovi cu dijmuirea maĭ mult de *opt* zile", termin care, pe alte moșiĭ, se prelungește până la *cinsprezece*, cel mult; măsura era necesară pentru că, și pe la 1850, se întîmpla „cîte odată a sta ogoarele oamenilor nedijmuite până la căderea omătuluĭ", mijloc de constrîngere criminal, care s'a păstrat, ca o ru-

[1] *Ibid.*, p. 441, 447.
[2] *Ibid.*, p. 443.
[3] *Ibid.*, p. 285 și urm.

şine a administraţieĭ, a moralităţiĭ publice şi a întregiĭ civilisaţiĭ din România până în anul grozav 1907, pe care astfel de başbuzuciĭ l-aŭ pregătit.

Dacă un sătean defrişa, *curăţa* un loc, a luĭ în toate privinţile era „curătura" resultată din munca pe care o cheltuise. În sfîrşit, printr'o măsură generală, votată de Adunare la 1842, se îngăduia săteanuluĭ nemulţămit pe moşia luĭ „să are prin vecinatele moşiĭ" şi aceluĭ care, prin zestre, moştenire saŭ cumpărătură, a ajuns undeva proprietar, să se mute pe acest pămînt, fără nicĭo împiedecare, — dar pierzînd, fireşte, dincolo dreptul săŭ de servitute [1]. În anul următor, Adunarea se pronunţa că, dată fiind antipatia săteanuluĭ faţă de clacă, ea să poată fi răspunsă, măcar pe jumătate, în banĭ.

XVII.

Mişcarea spiritelor pentru „liberarea" ţeranilor.

De la o vreme, o sumă de tinerĭ, carĭ, ca Ioan Ionescu, orĭ Ion Ghica, făcuseră studiĭ de agricultură şi economie politică în străinătate, adecă în Franţa, odată revoluţionară şi rămasă, supt Ludovic-Filip, totuşĭ foarte liberală, saŭ carĭ, ca Nicolae Bălcescu, se hrăniseră din scrierĭ cuprinzînd ideĭ înnaintate şi descoperiseră, prin studiul sîrguincios al trecutuluĭ, vechile drepturĭ ale ţărănimiĭ şi păcatele boierilor, începură, prin scris şi prin graiŭ, agitaţie în favoarea uneĭ reforme agrare.

Astfel, pe cînd Ionescu scria, în „Propăşirea" [2], că „toată munca la noĭ" — mulţămită clăciĭ — „este silită, duşmană şi leneşă", Bălcescu ajungea, printr'o intuiţie deosebită, maĭ mult decît prin cunoaşterea adevărată a chestieĭ, la resultatele cele fireştĭ şi, încălzit prin expunerea sa vioaie, el sămăna în articolul săŭ „Despre starea socială a muncitorilor plugarĭ în principatele romîne în deosebitele timpurĭ"

[1] *Ibid.,* II, pag. 394 şi urm.
[2] P. 82.

adevărurĭ dureroase ca acestea[1]: o „aristocrație de banĭ saŭ de stare, singurul fel de aristocrație ce aŭ fost totdeauna în țara noastră“, n'are dreptul a robi o lume întreagă, săvîrșind astfel o adevărată „monstruositate morală“ și pregătind țeriĭ unde se petrece o astfel de exploatare, soarta Polonieĭ, care a fost întemeiată și ea pe „robirea gloatelor“, pe „călcarea în picioare a drepturilor omeniriĭ“. Scriind în libertate, supt îngăduitorul Vodă Bibescu, entusiastul tînăr cere tare „o reformă completă și radicală“, pe care o mărgenește la răscumpărarea uneĭ micĭ proprietățĭ saŭ măcar la înlocuirea dijmeĭ și clăciĭ printr'un embatic cumpătat: „a asigura starea materială și viitorul țeranilor făcîndu-ĭ proprietarĭ pe părțile de pămînt trebuincioase hraneĭ lor, cu o răscumpărare în banĭ din parte-li, potrivită și omenească“, orĭ, „cel puțin, un drept ereditar pe acele părțĭ de pămînt, pentru care să li se iea o plată ușoară de embatic pe fiecare an“[2].

Ideile luĭ Bălcescu căpătară îndată o manifestare maĭ deplină, maĭ bogată, și, în același timp, maĭ metodică și maĭ științifică, în broșura pe care o tipări acesta la 1850, în Paris, supt titlul „Question économique des principautés danubiennes“, — la început memoriu destinat Porțiĭ și, în urmă, mijloc de lămurire pentru publicul apusean.

Se arată aicĭ vechile împrejurărĭ, începînd, firește, de la Romanĭ, se trece la regimul Regulamentuluĭ Organic, analisat pănă în cele maĭ micĭ amănunte, cu ale celor maĭ înnaintațĭ dintre tinerĭ.

Proprietatea zădarnică, storcătoare și primejdioasă a boieruluĭ e atacată fără crutare. Ea i se pare scriitoruluĭ numaĭ „temnița în care închide pe țeran pentru a-l exploata prin el însușĭ, prin argațiĭ saŭ prin arendașiĭ eĭ“. StrăiniĬ o vor moșteni: „Violarea dreptățiĭ și legiĭ economice a adus ruina generală a boierilor și țeranilor în folosul aventurierilor străinĭ“.

[1] *Magazinul istoric,* II, p. 229 și urm.
[2] P. 240.

Încheierea e că trebuie substituirea dreptuluĭ real al posesieĭ dreptuluĭ nominal al proprietățiĭ. Astfel nu e vorba de „abolirea, ci de crearea proprietățiĭ“, potrivit cu principiul că „datoria uneĭ societățĭ bine organisate e a da fiecăruia din membriĭ eĭ întăiŭ solul, apoĭ capitalul necesar culturiĭ aceluĭ sol“. Oameniĭ s'ar face astfel harnicĭ ca altă dată, căcĭ „popoarele leneşe sînt popoarele robite“. O instituţie de credit alcătuită din casele comunale, lipsite de sarcinile de până acum, „ar împrumuta ţeranilor, pe garanţiĭ micĭ, capitale ieftene“ şi i-ar ajuta să cumpere vite, plugurĭ şi sămînţă. Pentru plata preţuluĭ de răscumpărare, s'ar lansa un împrumut cu 5% dobîndă, avînd ca asigurare chiar pămînturile ce trec în stăpînirea ţeranilor.

La 1848, izbucnind în Europa apuseană o mare revoluţie politică şi socială, studenţiĭ romînĭ din Paris alergară cu tăciunele în mînă de acolo, de la vatra foculuĭ. Dar revoluţia, pe care eĭ o încercară în Moldova şi o făcură, pe cîteva lunĭ, în Principatul muntean, fu şi opera altor oamenĭ, din altă generaţie, cu ideale maĭ în legătură cu vechea oligarhie. Acest caracter dublu, cuprinzînd în sine marĭ antagonisme, al Guvernuluĭ revoluţionar din Bucureştĭ se simte şi în politica luĭ agrară.

Proclamaţia de la Izlaz, redactată de Eliad, un moderat, anunţă răscumpărarea clăciĭ şi crearea uneĭ Băncĭ Naţionale, care să dea baniĭ pentru acest scop. Dar chestia Băncii nu intră niciodată măcar în fasa unuĭ studiu premergător. Se adună numaĭ un comitet al proprietăţiĭ, alcătuit, pe jumătate, din boierĭ şi ţeranĭ şi pus supt conducerea luĭ Ioan Ionescu, care tocmaĭ pentru aceia venise din Moldova. Multe cuvîntărĭ călduroase, multe constatărĭ folositoare, multe propunerĭ cuminţĭ, multe tînguirĭ îndreptăţite se află pe foile care cuprind lucrările acestuĭ mic Parlament agrar. Uniĭ oferiaŭ oricît pămînt, dar cereaŭ de la ţeranĭ dijmă de 1/5 din moşie, de la fînaţe 1/3 şi arendă pentru izlaz. Alţiĭ voiaŭ plata printr'o sumă de treĭsprezece orĭ şi jumătate cît cel real. Se găsiaŭ boierĭ cari propu-

neaŭ a da Statuluĭ jumătate din dijmă pentru a scăpa de expropriare[1]. Dar nu se ajunsese nicĭ măcar până la specificarea măsurilor practice cînd Eliad închise brutal sala de ședință.

Alțĭ factorĭ, ceĭ doĭ Domnĭ numițĭ, pe basa convențieĭ ruso-turceștĭ dela Balta-Liman, după înnăbușirea Revoluțieĭ, Barbu Știrbeĭ și Grigore Ghica, rămîneaŭ acum să resolve chestia țărănească, pe care Regulamentul Organic, prin nedreptatea luĭ nouă, o făcuse și maĭ ascuțită.

XVIII.

Schimbarea stăriĭ țeranilor în țerile vecine.

Și o asemenea reformă era în adevăr neapărată. Nu numaĭ că țărănimea nu ne mulțămia de loc cu regimul Regulamentuluĭ Organic, dar de jur împrejurul Principatelor se săvîrșiaŭ schimbărĭ de acelea care nu îngăduiaŭ păstrarea în Moldova și Țara-Românească a uneĭ stărĭ de lucrurĭ răzimată pe temeliile putrede ale evuluĭ mediu.

În Austria — decĭ în Bucovina —, în Ungaria — decĭ în Ardeal —, căcĭ de Banat nu maĭ vorbim, acesta fiind un Ținut de țeranĭ liberĭ, colonisațĭ cu privilegiĭ deosebite, asemenea cu ale Sîrbilor, Șvabilor și Italienilor din aceleașĭ regiunĭ —, se urmase exempluluĭ Germanieĭ, luînd din pămîntul feudal, împovărat de servituțĭ, o parte din care se făcu basa nouă gospodăriĭ a țeranilor liberĭ. O dare fonciară generală procură mijloacele trebuitoare pentru această expropriare. În articolul săŭ citat, Bălcescu nu aduce numaĭ argumente de bun simț și argumente istorice pentru a sprijini causa dezrobiriĭ și „împroprietăririĭ“ săteanuluĭ, ci se referă și la evoluția socială săvîrșită în monarhia vecină.

Încă de la începutul veaculuĭ, Serbia îșĭ gonisesră *dahiiĭ* și

[1] Bălcescu, *Question économique*, p. 65.

spahiĭ, adecă, moșieriĭ turcĭ, și tot teritoriul național fusese împărțit între țearniĭ creștinĭ[1]. În provinciile rămase turcești, Rumelia, Bulgaria, Sultanul Mahmud făcuse revoluția luĭ în oștire, înlăturînd, zdrobind cele două corpurĭ pe care se răzimase până atuncĭ, timp de maĭ multe veacurĭ, acțiunea militară a Imperiuluĭ: ienicериĭ și spahiiĭ. O nouă proprietate rurală fu creată astfel în Rumelia: produsul munciĭ țeranuluĭ se împărția așa, încît Guvernul lua una din zece, proprietarul treĭ și plugarul însușĭ cele șese părțĭ ce rămîneaŭ, fiind dator însă a face secerișul și căratul grînelor la șchela Sistemul de una din două (ἡμίσεια, cf. it. *mezzadria)*, cu saŭ fără socoteala semințeĭ, sistem cunoscut și în Bulgaria, se obișnuia numaĭ cînd săteanul venia la lucru cu mînile goale. Un al treilea sistem, în care proprietarul primia o treime de la tovarășul săŭ țeranul, se întrebuința în Ținuturile muntoase, maĭ sărace, ale Apusuluĭ, în Epir, de pildă. Elementele ce nu se puteaŭ acolisi astfel, găsiaŭ însă de lucru ca argațĭ, *parasporgiĭ*, carĭ primiaŭ sămînță, sare, opincĭ, vite și plug, ba chiar o sumă de banĭ, și, pe alocurea, se maĭ bucuraŭ și de dreptul de a-șĭ face, timp de două zile, o cultură a lor pe pămîntul stăpînuluĭ. Vechiul sistem al spahilîculuĭ, care îndatoria pe țeraniĭ creștinĭ a răspunde feudaluluĭ lor musulman un *chesim*, de muncă, de clacă, amestecat cu darurĭ din tot felul de lucrurĭ și cu o dijmă de grîŭ, era pretutindenĭ îngropat, odată cu trecutul[2]. Să adăugim că imașul sătesc, *merà (mirì)*, era respectat în tot locul, el fiind apărat chiar prin legile agrare fundamentale ale Osmanliilor[3].

[1] V. Ranke, *Die serbische Revolution;* Berlin, 1844; p. 102.

[2] Cf. Sturdza-Șcheianu, p. 612; Jireček, *Bulgarien*, p. 191 și urm. Cartea luĭ Romuald Hube, Despre însemnătatea dreptuluĭ roman și bizantin la popoarele slave, Varșovia, 1868, n'am avut-o la îndămînă.

[3] Jireček, *o. c.*, p. 155; Hammer, *Osmanische Staatsverfassung*, pp. 284, 406.

XIX.

Legislaţia agrară a luĭ Barbu Ştirbeĭ şi Grigore Ghica.

După dezbaterĭ urmate maĭ mult timp în comisiunĭ alcătuite numaĭ din membri puţinĭ, Principatele căpătară, în locul reformeĭ cerute de Ioan Ionescu şi Bălcescu şi discutate la 1848, o nouă fixare a valoriĭ zileĭ de muncă şi, maĭ ales pentru Ţara-Romănească, o reglementare poliţienească a legăturilor dintre aşa-zişiĭ proprietarĭ şi ţeranĭ.

Legea luĭ Ştirbeĭ e cea mai întinsă şi cuprinde, pe lîngă principiul mascat al totaleĭ exproprierĭ a ţeranuluĭ, o sumă de măsurĭ părinteştĭ. Săteanul va face de acum 20 de zile pe an, „zile" destul de încărcate şi data aceasta, însă el e scutit de multele pocloane. Ieşirea ţeranilor la clacă se face pe lista primită de deputaţiĭ satuluĭ, şi oamenilor li se dă o chitanţă, cu chipurĭ aşa încît să poată înţelege şi neştiutoriĭ de carte[1]. Munca săteanuluĭ nu se poate închiria nimănuĭ altuia. Pădurea e deschisă pentru locuitor. Librete de contracte pentru „prisoase" opresc, ca şi biletele pomenite, înşelările mai neruşinate. Domnul răspinge clausa de a se îndatori ţeranul să lucreze bine, zărind în ea un izvor de şicane pentru omul simplu şi neapărat[2]. În cursul lucruluĭ, proprietarul trebuie să dea hrana. Dacă ţeranul e înştiinţat cu treĭ lunĭ înnainte că un accident nenorocit îl împiedecă de a da cîtimea de muncă la care s'a îndatorit, el e iertat de dînsa[3]. Dijmuirea se face în zece zile, şi, dacă e zăbavă din partea proprietaruluĭ, ţeraniĭ pot proceda singurĭ la operaţie, „cu preoţiĭ şi deputaţiĭ satuluĭ". Ştirbeĭ-Vodă credea că se poate aduce o întoarcere către reglementările trecutuluĭ, dînd voie proprietaruluĭ să facă programul de cultură.

Statul îşĭ iea sarcina de a fixà cît se vor plăti loturile luate din „prisosurile" proprietaruluĭ. Un membru al comisiuniĭ ar fi vrut chiar ca stabilirea să se facă „cel puţin

[1] Sturdza Şcheianu, I, p. 650 şi urm.
[2] *Ibid.*, p. 645.
[3] P. 640.

pe două periode de recensămînt“, și anume pentru că o experiență de optsprezece anĭ dovedise „exacțiunĭ din partea arendașilor, asupra cărora proprietariĭ nu exercitaŭ o supraveghere destulă, și abusurĭ din partea autorităților locale“. Interesul de clasă făcu să se răspingă acest termin maĭ lung, dar maximul, pe care trebuiaŭ să-l fixeze pentru o *singură* perioadă de recensămînt Consiliul Administrativ — miniștriĭ — și apoĭ Adunarea, rămase în legea luĭ Știrbeĭ[1].

Legea moldovenească din același an reduce toată datoria țeranuluĭ,—suprimînd, nu numaĭ pocloanele, dar și *dijma*, — la zile de clacă, foarte multe. Se adaug șese zile pe an în folosul Statuluĭ, pentru lucrărĭ de utilitate publică: germenul legiĭ șoselelor, care lovește, de sigur, mult maĭ greŭ pe țeranĭ fiindcă nu daŭ proporțional cu averea lor și fiindcă, neputînd plăti în banĭ, eĭ fac lucrul în împrejurărĭ păgubitoare pentru munca și sănătatea lor și, în același timp, prea adesea înjositoare pentru demnitatea omenească[2].

Legea luĭ Ghica dă voie să se iea de la pădure, „din căzăturĭ, lemne de foc“, și chiar să se taie lemne bune pentru clăditul caselor, rămîind a se face învoielĭ numaĭ pentru lemnul de cherestea destinat vînzăriĭ, negoțuluĭ. Duminecile și sărbătorile sînt asigurate țeranuluĭ ca zile în care el nu poate fi urmărit pentru muncă[3].

XX.

Împroprietărirea din 1864.

Mișcarea împotriva acestor legĭ se observă maĭ mult în către Țara-Românească, unde claca era privită cu groază de către sătenĭ. În Moldova era maĭ multă dorința de a se putea întemeia, prin răscumpărare, o nouă economie rurală țerănească.

[1] *Ibid.*, pp. 669—70.
[2] *Ibid.*, p. 602.
[3] *Ibid.*, p. 545.

Aceste dorinţĭ ale sătenilor nu ieşiră la iveală cu aceiaşĭ energie în Divanurile ad hoc, — nouăle adunărĭ de reforme acordate de Europa — din Bucureştĭ şi Iaşĭ. N'avem plîngerĭ nouă ale ţeranilor muntenĭ, carĭ, de alminterea, vorbiseră destul de limpede la 1848, şi, dacă n'aveaŭ nimic de adaus acum, cu şi maĭ multă siguranţă n'aveaŭ nimic de scăzut. Ţeraniĭ moldovenĭ vorbiră însă mult şi bine. Eĭ fură sprijiniţĭ în revendicaţiile lor de M. Kogălniceanu, care şi ca un cugetător, şi ca istoric, şi ca gospodar de moşie, şi ca un cunoscător al Apusuluĭ, acum fără „clacă", şi ca liberal convins, care punea maĭ presus de orĭce noţiunea metafisică a libertăţiĭ sfinte — căreia i se închinase şi Bălcescu —, şi, în sfîrşit, ca bun patriot romîn, luă asupră-şĭ opera reformeĭ. Nu e nevoie să spunem cum o înţelegea: am auzit pe Bălcescu vorbind.

Chestia reformeĭ fu dată întăiŭ pe mîna supra-Parlamentuluĭ Uniriĭ, Comisieĭ Centrale din Focşanĭ, în care cu privire la această mare întrebare eraŭ represintate toate nuanţele: conservatorĭ de instinct: marĭ proprietarĭ şi mlădiţe de Domnĭ; conservatorĭ doctrinarĭ, — ca juristul C. Brăiloiŭ; liberalĭ realiştĭ ca M. Kogălniceanu. Punctul de vedere al acestuia fu răspins. Doar adusese unul din membri, cînd i se vorbia de drepturile ce a căpătat ţeranul printr'o muncă de veacurĭ, „care a creat aceste pămînturĭ[1]", contra-argumentul: „de ce să nu daŭ zidaruluĭ o parte din casa la care a lucrat[2]"? Dar propunerea de a face — după a doua soluţie a luĭ Bălcescu — din sătean un embaticar, însă numaĭ pentru casă, vie şi pometurĭ[3], fu primită, de şi era atentatoare la drepturile sfinte ale uneĭ proprietăţĭ care, între altele, avea şi păcatul de a nu se fi născut încă în aceste ţerĭ. Strigătul prin care se cereaŭ imaşurĭ pentru sate: „nu vă împotrivițĭ a da hrana copiilor lucrătoruluĭ sătean" — strigăt ce a răsunat şi acum cu cîteva săptămînĭ în urmă —

[1] *Ibid.*, II, p 616
[2] *Ibid.*, p. 323.
[3] *Ibid.*, p. 277.

fu primit cu ironie[1]. Se admise soluția imașuluĭ cu chirie, ca „embatic perpetual“[2], despre care cine ar fi putut crede că avea să fie privită ca alt atentat contra proprietățiĭ peste ceva maĭ puțin de *o jumătate de veac?* Se alese calea uneĭ răscumpărărĭ încete și de bună voie, fără amestecul imperios al Statuluĭ. „Un așezămînt de credit fonciar“, zicea înțelepciunea doctrinară, „se va organisa pentru a favorisa dezvoltarea agriculturiĭ, pentru a înlesni constituirea teritorială a comunelor rurale *și pentru a veni în ajutorul cultivatorilor sătenĭ carĭ ar voi să cumpere pămînt prin tocmelĭ de bună voie*“[3]. Dacă va fi neînțelegere, prețurile de răscumpărare aŭ să fie determinate — în legătură cumaximul luĭ Știrbeĭ — de o comisiune formată dinsubprefect, urmașul vechilor ispravnicĭ, din doĭ proprietarĭ și din doĭ președințĭ de consiliu comunal din acel ocol. „Această comisiune“ — un „tribunal de arbitri“, zicea Brăiloiŭ — „așa compusă, va determina, prin majoritate și prin act formal, *adevăratul* preț al lucrurilor“.[4] Comisiunea aceasta nu se puse în practică atuncĭ; ea avu maĭ mult noroc în 1907. Se maĭ luă hotărîrea de a se vinde din moșiile Statuluĭ și din cele mănăstireștĭ pentru a crea astfel, într'o măsură maĭ mică, dar imediat, mica proprietate, fără a lovi în boieriĭ latifundiarĭ[5].

Comisiunea nu fu în stare a'și îndeplini reforma. Ea era însă necontenit predicată, în articole de ziare și în broșurĭ. Petru Opran propunea, în cărticica luĭ adesea citată, punerea uneĭ taxe pe „pămîntul în genere, adecă atît pentru proprietariĭ de moșiĭ actualĭ, cît și pentru săteniĭ ce se vor împroprieta *(sic)*“. Casa Centrală ar putea contribui și ea, printr'un împrumut, la cheltuelile exproprieriĭ celor „două treimĭ“ lucrate de țeranĭ. Și el credea că e bine ca taxa

[1] *Ibid.*, p. 307.
[2] *Ibid.*, pp. 307, 311.
[3] *Ibid.*, p. 313.
[4] *Ibid.*, p. 286.
[5] *Ibid.*, pp. 287, 294.

să rămîie şi după plata integrală a pămînturilor expropriate, „pe de o parte, drept mijloc de a putea cumpăra Guvernul şi alte moşiĭ pentru trebuinţa spornicilor" şi, în al doilea rînd, pentru ajutarea altor îmbunătăţirĭ şi reforme[1]. „Interese morale, interese ale naţionalităţiĭ", spune acest proprietar mare, sînt în joc, şi ele nu îngăduie zăbovirea soluţieĭ definitive[2].

O astfel de soluţie n'o putea da, de sigur, o îngustă cameră oligarhică, precum era aceia din 1860, căreia, supt un ministeriŭ conservator, i se ceru reforma şi care o dete, în sensul vederilor majorităţiĭ din comisia de la Focşanĭ. Şi totuşĭ Opran o înştiinţase asupra primejdieĭ ce ar resulta dintr'o măsură neîntreagă şi sfioasă, necum dintr'una pronunţat reacţionară, ca aceasta. „O Cameră naţională", zicea el", ar trebui să observe că, de şi ea este compusă astăzĭ după glăsuirea Convenţiuniĭ, dar este departe de a se putea zice că represintă interesele tuturor claselor din societatea noastră, departe de a se putea numi cu drept cuvînt Obşteasca Adunare. Care împrejurare ar recomanda regularea chestieĭ proprietăţiĭ într'un mod ca alta, din urmă, maĭ întinsă Adunare să nu poată strica lucrările sale[3]."

Proiectuluĭ boieresc, Kogălniceanu-ĭ opuse altul, al exproprieriĭ, cu răscumpărare stabilită de o comisiune ca acea prevăzută la Focşanĭ, a celor două treimĭ. Proiectul acestălalt prevedea adăpătorĭ libere[4], imaşurĭ şi „teritoriĭ comunale"[5]. Locuitoriĭ de pe moşiile Statuluĭ şi aşezămintelor pioase pot răscumpăra locul lor cu o rentă plătită în curs de cinsprezece anĭ, iar locurile rămase s'ar vinde însurăţeilor şi chiar „coloniştilor romînĭ de aiurea"[6].

Camera nu primi legea luĭ Kogălniceanu, şi Domnul,

[1] P. 54.
[2] P. 15.
[3] Răspunsul către Arsachi, p. 22, nota.
[4] Sturdza-Şcheianu, p. 595.
[5] P. 596.
[6] P. 609.

Alexandru Ioan I-iŭ Cuza, nu primi legea votată de Cameră. Ca ministru-președinte, peste doĭ anĭ, în 1864, Kogălniceanu presinta proiectul săŭ din 1862, aducîndu-ĭ însă unele schimbărĭ, între care e dispariția clauselor privitoare la imașurĭ și adăpătorĭ. Boierimea luptă cu furie împotriva proiectuluĭ, cu toate că el suferise modificărĭ, foarte dăunătoare pentru interesele țerănimiĭ, amenințată a-șĭ pierde vitele, cum s'a și întîmplat. Kogălniceanu fu proclamat „socialist și comunist“. Și beizadea Dimitrie Ghica făcea o profeție cobitoare, semnalînd „perturbațiile ce ar ocasiona, într'un șir maĭ mult saŭ maĭ puțin lung de anĭ, în exploatarea agricolă, unica industrie a țeriĭ, și pierderile enorme care ar resulta pentru averile particulare și bogăția generală“. Kogălniceanu, care afirma că Prusia, făcînd politica pe care o propunea el, n'a văzut nicĭun iuncăr ruinîndu-se, dar a văzut de aceia cari „aŭ cîștigat nemărgenit“[1], — nu fu crezut.

Peste cîteva zile, Vodă *decreta* legea din Maiŭ 1864, care dădea sarcina de a fixà prețurile de despăgubire uneĭ comisiunĭ în care intraŭ și un delegat al Consiliilor Comunale și al fiscului, comisiune ale căreĭ lucrărĭ eraŭ să fie revisuite de comitete permanente. Statul emitea după noul proiect nevotat, din 1865, obligațiĭ care se distribuiaŭ de un comitet de lichidare. Însurățeiĭ și coloniștiĭ aveaŭ să plătească un preț ce era fixat pe cinsprezece anĭ înnainte. Comitetele permanente primiaŭ în acelașĭ proiect, și misiunea de a constata în rapoarte scrise fluctuația prețurilor, și Guvernul avea să le publice[2].

Prin acelașĭ se hotăria încă odată desființarea clăciĭ pentru toate timpurile. „În alcătuirile perpetue, claca însă nu va fi nicĭ într'un cas privită ca răsplată din partea țeranilor către proprietar“ Și se îngăduia, în proiectul din 1865, a se cere „anularea a orĭce tocmelĭ pentru munca ce se va alcătui pentru un preț maĭ puțin de jumătate din prețurile curente

[1] Pp. 252 și urm.
[2] Pp. 1065-6.

ale locului unde are a se face munca într'o depărtare de patru miriametre"[1].

Dar clausa: „un așezămînt de credit funciar special menit pentru a veni în ajutorul cultivatorului pentru a cumpăra pămînt sau a răscumpăra renta (plata anuală), se va organisa în cel d'intâiu an al punerii în lucrare a acestei legiuiri", fusese părăsită.

Astfel se înlătura primejdia unor răscoale țărănești, căci pe alocurea țeranii refusau boierescul și-și „îndreptau coasele în formă de sulițī". Comisiunile fixară prețuri convenabile; puțini boieri cedară cele „două treimi" prevăzute; toți însă găsiră ripi destul de bune de vîndut. Mulți clăcași nu căpătară pămînt; atîția cari nu fuseseră clăcași: Țigani, surtucari, funcționari, primiră lanuri pe care le și arendară, neputînd să le înstrăineze. „Clăcașii din Tulucești", scrie un cunoscător, „au lipsă peste 200 de fălci, cei din Frumușița asemenea. Nu e comună de clăcași în Țara Românească care să aibă întinderea de pămînt ce i se cuvine după tabelă"[2]. Niciodată nu s'a făcut o revisie, dar măsuri accidentale, provocate din motive interesate, scot la lumină abusuri monstruoase, largi întinderi de pămînt care s'ar fi cuvenit țeranilor și care stau în ghiarele îndărătnice ale *celorlalte* lipitori ale satului.

„Precum un copil de părinți buni nu se scoate din casa părintească cu mînile goale, ci dobîndește mijloace spre a putea îngriji pentru existența și înnaintarea sa; zic încă: precum o pasere ce se scoate din colivie cu scop de a se liberă, nu poate pierde aripile sale, care urmează a-i servi la libertatea dobîndită, tot așa urmează ca și săteanul să se libereze de tot ce a fost al lui și *cu tot ce serve de a se putea bucura de libertatea lui*"[3].

Dar n'a fost așa. Nici Kogălniceanu n'a rămas mult timp

[1] P. 1062

[2] *Cuvîntul* din Galați, III, no. 68.

[3] Opran, broșura contra lui Arsachi, p. 33.

ministru, nicî întreg regimul de atuncî n'a durat, ci a făcut loc îndată luptelor de partide, purtate în cuprinsul claseî privilegiate și, în definitiv, tot pentru folosul eî. Casa de credit prevăzută de Kogălniceanu nu s'a întemeiat așa încît să fie la îndămînă sătenilor. Niciŏ învoială cu prețul excesiv n'a fost declarată nulă. Comitetele permanente n'aŭ făcut liste de prețurî, și niciun Guvern nu le-a publicat. Libertatea învoelilor a funcționat nu ca în Franța, mama libertăților, ci ca în Honolulu saŭ Siberia, batjocura lor.

Claca s'a întors la Muntenî ca dijmă la tarlà. Țeranul, rebel odată, nu i s'a maî împotrivit. Anî de crisă-l apucaseră de la început, și el a fost bun bucuros cînd la 1866 i s'a îngăduit a face pentru a doua oară abdicarea libertățiî sale *umane* — căcî acum pămîntul n'avea *voie* să-l vîndă, precum n'avea *putință* să-l lucreze —, a se „rumîni" și „șerbi" a doua oară, speculînd pe anî înnainte munca sa. Arendășia munteană a fost în curînd întrecută cu mult de cea evreiască, din Moldova, unde luxul și absenteismul măturaseră pe proprietarul cel mare, folositor și iubit pe vremurî. Trusturile cu prețurî generale, prețurî de crimă, oprite la 1840, dominaŭ, triumfătoare și insultătoare, la 1907. Se aștepta cetățeanul rural liber, și, în locul luî, din crisalida legiî de la 1864 a ieșit fantoma oribilă a vechiuluî *rumîn* saŭ *vecin,* a șerbuluî, robuluî din vremile turceștî. Cu o singură deosebire: că acesta muria de foame.

Resultatul a fost răscoala din 1907, venită după un șir de alte răscoale. Se știe însă că, atuncî cînd țeranul face o răscoală, Guvernele-î daŭ încă o lege de tocmelî agricole. Cea din anul acesta e maî bună fiindcă revolta a fost maî grozavă. Țeranul nu poate face nimic maî mult pentru a smulge reforma cea mare ale căreî rădăcinî ar fi în *vechiul drept adevărat,* anterior Regulamentuluî Organic și a căreî floare minunată s'ar desfășura slobod în viitor.

APENDICE I.

Tipurĭ de documente privitoare la condițiile agrare.

— Din colecția Academieĭ Romîne. —

I.

Act moldovenesc de danie către o biserică.

16 Septembre 6916 [1408]. Alexandru-cel-Bun.

„Precumŭ amŭ făcutŭ cu a nostru bunŭ cugetŭ, cu a noastră deplină voe, amŭ făcutŭ pentru pomenire, pentru sufletile celorŭ maĭ nainte răpăosațiĭ Domnĭ și strămoșĭ aĭ noștri, și pentru s[ă]n[ă]tate Domnii Noastre, și amŭ datŭ bisericiĭ Sfintiĭ Vinerĭ ce-ĭ la tărgulŭ Romanuluĭ, unde dzace ča odihnită cu sfințiĭ maică noastră ğupăniasa Anastasie, și amŭ datŭ aciĭ bisericĭ doĭ sate în pămăntulŭ nostru a Moldoviĭ: unulŭ este Leucușeștiĭ luĭ Bratiianŭ, cu moara ce-ĭ la izvorŭ, iarŭ altulŭ este piste Moldova, unde aŭ fostŭ Bratulŭ, și amŭ datŭ acieșŭ bisericĭ cu vadulŭ dinŭ Moldova ce-ĭ pi dinŭ ğosu de Tărgulŭ Romanuluĭ — dinŭ lature aceluĭ Ținutŭ,— toate acele amŭ datŭ aciĭ bisericĭ a Sfintiĭ Vinerĭ cu uricŭ[1], cu totŭ vinitulŭ, în veciĭ vecilorŭ." Mărturiĭ; blestem. — Traducere de pe la 1770; doc. 33/LXIII.

Tot așa, la 15 Mart 6918 [1410], pentru „Domoncușŭ Stol[ni]cŭ și fratele săŭ Blajŭ și Iacobusŭ, fiiulŭ luĭ Ghelebi Miclouș, ce aŭ slujitŭ eĭ maĭ înnainte sfăntŭ odihnițilorŭ Domnilorŭ ce aŭ fostŭ maĭ înnainte de noĭ, cu dreaptă și credinčoasă slujbă", șese sate: li se daŭ „pe Cașinŭ și pe Ohtuzŭ [= Oituzŭ], anume Stanișoreștiĭ și Laslovovțiĭ și Grozăștiĭ și Stoeneștiĭ, de la Vlicicŭ", cu uric, asupra lor

[1] „Pe vecĭ"; după ungurescul *örök*, în formă rutenisată. V. nota de pe p. următoare.

și urmașilor „și fraților loru celoru mai di aproape și fiiloru loru“, etc. (221/LXIII; traducere nouă).

II.

Act moldovenesc de danie către un boier.

Suceava, 2 August 6922 [1414]. Alexandru-cel-Bun.

„Facemŭ știre cu ačastă a noastră carte tuturorŭ cine va videa-o saŭ, cetindu-să, va auzi-o, că ačastă dreptă sluga noastră, giupînulŭ Șandrulŭ, aŭ slujitŭ maĭ înnainte la răposații niamurile noastre cu dreptate și credinčoasa sa slujbă. Pentru aceia, văzîndŭ noĭ cu dreptate și credinčoasa slujbă, l-amŭ miluitŭ pre dînsulŭ cu osăbita a noastră milă, și i-amŭ datŭ luĭ în pămîntulŭ nostru alŭ Moldoviĭ unŭ satŭ, anume Munteniĭ-Scutașĭ, unde iaste cniazŭ Litu și Șărbanŭ, ca să-ĭ fie luĭ uricŭ și soții sale Marthiĭ și fečoriloru loru, Cozmiĭ, cu totŭ venitulŭ în vecĭ, nepoțiloru loru și strănepoțiloru loru și preastrănepoțiloru loru și la totŭ niamulŭ loru. Ĭarŭ hotarulŭ acestuĭ satŭ să fie cu toate hotarăle vechĭ pe unde aŭ fostŭ de vecŭ. Și pre ačasta este credința [sa și a boierilor săĭ]. Iarŭ, după viața noastră, cine va fi Domnŭ în pămîntulŭ Moldoviĭ, orĭ din fiiĭ noștriĭ, orĭ dinŭ niamulŭ nostru, orĭ pe cine va alege D[u]mnezeŭ, să nu-ĭ strice luĭ ačastă danie a noastră, fără de vina luĭ; maĭ vărtosŭ să o întărească, fiindcă i-amŭ dat-o luĭ pentru slujba luĭ cea cu credință[1].“

Traducere din 1793; doc. 1/LXIV.

III.

Act muntean de danie către o mănăstire.

7 Octombre 6937 [1428]. Dan-Vodă. [Preludiu retoric.]

„Amŭ tocmitŭ hrisovulŭ Domnii Meale ca să fie Casiĭ Sfinteĭ Născătoariĭ de Dumnezăŭ Sneagovuluĭ: cu bună dragoste pricepăndŭ așa, și cu dorire, amŭ dăruitŭ, și cu bălțile, și cu toate locurile, și satile Fringhișeștiĭ ... *(loc alb)* și Turbațiĭ, și

[1] Cf. studiul despre moșiile donative moldovenești pe care G. Popovicĭ l-a tipărit în „Prinos Sturdza“.

amŭ datŭ Domniia Mea şi Vrăeştiĭ... *(loc alb).* Dreptŭ aceaia să-ĭ fie moşie şi strămoşie, pănă în viaţa Domnii Meale şi pănă în viaţa născuţilorŭ d'intăiŭ fečoriĭ Domnii Meale, Danciulŭ şi Basarabŭ, începăndŭ de oeritŭ, de goşteritŭ, de vinăričŭ, de găleată, de dijmăritŭ de stupĭ şi de grăŭ, de slujbe micĭ şi marĭ, de olăcăriĭ, şi de nimenilea nicĭo băntuială să nu să cuteaze: a să clăti nicĭ de unŭ lucru boerescu orĭ domnescu după trimiterea de slujbă a Domnii Meale, — că acela va avea mare urgie şi răotate de către Domniia Mea.

Îndreptărĭ către urmaşĭ şi blestem. — Traducere nouă, c. 1680; doc. 285/xx.

IV.

Alt act asemenea (maĭ complet).

Gherghiţa, 23 Mart 6908 [=6990, 1482], indicţia 15[1]. Basarab fiul luĭ Basarab [Voevod. Preludiu retoric.]

„Dreptŭ ačasta amŭ dăruitŭ Domniia Mea acestŭ întru totŭ cinstitŭ şi cuviosŭ, carile iaste pespre toată cinstea şi darurile, hrisovŭ alŭ Domnii Meale sfinteĭ mănăstirĭ de la Snagovŭ, unde iaste hramulŭ Văvedenie Pre[ci]stăiia B[ogorodi]ţi şi cinstituluĭ îndreptătoriŭ al călugărilorŭ şi învăţătorŭ alŭ turmeĭ luĭ H[risto]s ceĭ cuvăntătoare, bătrănuluĭ iermonahŭ chirŭ Eftemie, şi tuturorŭ întru H[risto]s fraţilorŭ căţĭ să vorŭ afla întru sfănta mănăstire, că amŭ adaosŭ Domniia Mea la sfănta mănăstire jumătate de hotarŭ, şi cu apele de la Neajlovŭ, şi vămile luntrilorŭ de la vadurĭ, pentru acoperirea sfinteĭ mănăstirĭ şi a chiliilorŭ carile săntŭ în sfănta mănăstire. Şi iarŭ amŭ tocmitŭ ca, de la toate satile căte are sfănta mănăstire, să să iă birŭ de la *rumăniĭ* mănăstiriĭ, şi acela să să aducă în sfănta mănăstire pănă căndŭ va sta sfănta mănăstire, ca să fie pentru lucrarea viilorŭ mănăstiriĭ. Şi, iară, ca să fie sfinteĭ mănăstirĭ a treia parte din vămile Ilhovuluĭ, pănă căndŭ va fi mănăstirea, ca să fie pentru înfrumosiţarea besearicii. Şi iarŭ amŭ adaosŭ Domniia Mea sfinteĭ mănăs-

[1] V. Lăpedatu, *Vlad-Vodă Călugărul,* p. 21, nota 1.

tirĭ ca totdeauna să se aducă sfinteĭ mănăstirĭ dela *rumănĭ* venitŭ, dela sate ce vorŭ fi ale mănăstiriĭ, 8 cară de grăŭ şi 8 de orzŭ. Şi iară ca să fie sfinteĭ mănăstirĭ 4 vadurĭ otŭ Didrihŭ, precumŭ aŭ fostŭ şi în zilile Vladuluĭ Voevodŭ, şi satile ca să păzească aceale vadurĭ şi să dreagă morile, ca să nu să strice. Şi iarŭ ca să fie sfinteĭ mănăstirĭ la vama acălugăriţilorŭ a patra parte, iarŭ din ceaialaltă parte a patra parte jumătate. I vama Lopatna (oemulŭ). Şi, iarŭ, căte sate săntŭ ale sfinteĭ mănăstirĭ, Fringhişeştiĭ şi Izvoraniĭ şi jumătate dinŭ Tăncăbeştĭ şi Ghiermăneştiĭ şi Popeştiĭ şi Dobroşeştiĭ, Turbaţiĭ şi jumătate dinŭ Şoldeştĭ şi jumătate dinŭ Sărăcineştĭ şi Nimireştiĭ, şi jumătate dinŭ Spanţu şi Bărseştiĭ, şi jumătate dinŭ Străoştĭ şi jumătate dinŭ Cărciumarĭ, şi Grădiştea, şi jumătate dinŭ Velia şi Cămpulŭ alŭ Gărbuvuluĭ, (şi Floreaiulŭ) şi Cămpulŭ Manniĭ; şi, orĭce s'arŭ lucra printr'aceale sate şi locurĭ, orĭ gloabe, orĭ şugubinĭ, saŭ fieştece, la acealea nimea să nu aibă treabă, nicĭ Vornicululŭ celŭ Mare, nicĭ celŭ Micŭ, nicĭ judeţulŭ, nicĭ altŭ ispravnicŭ cineva, saŭ slugă de ale Domnieĭ Meale; ci, orĭce se va lucra, pagube sau şugubine, să să ducă în mănăstire. Şi să nu meargă călugăriĭ singurĭ, să se prade, ci să trimiţă egumenulŭ pre unulŭ dinŭ fraţĭ la Vorniculŭ celŭ Mare, ca să trimiţă Vorniculŭ o slugă a Domnieĭ Meale, şi Vorniculŭ alŭ doilea,—aceia să globească şi să ducă în mănăstire; iarŭ egumenulŭ să dea Vornicilorŭ ce va fi cu dreptulŭ dentr'aceale şugubinĭ şi gloabe. Dreptŭ aceaia nicĭunŭ ispravnicŭ alŭ Domnieĭ Meale, nicĭ dijmarĭ, nicĭ oiarĭ, nicĭ altŭcineva să nu cuteaze a lua ceva dinŭ toate căte săntŭ ale mănăstiriĭ. Ci acealea toate ca să fie ale sfinteĭ mănăstirĭ întru ocină veačnică şi uricŭ, şi călugărilorŭ întru hrannă, pentru veačnică pomenire a Domnieĭ Meale. Dreptŭ aceaia, nimea să nu cuteaze a supăra pre acealea sate cu orĭce s'aŭ scrisŭ maĭ susŭ; că, de arŭ cuteza a le face cineva băntuială, măcarŭ cătŭ este unŭ părŭ din capŭ, acelŭ omŭ va avea mare scărbă, ca unŭ necredinčosŭ şi neascultătorŭ şi înprotivitorŭ poronciĭ meale. [Îndemn către urmaşĭ a păstra dania, şi blestem.] Şi mărturiĭ amŭ

pusŭ Domniia Mea aceştiĭ poruncĭ aĭ Domniĭ Meale pre Mitropolitulŭ chirŭ Macarie; iproč."

Traducere din c. 1680. — 284/xx.

Întărirea, din 7021, a luĭ Neagoe-Vodă, supt egumenul Ştefan, e numaĭ o înşirare de moşiĭ.

V.

Al treilea şi al patrulea act asemenea.

Tîrgovişte, 6 Iulie 7038 [1530]. Vlad-Vodă fiul luĭ Vlad.

Întăreşte „moşiĭ mănăstiriĭ ce să chiamă Tănganulŭ ..., ca să le fie de 'ntărire şi fraţilorŭ celorŭ ce lăcuescu întru sate de hrană, iarŭ moşilorŭ şi părinţilorŭ Domnii Meale şi Domnii Meale [în] veacĭ pomenire, pană căndŭ va fi sfănta mănăstire, şi să să scrie [la sfănta proscomidie], şi în sfăntulŭ pomealnicŭ, ca să să pomenească cu sfinţii ctitorĭ întru toate besearicile rumăneştĭ; iarŭ, [după] pristăvirea Domnii Meale, să aibŭ într'unŭ anŭ o zi, seara, paraclisŭ cu colivă şi cu paraclisirŭ, adecă cu colacŭ, şi, noaptea, bdenie şi, dimineaţa, cu colivă şi cu colacŭ fraţilorŭ pretutindinilea". — Traducere într'o condică, c. 1680. — 281/xx.

Bucureştĭ, 24 Iulie 7034 [1536]. Radu-Vodă fiul luĭ Radu.

Dă Snagovuluĭ şi el: „vinăriciul, părpăru ce să va aleage, vinăriciu domnesc, ce iaste de să cade Domnii Meale, l-amŭ datŭ dinŭ totŭ dealulŭ care iaste maĭ susŭ scrisŭ [Valea Călugărilorŭ]".

VI.

Act muntean prin care Domnul cedează uneĭ mănăstirĭ venitul săŭ de la stînile munteluĭ.

Alexandru-Vodă.

Poruncă „egumenuluĭ Eustratie de la sfînta mănăstire din Sneagov" pentru ca Logofătul luĭ să poată lua „доходок ѡт по стъни: болѣрско ѡт над планини стѣ монастир"

[=veniturĭ de la stînile sfinteĭ mănăstirĭ]: Greabova, Floreaiŭ, Radila, Babeşŭ, Zănoga, ce-ĭ aparţineaŭ по стари закни [=după legea veche].

VII.

Act despre vînzarea unuĭ „vecin“ de pămînt.

Tìrgovişte, 13 Iulie 7080 [1572]. Alexandru-Vodă, fiul Mirciĭ.

„Dat-amŭ Domniia Mea acastă poruncă a Domnieĭ Meale luĭ Dragomirŭ şi luĭ Lazarŭ şi luĭ Ivaşco, fecorii Tătuleasiĭ dinŭ Cămpulŭ-Lungŭ, şi cu fecoriĭ lorŭ cățĭ Dumnezeŭ le va da, ca să le fie lorŭ unŭ rumănŭ [єдиник кєчиик], anume Stanŭ alŭ luĭ Mogoşŭ, dinŭ Ştefăneştiĭ de la podgorie, pentru că l-aŭ cumpăratŭ Dragomirŭ şi cu fraţiĭ luĭ, Lazarŭ şi Ivaşco, de la Stanciulŭ fecorulŭ Badeĭ alŭ Belceĭ din Coteştĭ, dreptŭ 4.000 aspri gata, şi aŭ văndutŭ Stanciulŭ, fecorulŭ Badiĭ Belciĭ, pre acastă maĭ susŭ zisă moşie, delniţa luĭ Stanŭ dinŭ Ştefăneştĭ, elŭ singurŭ, de a luĭ bună voe, cu ştirea tuturorŭ fraţilorŭ săĭ şi a tuturorŭ megilaşilorŭ; şi să fie luĭ Dragomirŭ cu fraţiĭ luĭ, Lazar şi Ivaşco, in pace viile lorŭ de vinăriciulŭ Domnieĭ Meale şi de vinăriciulŭ boerescŭ şi de părpărŭ, cumŭ nimenea să nu îndrăznească a să ispiti ca să-ĭ băntuiască, să le ià vinăricŭ domnescŭ saŭ boerescŭ saŭ părpărŭ. Dreptŭ aceaia amŭ datŭ şi Domniia Mea luĭ Dragomirŭ şi luĭ Lazarŭ şi luĭ Ivaşco..., ca să le fie lorŭ acastă... moşie, delniţa luĭ Stanŭ dinŭ Stefăneştĭ, moşie ohabnică şi stătătoare, lorŭ şi fecorilorŭ lorŭ, nepoţilorŭ şi strănepoţilorŭ lorŭ.“ — Traducere de „Lupp dasc[ălŭ] slovenescŭ la şcoala domnească în Bucureştĭ“, 1754. — 334/XXIX.

La 7088 [1580], Mihnea-Vodă dă uneĭ bisericĭ din Buzăŭ şi кєчиїи Маиєк, cedaţĭ de un boier. — 93/XL.

VIII.

Alt act privitor la „vecinĭ“ ca întindere de pămînt.

10 April 7090 [1582]. Mihnea-Vodă.

„Dat-amŭ Domnia Mea cu învăţătura Domnii Meale popeĭ Athanasie denŭ Târgovişte şi cu fecoriĭ luĭ, căţĭ Dumnezeŭ iĭ va da, ca să fie luĭ ocină în Stoineştĭ 3 rumânĭ [r. кєчинин] şi cu toate dealniţele şi curăturile lorŭ, căte vorŭ avea, partea luĭ Leudatŭ şi a jupăneasiĭ luĭ, Voicăĭ, toată, oarecătŭ se va aleage, denŭ câmpu, denŭ uscatŭ şi denŭ apă, şi de peste totŭ hotarulŭ. Pentru că aŭ cumpăratŭ popa Athanasie de la Lăudatŭ şi de la jupăneasa luĭ, Voica, parte lorŭ de la Stoineştĭ toată, dreptŭ 3.500 aspri gata de argintŭ, şi aŭ văndutŭ Lăudatŭ şi jupăneasa luĭ de a lorŭ bună voe, cu ştirea tuturorŭ înprejureanilorŭ şi a megiiaşilorŭ, denŭ susŭ şi denŭ josŭ, şi denaintea Domnii Meale, şi denainte tuturorŭ boiarilorŭ Domnii Meale.“ — Întărire. — 57/XL. — Traducere de pe la 1750.

IX.

Act de vinzare a unuĭ vecin muntean.

„Adecă eŭ, Vasilie, fecorul Crăsteĭ, fratele lu Agapie, scrisamŭ acesta al mieŭ zapisŭ, să fie de mare credinţă la măna Raduluĭ Logofătulŭ Dudesculŭ, ca să se ştie, căndu aŭ fostŭ acumŭ, în zilele Domnu nostru Io Mateiŭ Basarabŭ Voevodŭ, iarŭ eŭ, Vasilie, m'amŭ văndutŭ Raduluĭ Log. rumănŭ, cu unŭ fecorŭ alŭ mieŭ, Stanciulŭ, fără ocnă, şi cu fecori ce-mĭ va maĭ da D[u]mnezeŭ de acumŭ înnainte, dereptŭ 2 iape, preţu za ug. 13 şi dereptŭ 1 calŭ, preţu za ug. 4. Şi m'amŭ văndutŭ eŭ, Vasilie, rumănŭ de bună voe, fără nicĭo silă, ca să-ĭ fiŭ de moşie, luĭ şi coconilorŭ, în veacĭ. Şi la tocmeala noastră fost-aŭ mulţĭ boiarĭ, cariĭ ş'aŭ pusŭ maĭ josŭ peceţile. Şi, pentru credinţa, n'amŭ avutŭ inelŭ ce mi-amŭ pusŭ în locu de pecate deagetulŭ. Acasta măr-

turisescu ca să se știe. Pisŭ Lepădatŭ Log[ofătulŭ] u Bucureștĭ, m[esi]ța Oh[tomvrie] 5 dni, vlt. 7154 [1645].

† *Eŭ, Vasilie.* — 78/XLIII.

Se vede decĭ că pe acest timp cîte un sătean își vindea *stabilitatea* pe moșie fără a fi supărat de datorie, și fără să aibă o nevoie vajnică, ci numaĭ în schimbul unuĭ avantagiŭ de cumpărătură, ca aceștĭ *treĭ caĭ.*

X.

Act privitor la o mărturie de rumînĭ.

Să se știe noĭ, megiașiĭ, cumŭ amu mărturisitŭ noĭ cu sufletele noastre pentru Radulŭ Buzdugu și pentru Stanciulŭ Țăvărlinghi, cumŭ săntŭ rumănĭ denŭ partea ce aŭ cumpăratŭ Postealniculŭ Fota de la Drămușŭ; așa mărturisimŭ aceștĭ megiiașĭ, anume: Dragomirŭ prăcălabulŭ de Dărmăneștĭ i Vladŭ i Costandinŭ de Dlăbăneștĭ, și de în Arceștĭ Dragomirŭ părcălabulŭ i Coica Dragomirŭ i Dumitru, i Socolŭ denŭ Cocorăștĭ, așa mărturisimŭ noĭ, cumŭ săntemŭ maĭ susŭ scrișĭ, cu sufletele noastre, naintea județuluĭ ș'a a mulțĭ prăgarĭ denŭ oarașŭ denŭ Trăgșorŭ, cumŭ săntu rumănĭ de în plasa ce aŭ cumpăratŭ Fota Postealniculŭ de la Drămușŭ; așa știmŭ noĭ.

Degete și urmă de pecete cu cruce și litere neînțelese.— C. 1620. — 52/XI.

XI.

Act muntean privitor la megiașĭ și rumînĭ.

† Să să știe acesta revașu cumŭ se-aŭ prăritŭ Mușatŭ cu Mihnea naintea lu Alisadro Voivodŭ[1] de hvațe, dumneluĭ l-aŭ datŭ megiiașŭ, anume: Vlăduiŭ, Brăcă, Bade, de Prăcăreamĭ Tatulŭ; s'aŭ tocmitŭ de 'ŭ datŭ șezutulŭ de la vale și locŭ de la calea lu Semanŭ de pă lăgă hotarŭ și de prisazi *(sic)* partea lu romăniĭ ce i să vini, iară altă pa[r]te să știe alațĭ hvițŭ *(sic),* Mușatŭ, Crăcunŭ, Radu. — C. 1600. — 48/XI.

[1] Alexandru Mircea?

XII.

Act pentru întrebarea megiaşilor la vînzare.

„Să se ştie megieşi i tocmelnicei Vladulue i Stanŭ otŭ Găteştĭ, поим [=anume]: otŭ Răduleştĭ Badulŭ, i otŭ Găteştĭ Miculŭ, i otŭ Sineştĭ Stanŭ Cegheşŭ, i Stanŭ otŭ Găteştĭ, ce-sŭ luaţĭ denaintea jupanŭ Ivaşco Velŭ Dvornicŭ, de să caute şi să adevereze pentru neşte oč[i]nă a lu Vladu, ci o cumpăratŭ Romanŭ, întrebat-aŭ pre Stanŭ, aŭ nu l-aŭ întrebatŭ, căndu aŭ făcutŭ cartea prea ace oč[i]nă. Decĭ, cumŭ vorŭ afla cu ale loru suflete. Şi is[pravnicŭ] Gane Portarŭ. Pisŭ m[e]s[i]ţa F[ev]r[uarie] 7 dni.

Şi zua de Dumineca Mare [şters: „şi zua de astăzĭ inŭ 13 dni“ Pis m[e]s[i]ţa“]. — Copie modernă după un act presintat de profesorul Caian. — 62/LXXXIX.

XIII.

Act pentru fuga ţeranilor de bir.

28 Maiu 71 —. Mihai-Vodă.

Pentru Mihalcea biv Vel Ban: dania satuluĭ Orleştĭ, părţile luĭ Căptar şi ale altora. Заниж тог више речно село wнн сѫт бѣжал прѣжде врѣме, вь дни Алеѯандрѫ Воевод, въсих, приз Дѫнак, вь тѫрское землн радї бирѫл еж ест за харач чстнтомѫ црю [= căcĭ maĭ sus scrisul sat a fost bejănit maĭ innainte vreme, în zilele luĭ Alexandru Voevod, toţĭ peste Dunăre, în Ţara Turcească, drept birul care este pentru haraciul cinstituluĭ Împărat]. El „îl plăteşte la Alexandru Voevod acel sat, toţĭ oameniĭ, de bir şi de toate dăjdiile“. Se arată cîţĭ aspri datoriă fiecare. Maĭ dă şi за поклон и за корама [= pentru poclon şi curamă: cislă]. — 12/L.

XIV.

Act pentru un vecin în Moldova.

Eto azŭ Ionŭ Prăjesculŭ Velŭ Dvornicŭ vişniaĭ zemli [=de Ţara-de-sus] scriemŭ la fecorulŭ nostru, la Druţanŭ Vorniculŭ dinŭ Şerbăuţĭ. Alta-ţĭ facŭ ştire pentru răndulŭ

luĭ Pănteleĭ Bărbovschie, că ni să jăluiaşte că i-aĭ luatŭ unŭ vecinŭ a luĭ, şi cu dajde înŭ urmă, şi-lŭ opreştĭ acolo; decĭ nu ţ'amŭ dzisŭ să tragĭ oamenĭ cu cislă şi veciniĭ altora, că eŭ acela lucru nu a-lŭ sufărŭ, ce ţ'amŭ dzisŭ, cariĭ orŭ fi vecinĭ fugiţĭ aĭ noştri de curăndu, pre aceia să-ĭ tragĭ; iarŭ să nu facĭ valŭ oamenilorŭ. Decĭ să-ĭ daĭ vecinulŭ, să nu-lŭ opreştĭ, să nu maĭ vie să să maĭ jăluiască. Тєѧ пишєм [=aceasta scriem].

Azŭ Ionŭ Prăjesculŭ Vor. iscalŭ. — 192/VIII.

XV.

Act de vînzare de moşie în Moldova.

† Nădăbaico bivşiĭ Dvornicŭ пишѧ starost[e] putnoi i ajud[scoĭ]. Adecă aŭ venitŭ înnaintia noastră Petrea Bodea, de nime nevoitŭ, nice asupritŭ; decĭ aŭ văndutŭ dintr'a sa direaptĭ moşie ce aŭ avutŭ înŭ satŭ la Bodea 12 pămănturĭ dintr'a sa parte, însă înŭ cămpu, iară în silişte satuluĭ iarăşŭ ğumătate, din partea Petreĭ Budeĭ, ce să va aleage, direptu 50 talerĭ marĭ. Decĭ s'aŭ sculatŭ D[u]mitraşco fečorul luĭ Ştefanŭ Logofătulŭ č-aŭ fostŭ[1], dec aŭ plătitŭ totŭ deplinŭ, totŭ, precumŭ(?) şi maĭ susŭ scrisŭ iaste..., şi 50 talerĭ marĭ, întru mănule Petreĭ Bodeĭ, ca să hie luĭ cu totŭ venitulŭ neurnitŭ, iarăşĭ cumŭ maĭ susŭ iaste scrisŭ: 12 pămănturĭ în ţarină; iară maĭ multu să nu aibă a maĭ adaoge saŭ a săpa, în laturĭ, sa[ŭ] la pădure. Şi iarăşĭ aŭ fostŭ ačasta tocmală înnaintea noastră. Şi ğumătate denŭ partea Petreĭ in silişte. Şi oamenĭ bunĭ şi bătrănĭ ce aŭ fostŭ: Vlaiculŭ de la Crăst[ieneştĭ], i Dančulŭ, Ionŭ Dudulŭ dorobăŭ Ionŭ Fusulu, Simionŭ otŭ Vişŭ-Crăst[ieneştĭ], i Simionŭ taj, Toaderŭ tijŭ; да сѣ знаєт за сиа [=ca să se ştie despre aceasta]." — 101/XCVIII.

[1] E tatăl luĭ Gheorghe Ştefan-Vodă.

XVI.

Act muntean de scutire a unor săteni privilegiaţi.

† M[i]l[o]stieĭ b[o]jieiŭ Io Mateĭ Bas[a]rab Voevod i g[o]s-[po]d[i]nŭ davatŭ g[o]sp[o]d[st]v[a]mi sii poveleanie g[o]s-[po]d[stva]mi [= am dat Domnia Mea această poruncă a Domnieĭ Mele] satuluĭ Spanţovŭ, ca să fie în pace şi slobozĭ de lucru domnescu, de podvoade, de mertice, de caĭ de olacŭ, de către nime valŭ seaŭ băntuială să n'aibă, — pentru aceasta, că i-amŭ ertatŭ Domnia Mea, pentru voia priiatinuluĭ Domni Meale jupănuluĭ Hozunŭ-Mustafă; numaĭ să aibă a lucrurea *(sic)* la zăgasŭ, căndu va fi de lucru; iarŭ de alalte de toate să fie în pace, cumŭ scrie maĭ susŭ. Că, cine să va ispiti a-ĭ învălui, mare certare va avea de către Domnia Mea, etc.

Pis M[a]rt[ie] 13 dni, 7141 [1633].

Pecete mică cu chinovar, ovală.

Iscălitură; monogramă.

Pe V°: *Huzumŭ-Mustafă.*

XVII.

Act de vînzare a uneĭ moşiĭ pentru plata biruluĭ.

† Adecă noĭ, megiiaşi de la Văcăreştĭ, anume uncheaşul Ispasŭ şi Dragomirŭ şi Stanŭ celŭ bătrănŭ i Voinia i Costea i toţĭ megiiaşi de satŭ,— cum să se ştie că aŭ văndutŭ moşiia Staiĭ pentru berulŭ luĭ, cumŭ că aŭ fostu fugitŭ şi aŭ căzutŭ berulŭ luĭ în spinarea nostră; şi dup' aceaia aŭ venitŭ fečorulŭ Staiĭ, Stančulŭ, şi se-aŭ tocmitŭ de a luĭ bonă voe, şi cu fraţi luĭ. cu Miculŭ otŭ Bărzeştĭ, şi ş'aŭ văndutŭ partea luĭ, stănjiniĭ— denŭ partea ce aŭ cumpăratŭ stănjinĭ 10, şi, de în partea Simiĭ, stănjinĭ 7 polŭ. Şi iarŭ a cumpăratŭ Miculŭ, cu fraţiĭ luĭ şi cu nepoţiĭ luĭ, partea uncheaşuluĭ Stanŭ, de fundulŭ moriĭ, pre 60 de stănjinĭ ce i se va aleage,—numaĭ de fundulŭ moriĭ, dereptu 300 de banĭ. Şi mărŭturiĭ săntu: Ispasŭ şi Stančulŭ şi mu[l]ţĭ omenĭ bunĭ şi bătrănĭ. Şi, pentru credinţa, pusu-ne-amu şi peceţile. Şi

amŭ scrisŭ eŭ, Stančulŭ diiaconulŭ otŭ Popeşti Raduluĭ Logofătuluĭ. Pisŭ measiţ[a] Maiŭ, dnă 28.

Treĭ degete ca iscălitură. — 53/xi.

XVIII.

Act privitor la luare de dijmă în Moldova.

„Ocolaşĭ di la ocolu Săretuluĭ. Acestŭ Toaderŭ săn Ionŭ Bută aŭ arătatŭ cumŭ că, avăndŭ tată-săŭ, pe moşia Corneştiĭ un ogorŭ cu păpuşoĭ şi preutul Tănase otŭ Bereştĭ aŭ mersu la culesulŭ păpuşoilorŭ, cerăndŭ dijmă, aŭ mersŭ peste ogorŭ, şi aŭ luatŭ unŭ sucmanŭ, o căldare, zicăndŭ că este ogorulŭ aratŭ pe parte luĭ, care moşie nicĭ pără acumŭ nu este hotărâtă. Pentru care iată că-ţĭ scriŭ de va fi cumŭ arată, să-ĭ înplineştĭ sucmanu i căldare. Iarŭ, fiindŭ pricina înt'altŭ chipŭ, să-ĭ trimeţ aice faţă. Acasta. Maĭ 18.“ — Doĭ ispravnicĭ.

Moldova; c. 1780.

XIX.

Act pentru aşezare de săteni noĭ.

Prea-cinstite şi de bunŭ neamŭ dum[neata] Velŭ Banŭ.

Cu prea-plecat[ulŭ] nostru răvaşŭ jăluimŭ miliĭ şi bunătăţiĭ dum[itale] noĭ, toţĭ săteniĭ ce ne-am aşăzatŭ pe moşiia dum[itale], Boldurŭ, otŭ sudŭ Slam-Răm[nic], că ne-amŭ aşăzatŭ căţĭva oamenĭ de adunătură pă acastă moşie, uniĭ dinŭ raia şi alţi dinŭ Moldova; care de unde amŭ pututŭ, ne-amŭ strănsu aciĭ. Şi săntu acumŭ treĭ lunĭ de căndŭ ne-aŭ venitŭ birŭ de la isprav[nic], doo čverturĭ deodată, şi ne cere la unŭ čvertŭ 20 de galbenĭ, un galbenŭ de t[1] 7, şi la altŭ čvertŭ iarŭ 20 galbenŭ, însă galbenulŭ de t[1] 6; şi un čvertu l-amŭ datŭ, t[1] 80, şi de altŭ čvertŭ şade zapciu pe noĭ, de ne apucă cu mare strănsoare să dămŭ banĭ, — care, cu căţĭ banĭ ne cere, nu săntemŭ vrednicĭ a-ĭ da. Aflăndu-ne în mare sărăcie şi oamenĭ de adunătură, cu lacrămĭ ne rugămŭ dum[itale] ca să avemŭ dreptate dela dum[neata], ca să ne facĭ aşăzămăntu de aicĭ şi maĭ pe uşure, ca să

putemŭ și noĭ lăcui pe moșie dum[itale], și să știmŭ ce să dămŭ, să nu ne maĭ vie înŭcărcăturĭ. Maĭ facemŭ știre dum[itale] pentru iazulŭ ce iaste să tăemŭ, pentru iazulŭ heleșteuluĭ, și ne-amŭ dusŭ ca să-ĭ tăemŭ, și ceĭ cu moșiile nu ne îngăduește, ci ne-aŭ gonitŭ de[la] pădure cu 70 de săniĭ deșarte îndărătŭ, și, căti amŭ adusŭ, 70 care, și amŭ a maĭ aduce, și iarŭ nu ne lasă să tăemŭ. Ci ne rugămŭ [du]m[itale] și pentru aĉasta, să ne facĭ orănduială de unde să tăem ca să înplinimu poruncile d[u]m[itale], că și de lemne de focŭ săntemŭ ținuțĭ, și ne iă de carŭ căte 20 parale. Maĭ jăluimŭ dum[itale] că aĭ trimisŭ dum[neata] carte domnească pentru Boldești-Vechĭ, ca să nu dea birŭ optŭ lunĭ după strămutarea lorŭ, și nu s'aŭ ținutŭ în seamă, că amŭ datŭ birŭ și pă aceste optŭ lunĭ. Și noĭ ceĭ de adunătură, care ne-amŭ așăzatŭ pe moșie, aŭ venitŭ părc[ălabulŭ] Mitrea denŭ satu Sălciile, sudŭ Ial[o]m[ița], și cu omu domnescu, ca să ne ducă la urmă. Și nu ne-aŭ dusŭ la urmă, ci ne-aŭ făcutŭ mare cheltuîală, și ne-aŭ luoatŭ și vitele: de la Gligorie 4 vacĭ și o iapă, de la Ionŭ o vacă, și o căldare, și 2 sacĭ și o căldare, 2 sahane și o păreche hăț[urĭ] de caĭ, i 2 sape, și unŭ căpăstru dă pele, i 12 coțĭ de sacĭ necusuțĭ, 2 cercurĭ de herŭ, de care, și o șa, cu toate ale eĭ, și o jumătate chilă de orzu boerescŭ. Cu aceste, cu toate, ne-aŭ prădatŭ; ne rugăm dum[itale] să avemŭ dreptate la toate, ca să putem și noĭ a ne alăcui aicĭ. Și ce va fi mila d[u]m[itale].

Prea plecațĭ dum[itale], noĭ, toțĭ săteniĭ de la satulŭ dum[itale] Boldu sudŭ Slam Răm[nicŭ].

XX.

Act pentru așezare de sătenĭ noĭ.

Cinstitŭ dum[neata] Velŭ Ban.

Cu prea-plecat[ulŭ] mieŭ răvașŭ aducŭ aminte dum[itale] pentru satulŭ Codreștĭ, că s'aŭ strămutatŭ și s'aŭ dusŭ în Moldova, de iaste unŭ anŭ, și acumŭ poftescŭ să vie iarŭ aicĭ pe moșiia dum[itale]; eĭ să rogă dum[itale], căndŭ vorŭ veni, să nu aibă vre o supărare dela satŭ, și să le facĭ d[u]m-

[neata] orănduială, să ştie căte zile să clăcuiască pe anu, — că oamenĭ s'arŭ strănge mulţĭ, văzăndŭ mila d[u]m[itale].

Prea plecatŭ dum[itale]: *Ionŭ Păr[călabulŭ],* de la sat[ulŭ] dum[itale] Boldu sudŭ Slamŭ Răm[nicŭ].

XXI.

Act privitor la un posluşnic boieresc muntean.

Prea-cinstite dum[neata] jupăne.

Cu lacrămĭ fierbinţĭ jăluescŭ mili şi bunătăţi dumi[tale], că eŭ, avăndŭ unŭ frate carele fusese datu dă către dumn[ea]lorŭ ispravniciĭ la mizilhaneao a Buzăuluĭ, acumŭ dă astă primăvară, ne maĭ putăndŭ luptă greutatea menziluluĭ, maĭ vărtosŭ fiindŭ omŭ slabŭ, neputinciosŭ şi fără de alt ajutorŭ, dumn[ea]lorŭ boeri ispravnicĭ l-aŭ datu cu dajdiia la satu unde să află cu şăderea, şi, nemaĭ avăndŭ cu cine a să maĭ cislui spre uşurinţa, ajutorindu-să, îĭ este foarte greŭ ticălos[uluĭ], căcĭ este omŭ făr[ă] altŭ căpătatŭ; -aŭ maĭ pusŭ şi pe altu fratele, carele să află fugitu din vremea care l-aŭ scosŭ pă dănsulŭ (?) de la menzilŭhanea, şi ialŭ plăteşte şi pă acela, cu năpaste. Pentru care cu lacrămĭ mă rogŭ mili şi bunătăţi dum[itali], ca să te milostiveştĭ asupră-ĭ ca să-lŭ scoţĭ de la acea greutate, şi să fie şi elŭ împreună şi ca mine posluşnicŭ casiĭ dum[itali], între lumănărarĭ; şi, pentru silinţa dum[itali], unŭ calŭ. Mă maĭ rogŭ dum[itali], pentru că gi[ne]re-mieŭ Stančul, ce să află între pogonaşi dum[itali], fiindŭ iarăşĭ omŭ singurŭ şi fără de a maĭ avea altŭ ajutorŭ, nu maĭ poate a maĭ ţinea rănd[ulŭ] pogonărăşii; ci cu lacrămĭ mă rogŭ milostiviriĭ a să face lumănărarŭ, precumŭ şi eŭ, casiĭ dum[ital]i. Pentru care mă rogŭ milostivirii dum[itali] să nu rămăiŭ întru obidă la rugăč[u]nea, carele amŭ căzutu i la . . . şi bunŭ ajutorulŭ alŭ dum[itali].

Prea-plecatu dum[ital]i slugă, *Stanŭ Săgeată,* lumănărarŭ de la curtea dumi[tali].

XXII.

Act muntean de strămutare a unor rumînĭ.

Adecă noĭ care maĭ josŭ ne vomŭ iscăli, dat-amŭ încredințatŭ zapisulŭ nostru la cinstită măna dumnealuĭ Andreĭ Vrusi bivelŭ Pah[arnic] precumŭ să știe că, aducăndu-ne cu porunca Divanuluĭ pentru o moșie a dumnealuĭ ce o are la Urezŭ sudŭ Rom[anați], ce săntemŭ cu șederea în mijlocu moșăi, unde este totă hrana și pădure cu ghindă, ca să eșimŭ la săliște; decĭ noĭ, pentru ca să nu maĭ întrămŭ prin judecată, și cunoscăndu-ne dreptu a nu maĭ ședea cu casăle nostre unde amŭ șezutŭ pănă acumŭ, ne-amŭ legatŭ cu zapisulŭ acesta înnainte dumnealuĭ ca de acumŭ înnainte să eșimŭ la săliște și să ne păzămŭ vitele ca să nu mănănce ghinda, ci să o vănză dumnealuĭ unde va găsă. Darŭ, intămplăndu-să a nu ne țănea dupe legătura zapisuluĭ acesta, cătă stricăčune vomŭ face, atătŭ la ghindă, cumŭ și la altile, să aibă dumnealuĭ a ne trimite mumbașirŭ cu treapădŭ și a înplini orĭce stricăčuni vomŭ face, fiindŭ și suptŭ globă ca niște nesupușĭ... 89, Săpt[emvrie] 12.

Așijderea și de va vinde ghinda vre unuĭ neguțător și nu ne vomŭ păză vitele, și le va prinde cumpărătoriu ghinzăĭ, să aibă voie a ni le ucide, și să nu maĭ fie nicĭo judecată între noĭ.

Treĭ semne cu degetele. — 73/XCII.

XXIII.

Act moldovenesc de confiscare a uneĭ moșiĭ.

Neculaĭ Mogăldea Velŭ Cĭaș[ni]cŭ. Adecă aŭ vinitŭ înnaintea noastră Mierăuță fecorulŭ căldărariuluĭ de Iași, cu cinstită cartea Mării Sale luĭ Vodă, pentru cătva argintu ce i s'aŭ fostu furatŭ, și ș'aŭ aflatŭ o teacă de argintu la unŭ nepotŭ a Stărceĭ, ce-ĭ copilŭ în casă la Vorniculŭ Boulŭ. Decĭ copilulŭ ș'aŭ pusŭ sodășŭ pre Stărcea č-aŭ fostu părcălabŭ. Decĭ noĭ i-amŭ gudecatŭ

să afle Stărcea sodăşulŭ de la cine aŭ luatŭ teaca, saŭ să dea samă de cătŭ argintu aŭ peritŭ luĭ Mierăuţă fečorulŭ luĭ Vasilie Căldărariulŭ. După acìa, Stărcea, deac'aŭ vădzutŭ nevoia, elŭ ş'aŭ pusŭ sodăşiĭ, pre fečoriĭ luĭ Mierălă dinŭ Lipăeştĭ. Decĭ aŭ mărsu Stărcea şi cu păgubaşi şi cu omulŭ nostru la fečoriĭ luĭ Mierălă dinŭ Lipăeştĭ, ş'aŭ aflatŭ dintr'aceale unealte ce i s'aŭ furatŭ, şi o zgardă de faci (?) de bucăţĭ poleită. Decĭ fečoriĭ luĭ Mierălă, vădzindu că simtu vinovaţĭ, eĭ ş'aŭ pusŭ o parte de ocină, a patra parte de Lipăeştĭ, şi ş'aŭ pusŭ dzi până după Paştĭ într'o săptămână, să înble după aceale lucrurĭ č-aŭ furatŭ, să le afle, iarŭ căte nu vorŭ afla, să le plătească. Iarŭ, de nu vorŭ fi la dzi, să fie ocine pietoare. Şi s'aŭ înpăcatŭ denaintea noastră, şi i-aŭ făcutŭ şi zapisŭ pre ocină, ş'aŭ iscălitŭ boiarĭ şi mulţĭ fečorĭ de boerĭ. De iasta scriemŭ ca să să ştie. U Sučav, Fev[ruarie] 28.

Neculaĭ Mogălde, Vel Čiaşnicŭ. — 230/xııı.

XXIV.

Act moldovenesc de împărţire de moşie cu vecinĭ.

Adecă eŭ, Vasilie Stărcea, nepotulŭ luĭ Simionŭ Ţira şi cumnatu-mieŭ Nicolaĭ şi sorurile mele, Mierla şi Iliana, scremŭ şi mărturisimŭ cu cestŭ zapisŭ alŭ nostru cumŭ de bună voe nostră, de nimeanea voiţĭ, nicĭ siliţĭ, ne 'mŭ voitŭ şi ne 'mŭ tocmitŭ cu giupănesa Tofana, ce aŭ fostŭ după unchiu nostru, după Simionŭ, pentru vecini ce-aŭ avutŭ făcuţĭ şi denŭ cu[m]părăturĭ. Decĭ i-aŭ venitŭ giupăneseĭ Tofaniĭ toţĭ veciniĭ č-aŭ fostŭ pre cumpărătura denŭ Şărbăneştĭ, č-aŭ fostŭ mutaţĭ de unchiulŭ nostru înŭ Bereştĭ, — aceia să fie toţĭ a dumisale, cumŭ s'aŭ tocmitŭ; şi întăĭ cumŭ avemŭ şi altea zapise înpreună denŭ inpărţala ocinilorŭ cumŭ s'aŭ venitu. Aşijdirea şi denŭ vecini car iaŭ fostŭ făcuţĭ înpreună dumisale cu unchiu nostru în Ioznăşenĭ, ve[nit]u-s'aŭ în parte dumisale aceĭ omenĭ, anume: Ionŭ Holovcealŭ şi Ifti[mie], frate-săŭ, şi Onofreĭ şi Agapie şi Mironŭ; aşijdirea Ivanŭ şi Simionŭ Rusulŭ încă săntŭ a

dumisale, č-aŭ adusŭ denŭ Țara Leșască, și s'aŭ lipitŭ pe lăngă cașa dumisale după morte unchiu nostru. Decĭ aceștĭ omenĭ să fie a dumisale în vecĭ, cicĭ *(sic)* să maĭ avemŭ a pără, nicĭ a dobăndi, nicĭodată. Și în tocmala nostră aŭ fostŭ unchiu nostru Ionașco și Mirăuțŭ, și mulțĭ oamenĭ bunĭ. Și noĭ amŭ iscă[litŭ] într' acestŭ zapisŭ, adevăratŭ să să știe. — 68/II. [Iscăliturĭ.]

XXV.

Act moldovenesc de scutire a unor țeranĭ.

F. d. „Urechi Velŭ Vornicŭ di Țara-de-jos" arată cum „Mogîldea bivŭ Velŭ Vornicŭ, dregătoriulŭ Ținutuluĭ Covurluiŭ", a „scos dinŭ dabile" pe un om din Furdueștĭ, în schimb pentru „partea de ocină din satŭ Igeștiĭ" a acestuia. Marturĭ și „Toaderŭ Jora, namesnicŭ de Bărladŭ, și Neofitŭ, neguțitoriulŭ dinŭ Bărladŭ, și Avramŭ diiaculŭ și Grozavŭ Cĭornocușŭ diiaculŭ".

Original slavon și traducere de pe la 1800. — 10/XLVII.

APENDICE II.

Voevozĭ, Cnejĭ, Harambaşĭ şi Agĭ aĭ Romînilor saŭ „Uscocilor“ din Bosnia [1].

I

Menţiune de Voevod.

1563, la „graniţa vindică“ „Vlach Marckho Voivoda“. (520.)

II.

Veit von Hallegg către Archiduce; Kreutz, 16 Septembre 1589.

. . . So khan Eur Fur. Dchl. ich underthenigist unvermeldter nit lassen, das sich ain wallachischer Khness mit etlichen newen Wallachen nahent gegen den windischen Gränizen, zbischen Syratsch unnd Carsstowacz, angesezt, unnd, dieweil des unnuzen Gesindts sonnst gar zuvil ist, wäre ich mit göttlicher Verleichung dieselben Heusser, so es anderst das pöess Wetter zulässt, zu verhören . . . .

(57, *Kriegswesen,* 1587-9; 1589, fol. 89.)

[1] V. *Mon. Comitialia Hung.*, V, p. 494: „Valachos vel Uczkokos“. Cf. H. J. Bidermann, *Die Serben (sic)-Ansiedlungen in Steiermark und im Warasdiner Grenz-Generalate,* în „Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark“, XXXI (Graz, 1883).

III.

Hallegk către Archiduce; Warasdin, 23 Septembre 1590.

Înfrîngere a „die Wallachen so von den zwo starckhen Tschettaj geschlagen worden“.

IV.

Ştefan Grässwein către Archiduce; Pettau, 5 Septembre 1592.

.... Das auch Tomäsch Weyvoda zu Dernya umb ein schnödt Ross soll funff wallachische Khinder in die Türkhey geben, etc.
(526.)

V.

Grässwein către Archiduce; Koprinitz, 8 Novembre 1592.

Atac de cară din partea uneĭ „starckhe Tschedta“ de „Wallachen“.

VI.

Matthias Püchler, căpitan de Sankt-Georg, către Grässwein; 19 Iunie 1593.

Năvălise o „Tschetta Wallachen“ în „Commeriza“.
(526.).

VII.

Herberstein către deputaţiĭ Stirieĭ; Graz, 28 Februar 1604.

.... Als noch vor funff Jaren, wie Euer G. und H. etlichermassen wolbewust, und sonst fasst mannigkhlich unverporgen, ein starkhe Anzall Wallachenn, auf die mit inen gepflegte Tractation, sambt Weib unnd Khinndt, auss des Feindts Dition mit sonnderer grossen Muehe und Gefärligkhait herauss in die Christenhait, an dise mir damals

anvertrautte wandische Granizen gebracht, und inen die Bewonungen ann den underschiedlichen Gränizflekhen eingegeben wordenn, haben sich undter solchen herausskhumbnen Wallachen vill furneme Harumbassa oder Weegfurer, sonderlich der Dragul Aga unnd andre dergleichen mehr, befunden, welche, umb irer gegen der Christenhait tragenden wolmainenden Affection Willen, nicht allain Hauss und Hof und was sy in anligenden Guettern drinen gehabt und ruebig genüessen khunen, guettwillig in die Schanz geschlagen und hinder sich gelassen, sondern dass sy auch sonnsten von Farnuss unnd andern iren angehorigen Sachen dass Wenigiste und, zu rechen, gar nichts mit sich herauss bringen mügen. [Li-a dat haine pe datorie. Acuma croitorul cere plata. Valahiĭ] schier bisshero mit iren aufrichtigen treugelaissten Khrigsdiensten umb die werde Christenhait und dass geliebte Vatterlandt ruemblich und wol verdient gemacht."

(Ser. 1a.)

VIII.

Felix von Schrotenbach către Archiducele Ferdinand; Coprinitz, 20 Iulie 1607.

. . . Es sollen die furnembsten wallachischen Knesen, so sich zwischen der Traa und Sau befinden, zu dem Betschier-Aga auf Osseckh. . .

[În 1628, „unsere Wallachen" surprind nişte Turcĭ (raport din Varasdin, 15 Maiŭ.]

(533-4.)

IX.

Sigismund de Trautmansdorf către deputațiĭ Stirieĭ; Töplitz, 15 Maiŭ 1630.

„Die auf die windischen Gränitzen wohnende Wallachen" aŭ neînțelegerĭ cu „ihre Oberhauptleute — insonderheit . . . den von Creutz"; se plîng la Împărat. Îĭ chiamă el pentru cercetare. La 11 Maiŭ, „in starcker Anzahl zu Ross

undt Fuess alhir in Feldt eingestellet". Cea mai mare parte din plîngerĭ — falşe. I-a mustrat „durch den Ertzbischoff von Constantinopel undt andere Mittelpersonen." Nu vor pleca fără destituţia celuĭ din Kreutz. Îĭ ameninţă. Cer prin archiepiscopul de Constantinopol să vie el la dînşiĭ în lagăr. Vine: „alda sie, etlich hundert starck zu Ross gehalten; ihre Heüpter, Wayvoden undt Kinesen, aber zu Fuss mit gebognen Knien ihr Verbrechen erkennet". I-a iertat şi li-a dat diploma imperială, care i-a bucurat mult.

X.

Acelaşĭ către acelaşĭ; Varasdin, 7 August 1630.

După cîteva zile, „Valahiĭ" aŭ cerut o confirmare de privilegiĭ, care li s'a refusat, ca atîrnînd de Împărat. Cer să meargă la el. Aprobă, dar nu stipendiaţĭ, necesarĭ ţeriĭ. Se duc şi din aceştia, „sonderlich der Comlen undt Iuek Biashinovicz". La întors, zic că Împăratul i-a liberat de toate, rămîind să asculte numaĭ de eĭ doĭ. Convoacă pe „Valahĭ", cu provisiĭ pe opt zile, la Belovar, pentru a invada teritoriul turc. Nicĭ pecetea luĭ, nicĭ ameninţările n'aŭ efect. La 26 ale luĭ Iulie, trec 2.000, în Turcia, „gegen Schwätsch", unde pradă. La întors, spun că eĭ nu lasă pe ceĭ doĭ să vie la dînsul; dacă vrea însă, vin toţĭ. Căpitanul a cerut pe ceĭ doĭ şefĭ.

(534.)

TABLA CUPRINSULUÏ.

PREŢUL LEI 1.50